

A photograph of a church tower with a clock face and a weather vane, set against a clear blue sky. The tower is illuminated from below, and the clock face is also lit up. The weather vane is at the top of the tower.

RONDON DE TOREN

HOLLAND-
SCHEVELD
IN DE JAREN
1865-1875
EN DAAR-
OMTRENT

Albert
Metselaar

De periode 1865-1875 was een belangrijke tijd, waarin de basis werd gelegd voor het dorp voor de volgende 150 jaar. Plaatselijk Belang werd gevormd. De huisartsenpraktijk kwam tot stand. Het was een periode waarin De kerkelijke gemeente een paar maal flink in de schijnwerper kwam te staan. Niet altijd op de meest positieve wijze, maar ook dat is een spiegel voor ons om in te zien hoe het ook anders kan. Een blinde vrouw en haar dochter zorgden voor een schandaal waar men de streek landelijk mee in de belangstelling wist te krijgen. Arme dominee Zubli.... Een klein stukje nog te graven vaart hield de gemoederen tientallen jaren bezig. Dat begon juist in die tijd. Het was de strijd om de Doorsnijding. De pokken doodden veel streekgenoten. We dompelen ons onder in een tijd van 150 jaar en meer terug en gaan de ontmoeting aan met mensen die op hun eigen wijze probeerden om er het beste van te maken. Soms lukte Dat, soms lukte dat niet..... We beginnen met de toren zelf. We eindigen met de symbolen van het dorp, de schop in vlag en wapen.

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hoogeveen e.o.

© Albert Metselaar, Hoogeveen 2023.
Niets uit deze uitgifte mag worden openbaar gemaakt en/of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

DE IN 1851 GEBOUWDE KERK VAN DE VELDEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Eén van de laatste herinneringen aan de verving in het Hollandsche Veld is de windvaan op de Hervormde kerk. Een veenschap. De schop werd overgenomen in de vlag en in het wapen van het gebied. Hij staat voor het 'zweet des aanschijns', in oud taalgebruik uitgedrukt, waarin de bevolking haar brood verdiende. Onder de windvaan vinden we een smeedijzeren torenkruis, dat met zijn beide zijarmen naar het noorden en het zuiden wijst. Het kruis zit enigszins weggewerkt in eenvoudige versieringen. Onder dit torenkruis vinden we een vergulde bal. Deze bal staat voor de appel van Adam en eva uit het paradijs, de zonde. Een bal met een kruis erop kennen we ook als symbool van macht, afgebeeld in de handen van vorsten, waarbij de bal staat voor de aarde. De torenspits van Hollandscheveld wil, binnen deze symboliek, de mensen zeggen dat er op deze aarde maar één ware heerser is: Jezus Christus. De torenspits is wereldwijd verspreid in de boeken over Vincent van Gogh, die hem in 1883 tekende, bij zijn bezoek aan de begraafplaats. Hij liep wat af. In gedachten mogen we hem ook gerust langs de kerk zelf zien lopen, want hij werd ook ten zuiden van het Hoekje gesignaleerd. De toren werd het logo van de Activiteitencommissie 't Oekie, en ging vervolgens de plaatselijke krant sieren. Het is het symbool van het dorp geworden.

Het begin van kerkelijke gemeentelven in het Hollandscheveld ligt in 1757, als meester Pieter Jans Steen zich vestigt als onderwijzer aan het Hollandscheveldse Opgaande. Zijn onderwijs is doorspekt met bijbelkennis en catechismus. Hij krijgt in 1767 een officiële aanstelling als oefenaar, hulpprediker. In 1832 en 1833 werd door Hoogeveen tijdelijk een andere hulpprediker aangesteld, om de velden pastoraal van dienst te zijn. Het was de aankomend dominee Cornelis van Schaick. Hij en Geert Roelofs Raak, onderwijzer in de in school bij het Allee, nu het lange witte huis, zouden iets in gang zetten, wat uiteindelijk de lang verwachte kerk zou brengen. Geert als plaatselijk leider en voorman, Cornelis als de raadgever en lobbyist op de achtergrond. Als derde zou ds. De Holl zich nog toevoegen, degene die het werk intern in de Hervormde Gemeente

van Hoogeveen begeleidde en stimuleerde. Er was een lange weg te gaan en het was de synode die de knoop door zou hakken. Er zou een volledig zelfstandige Hervormde Gemeente in de velden komen, met een eigen kerk. Eigenlijk had de synode liever gewild dat er in Hoogeveen één gemeente met twee kerken gevormd zou worden, maar dat wilde Hoogeveen niet. Het gevolg was, dat Hollandscheveld wel een kerk en een eigen Hervormde Gemeente kreeg, maar dat daarmee tevens erg veel financiële zorgen op het bord van de jonge gemeente zouden komen. Hoe dan ook, de kerk zou er komen.

Voor de bevolking was de bouw van de kerk een zaak van bidden en werken. De Hoogeveense predikant ds. De Holl, belast met de herderlijke zorg voor de velden, leidde samen met Geert Roelofs Raak bidstonden in de toenmalige school, nu het witte huis ten noorden van het park naast de kerk. Het eerste biduur werd gehouden op 16 mei 1850 en handelde over Mattheus 3:5, de woorden van Jezus tot Johannes de Doper, toen deze hem aanvankelijk niet wilde dopen: *“Maar Jezus, antwoordende, zeide tot hem: Laat nu af; want aldus betaamt ons alle gerechtigheid te vervullen. Toen liet hij van Hem af”*. De gerechtigheid voor de velden was, dat er nu eindelijk een kerk zou komen. Aan het gegeven dat er niet alleen gebeden werd, maar een bijbeltekst centraal stond, kunnen we afleiden dat het hier ging om godsdienstige samenkomsten, die vooruit liepen op de eigenlijke kerkdiensten in de nog te bouwen kerk. Een bouwarchief is niet voorhanden en alles wat we weten van de bouw op zich, moeten we halen uit de schaarse secundaire bronnen. Deze zijn lang nog niet allemaal onderzocht. We doen het met wat we hebben. We laten ons eerst leiden door de kerk zelf. *“Uit liefdegiften is deze kerk en pastory in den jare 1851 gesticht, onder toezicht van de heeren Mr.H.G.van Holthe tot Echten, Mr. A.H. Witsenborg, J.G.de Jonge, Hk. Berghuis, W. ten Oever, in commissie vereenigd”*, zegt één van de beide gevelstenen op de voorkant van de kerk. De liefdegiften waren geld dat was toegezegd door Koning Willem II, de synode, collectes en ander geld ingezameld door ds. Cornelis van Schaick, rabbijn M.L.Kan uit Coevorden, G.B.van Duij uit Delfshaven en tal van Hervormde Gemeenten,

Een commissie (de mensen van de gedenksteen) ging aan het werk en sloeg aan het cijferen. De commissie bestond uit één veldeling, Warner ten Oever, en vier grootgrondbezitters, hoofddirecteur en hoofdparticipanten van de Compagnie van de 5000 Morgen. De laatsten waren eigenaren van de ondergrond, als directeuren van de Compagnie van de 5000 Morgen. Vandaar dus de namen van de grootgrondbezitters op de gevelsteen, en niet die van de hardwerkende bevolking die zich ook voor de kerk inzette. Ze deden goed werk in de periode 1849-1851, de mensen op de gevelsteen. Maar ze vertegenwoordigden ook de groep grootgrondbezitters die bijna 90 jaar lang kerkstichting in de velden hadden tegengehouden. In feite trokken ze een regelende rol naar zich toe, op het moment dat de kerk niet meer tegen te houden was. De commissie rekende uit dat voor de bouw van een kerk met toren, klok en pastorie f 13.400,- nodig was.

In de overlevering is onder meer het verhaal bewaard gebleven dat Geert Raak de kerk bouwde op zijn eigen grond. Hij schonk de grond van de kerk, zo wordt wel verteld. We zien in de overdrachtspapieren feitelijk iets anders gebeuren. Geert had de grond tijdelijk in erfpacht en gaf later de grond terug aan de Compagnie van de 5000 Morgen. Voor het vele werk dat hij gestoken had in het verbeteren van de grond werd hij door de Compagnie goed betaald. Hij ontving van hen f 400,- als onkostenvergoeding. Daarna ging de grond over naar de Hervormde Gemeente, met Geert Raak in de hoofdrol. Vandaar dat de grond dus wel mede op zijn naam

bleef staan, maar geschonken werd er niets. Wat Geert ontving was gelijk aan drie-maal het jaarinkomen van een arbeider. De bouw van de kerk werd op 31 januari 1851 aanbesteed. We vinden hierover een aantekening in de Meppeler Courant, van de correspondent uit Hoogeveen: *“Hoogeveen 30 jan. Het lang verbeide tijdstip is eindelijk, dank zij vele bemoeiingen der commissie, gekomen. Heden had alhier de publieke uitbesteding plaats van de kerk en pastorie c.a. in het Hollandsche Veld, onder deze gemeente, met levering van alle daartoe behorende en benodigde materialen; hetwelk is aangenomen door J. Schulenburg van Koevorden voor de som van f 13.500,-.”*

“De eerste steen gelegd op den 12 mei 1851 door Mr.A.H.Witsenborg, namens de commissie”, lezen we in de tweede gedenksteen in de voorgevel van de kerk. De steen werd gelegd tijdens een openluchtdienst, waarbij 300 mensen op het terrein aanwezig waren, waar we nu de pastorie vinden. Het verslag van die dag meldt dat de leiding van de dienst in handen was van Ds.De Holl, met Geert Raak en ds. Van Schaick de gangmakers achter de kerkstichting. Er stonden vijf Nederlandse vlaggen, op iedere hoek van de fundamenten van de kerk een, en een op de pastorie. Het weer was heerlijk. De mensen zaten op banken die uit de school van meester Raak waren gehaald. Men opende met het zingen van Psalm 84:1, *“en nam uit het gezongene aanleiding om te betogen, hoe de vrome Israellers weleer, wanneer zij zich opmaakten, naar de stad Gods, om Jehova in de Tempel te loven, en zij de muren van deze in het gezicht kregen, het lied aanhielden, dat ook thans door hen was gezongen, want ook zij, bewoners dier streken, hadden hun nieuwe Tempel in 't gezicht, zouden weldra naar dezelve opgaan, en zich thans niet meer een reis van soms 2 uren en verder behoeven te getroosten, daar zij nu spoedig een heiligheid in hun midden zouden hebben.”* Toen tijdens deze dienst Mr. A.H. Witsenborg de eerste steen had gelegd was de commissie waar hij deel van uitmaakte, de commissie van de andere gevelsteen, van haar taak ontheven. We laten die dienst nu even voor wat ze was en gaan aan het werk.....

Er verrees in gewone lichtrode baksteen een bouwwerk in waterstaatsstijl, dat met zijn lengte-as op het oosten werd gericht. Dit houdt oorspronkelijk waarschijnlijk verband met de opkomende zon, als symbool van het heil. Ook de wederkomst van Christus werd in het oosten verwacht. Van oudsher werden vrijwel alle kerken zo gebouwd. Het is een zogenaamde 'Waterstaatskerk' geworden. De term 'Waterstaatskerk' herinnert aan de periode dat de burgerlijke overheden grote invloed hadden in de Nederlandse Hervormde Kerk. Bij Koninklijk Besluit werd in 1824 besloten dat de bouw van nieuwe kerken vanaf dat moment uitsluitend nog kon gebeuren onder toezicht van Waterstaatsingenieurs. Deze ingenieurs ontwikkelden een eigen bouwstijl, een variant van het in de periode 1820-1850 bloeiende neoclassicisme. Kerken van hun hand leken dan ook nogal eens op elkaar. In Drenthe zien we dat eveneens terug. De Hervormde kerk van Hollandscheveld heeft zusterkerken in Nieuw-Amsterdam en Nieuw-Buinen. Het torentje van Hollandscheveld, kan men op tal van andere kerken tegenkomen.

Het is eigenlijk geen toren, want hij 'staat' op de balken in het dak. Het heet zo een 'dakruiter'. Het oogt wel als toren, doordat er een vooruitstekend gedeelte in de muur eronder zit. De delen van de voorgevel zijn zo opgebouwd, met een bewust laag gehouden hekje bij de klok, dat je bij de kerk het idee krijgt dat de toren hoger is dan deze feitelijk is. Een visueel grapje om het meer te laten lijken. Zien we elders ook. Niet alleen de bouwstijl was vrij algemeen, zelfs het hele ontwerp van de kerk is niet origineel. Er stond in die dagen min of meer een soort basiskerk op pa-

pier, en dit basisontwerp kreeg kleine aanpassingen, al naar gelang de behoefte van streek waar hij gebouwd moest worden, en al naar gelang de hoeveelheid geld die voor de geld beschikbaar was. Hoe dan ook, de kerk een geweldig mooi voorbeeld van 19^e eeuwse kerkbouw en in al zijn eenvoud een monument voor het protestantisme. Er zijn er maar weinig zo gaaf bewaard gebleven als deze kerk.

Op 26 december 1851 werd de kerk ingewijd door ds.C.van Schaick, naar aanleiding van I Samuël 12:24. De feestrede werd nog in 1852 uitgegeven. In 1989 volgde een heruitgifte. Wie de sfeer van die dagen wil proeven, doet er goed aan de toespraak nog eens door te lezen. Het eerste lied tijdens de inwijdingsdienst was, volgens de uitgegeven feestrede, Psalm 103 vers 1: *“Loof, loof den Heer, mijn ziel met alle krachten.”* Meester Geert Roelofs Raak bleef actief betrokken bij de diensten en alles wat met de nieuwe kerk te maken had. Hij werd namelijk voorlezer, voorzanger en koster. De klok die hij eveneens luidde kwam uit een middeleeuwse kerk. Hij werd in de oorlog door de Duitsers gestolen en nadien vervangen. De kanselbible is van na zijn tijd, geschonken in 1890, maar werd al gedrukt in 1757.

Aanvankelijk was er binnen in de kerk één grote ruimte. Op 6 juli 1863 werd een consistoriekamer en een orgeltribune aanbesteed. Die stammen uit dat jaar. Het huidige orgel is van later datum. De commissie die ervoor zorgde staat op de voorkant van het orgel vermeld. Veranderende vieringen vroegen ook om verandering in de kerk. Toen op woensdag 2 april 1976 een geheel gerestaureerde kerk in gebruik kon worden genomen, waren voorin banken verwijderd om meer ruimte te bieden aan koren en andere activiteiten voorin de kerk. Zo verdween ook het 'zondebankje'. In 1901 werd een vergaderlokaal achter de kerk gebouwd. Er zit nog een gevelsteen naast de ingang. Daarachter kwamen later nog enkele andere kleine aanbouwsels, die inmiddels zijn verdwenen. Het oude vergaderlokaal was de bakermat en het kloppende hart van tal van verenigingen van de Hervormde Gemeente en van het dorp. In 1985 werd een mortuarium ingebouwd en aangebouwd. Op 26 februari 1994 werd een nieuwe vergaderruimte achter het gebouw uit 1901 geopend. Dan waren er ook nog tientallen jaren toiletten bij de kerk. De stankoverlast was niet te harden, en gelukkig herinnert er niets meer aan. Een herinnering in de kerk zelf die nog wel noemenswaard is, is het restant van het achterstuk van de oorspronkelijke windvaan, gesneuveld bij de blikseminslag van 7 december 1999. Een bolbliksem deed de toren ontploffen en lichte de dakconstructie op. De hele kerk moest toen worden opgeknapt. Het blad van de schop op de kerk heeft het wel overleefd. Daarin zien we nog gerestaureerde kogelgaten uit de oorlog.

Bij de kerk vinden we een oorlogsgedenkteken en een beeld van Cilie, een meisje uit een lokale sage. Er is ook een kerkhof, in de letterlijke zin van het woord, zoals gewoonlijk op de zuidkant van het gebouw. Deze werd niet meer gebruikt als begraafplaats. Per 1 januari 1854 werd aan de Kerkenkavel een nieuwe begraafplaats in gebruik genomen. Daar vinden we nog enkele graven die de geschiedenis van de kerk markeren. De eerste predikant was ziekelijk en snel weg. De tweede was ds. C.J.C.Venema. Hij was degene die de gemeente opbouwde. Hij rust naast Geert Raak. Ze werden gesteund door o.a. Roelof Troost, een van de eerste ambtsdragers, die bij hen ligt. Een ander graf, dichtbij hen, is dat van ds.J.Kooiman, die in het begin van de 20^e eeuw niet alleen de gemeente maar ook het dorp veranderde. Vanaf de begraafplaats is de kerk te zien, constateerde ook Vincent van Gogh. De plaats waar hij in 1883 werkte is gemarkeerd met een gedenkteken.

DE DOMINEE EN DE DRANK OF: DE DOCHTER VAN DE KERKVOOGD

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De vuile was hoor je niet buiten te hangen, wordt altijd gezegd. En tegelijkertijd kan de kerk alleen bestaan omdat we een Bijbel hebben, waarin de vuile was buiten is gehangen, juist omdat we er van kunnen leren. Dan is het ook niet gek dat je als kerk gewoon eerlijk bent met wat er in eigen gelederen is gebeurd. Christenen zijn ook bij voorbaat geen heiligen, en openheid maakt dat de kerk ook van haar eigen geschiedenis kan leren. Dat toont je een sterke partner in gesprek met de ander. Eén van die lastige perioden, waarin de kerk aanvankelijk de vuile was binnen probeerde te houden, maar uiteindelijk alles op straat lag, was die rond ds.Post van Griethuysen.

Op 25 december 1864 werd ds. Barend Mellink Post van Griethuysen bevestigd als de Hervormde predikant van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Daarmee kwam een eind aan een lastige vacaturetijd, na een voorganger, ds.Venema, wiens roem zich ver buiten Hollandscheveld uitstrekte. Je kunt nooit je opvolger evenaren, want ieder mens is anders, maar misschien even waardevol. Het scheidt echter wel verwachtingen, met de kans op teleurgestelde mensen. Beroep no. 13 nam het beroep van Hollandscheveld aan.....

De nieuwe predikant was 13 februari 1831 geboren te Kortenhoef, Noord-Holland, als zoon van ds.Hendrik van Griethuysen en Jannetje Albertje Verkerk. Zijn eerste echtgenote, Hiske Tiberius Buringa, overleed op 9 oktober 1859 in Paesens, gemeente Oostdongeradeel, Friesland. Hij was toen predikant aldaar. Haar overlijden was enkele dagen na de geboorte van hun zoon Hendrik, die 30 september 1859 ter wereld kwam, zodat we kunnen spreken van een echtgenote die de kraam niet door is gekomen. Het was één van de gevaarlijkste momenten in het leven van de vrouw. Kort na de bevestiging in Hollandscheveld, kreeg de predikant al weer een beroep van zijn oude gemeente Paesens, lezen we in de Leeuwarder Courant van 17 februari 1865. Hij nam dit niet aan. Vader en kind werden 23 februari 1865 overgeschreven van Oostdongeradeel naar de Hervormde pastorie bij de kerk te Hollandscheveld. Hij woonde al een tijdje in de pastorie toen, want uit de ingekomen stukken van de gemeente Hoogeveen over 1865 blijkt dat zijn vorige gemeente de gemeente Hoogeveen erop attent maakte dat hun oud-inwoner te Hollandscheveld woonde. Vader de dominee deed zijn werk, maar moest zijn werk ook wel kunnen doen, zonder de zorg voor zijn kind. Wie zorgde er dan voor het kind?

Het was niet ongebruikelijk dat zoiets geregeld werd in onderling overleg tussen de predikant, kerkeraad en/of kerkvoogdij. Hendrika ten Oever was de dochter van ouderling-kerkvoogd Warner ten Oever en Jacoba Aleida Essebrugge. Ze was geboren op 17 augustus 1845, toentertijd 19 jaar oud, en vanaf 14 april 1865 belijdend lid van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Deze jongedochter was dan ook één van de catechisanten van de eerste groep van de nieuwe dominee van deze streek. Is het zo raar om te veronderstellen dat deze oudste dochter van de ouderling-kerkvoogd, de man die nog herdacht wordt op een gevelsteen van deze

Hiervoor: de toren in de sneeuw, december 2017. Hierna:

De kerk van Hollandscheveld en de pastorie, van achteren gezien, getekend door Andreas Gerrit Jacobsen, werkend te Hoogeveen in de jaren 1852-1868.

Kerk vanwege zijn betrokkenheid bij de kerkstichting, de verzorging van de baby op zich nam? Dan kwam het ook nog eens tot persoonlijke geloofsgesprekken, vanwege de catechisatie? En de dominee en de dochter kregen verkering? In dit beeld zou het verklaarbaar zijn wat er gebeurde.

In ieder geval werd al op de De 18de en de 25ste juni 1865 bij de kerken van Hollandscheveld, Hoogeveen en Metslawier (de hoofdplaats van Oostdongeradeel) het voorgenomen huwelijk van ds.Post van Griethuijsen en Hendrika ten Oever bekend gemaakt. De dominee woonde formeel nog maar 4 maanden in de pastorie! Er kwamen geen bezwaren naar voren. Op zaterdag 1 juli 1865 traden de predikant en Hendrika ten Oever te Hoogeveen in het huwelijk. Alleen de familie van de Ten Oever-kant was aanwezig. De vader van de bruidegom, toentertijd predikant te Nieuwe-Lange (Zuid-Holland) en de moeder van de bruidegom zetten geen handtekeningen onder de huwelijksakte. Dit wijst doorgaans op een conflict tussen ouders en zoon over het voorgenomen huwelijk. Hendrika beviel in het Hollandscheveld van twee kinderen: Jannetje Albertje van Griethuijsen (geboren 6 augustus 1866) en Warner van Griethuijsen (geboren 30 oktober 1868). Voor de snelle rekenaars: het was geen 'moetje', Hendrika was bij het huwelijk niet zwanger. Maar zo snel al trouwen, wat was er aan de hand? Had de dominee haar inmiddels al 'bekend', zoals de Statenvertaling het zo mooi kan zeggen?

De predikant was zeer begaan met het lot van de velden en was bereid zich verder in te zetten dan het predikantsambt toeliet. Op 1 december 1865 werden hij, meester Berend Veldkamp, dokter L.J. van Coevorden en ambtsdrager/bakker Roelof Troost medeoprichters en eerste bestuursleden van de Vereniging Hollandscheveld. Het doel van de vereniging, het huidige Plaatselijk Belang Hollandscheveld, was de bloei en welvaart van dit gedeelte van de gemeente te bevorderen. Ds. Post van Griethuijsen werd de eerste president, zoals men de voorzitter toen noemde. Op 2 maart 1866 besloot hij de vergadering met een redevoering: *"Zijn Eerwaarde sprak over de dronkenschap als een groot kwaad en dus als verboden, over haar nadelige gevolgen, over de voordelen die het vol zijn van God daarentegen aanbiedt en wees ten slotte op middelen tot bestrijding van genoemd kwaad"*. Hij was daarna nog één keer ter vergadering aanwezig, 20 juli 1866.

Op 18 februari 1867 waren veel leden van mening *"dat men een nieuwe president diende te kiezen, aangezien de president nog geen vergadering had bijgewoond in de loop van dit jaar en alzo een onverschilligheid aan de dag legde, die velen onbegrijpelijk voorkwam. Na enige deliberatie werd besloten daarmee te wachten tot november, tenzij 't mocht blijken dat de president er belang in stelt zijn functie te blijven waarnemen."* Niet lang daarna werd hij geroyeerd als lid van de vereniging. Oorzaak: drank. Met 'dit jaar' bedoelde men in februari 1867 het lopende verenigingsjaar, dat zoals gebruikelijk in die dagen begon in het najaar, najaar 1866 dus. Het wijst erop dat het probleemgedrag van de predikant al minimaal sinds het najaar van 1866 de verhoudingen verstoorde.

In de notulen van de kerkeraad van Hervormd Hollandscheveld is tot de problemen voor de Classis niets te merken van moeilijkheden met de predikant. In mei 1867 – toen er dus volgens de notulen van de Vereniging Hollandscheveld al van alles speelde – was de predikant in een leidende rol aanwezig op de begraafplaats van Hollandscheveld, bij het plaatsten van de eerste grafsteen aldaar. We lezen erover in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 21 mei 1867:

“Hollandscheveld, 19 mei. Op de 17^e dezer had alhier een plechtigheid plaats, wel de vermelding waardig. Het graf van de vorige zo zeer geachte en verdienstelijke onderwijzer der jeugd G.R.Raak, hetwelk tot nog toe alleen met een groene heuvel prijkte, geraakte zeer in verval. Enige vrienden van de afgestorvene vormden een commissie, met het doel om enige gelden bijeen te brengen van ingezetenen, welke de verdiensten van wijlen de onderwijzer G.R.Raak gekend hebben, ten einde zijn graf der vergetelheid te ontrukken, door hetzelfde een grafsteen te plaatsen.

Toen nu des namiddags de bedoelde steen gelegd was, zei R.Raak, onderwijzer der jeugd te Hollandscheveld en zoon van de afgestorvene, de commissie en intekenaren in korte woorden hartelijk dank voor de belangstelling, zijn overleden vader bewezen, waarop ds. Van Griethuizen een treffende aanspraak tot de aanwezigen hield, terwijl ten slotte gezongen werd het 4^e vers van Gezang 182. Zo toont dan het volk zelf, dat het hen weet hoog te schatten, die voor hetzelfde hebben geleefd en gewerkt en dat het derzelve namen aan de vergetelheid wenst te ontrukken.

Tevens zij gemeld, dat het de eerste grafsteen is, die alhier op het kerkhof is gelegd. Deze steen is door G.Stavel te Assen bewerkt en geleverd. Dezelve is zeer naar genoegen en overtreft in netheid verre de verwachting, welke men daarvan meende te mogen koesteren, in aanmerking genomen de prijs, door de commissie daarvoor besteed.”

Het werd één van de pijnlijkste episodes uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente en een groot persoonlijk drama voor de voorganger. Het was een publiek geheim dat de dominee zijn werk verwaarloosde en niet van de drank af kon blijven. Maar met de predikant kwam ook de kerkeraad in de beklagdenbank. We hebben het niet over de wereldlijke rechter, we spreken over het kerkelijke systeem. Predikanten zijn onderling georganiseerd in een zogenaamde Ring, om elkaar te ondersteunen en preekbeurten af te spreken. Kerkeraden in hun geheel zijn georganiseerd in een Classis, waar ze vertegenwoordigers (een predikant en een ouderling) heen sturen om kerkordelijke zaken en grote pastorale problemen onderling te bespreken. Dat kan bij echt grote problemen leiden tot grote ingrepen. Hervormd Hollandscheveld maakte deel uit van de Classis Meppel. Deze kwam als geheel maar weinig bij elkaar. Het meeste lopende werk werd gedaan door het dagelijks bestuur.

Op 26 juni 1867 was de algehele vergadering van de Classis Meppel bij elkaar. Om tafel zaten onder meer de Hervormde predikanten J.van Konijnenburg en H.R. de Holl uit Hoogeveen. Beiden waren ze als waarnemers nauw betrokken bij Hollandscheveld, als daar een vacature voor een predikant was. Ouderlingen uit Hoogeveen, daar aanwezig, waren Jan van der Veen Azn. en H.J.Scheltens. Jan van der Veen Azn. was tevens een bekende Hoogeveense schrijver en dichter. Hij werd een wegbereider voor de Remonstrantse Gemeente van Hoogeveen. Hollandscheveld is op dat moment niet aanwezig geweest. Geen predikant en geen ouderling. De praeses (voorzitter) was ds.J.W.E. Ebbinge uit Wapserveen. De praeses gaf de gelegenheid om ongeregelheden in te brengen, die de aanwezigen ter ore waren gekomen. Men was in dat geval verplicht dit te melden.

“Daarop wijst broeder Van Konijnenburg op het gedrag van ds. Van Griethuijsen te Hollandscheveld, het welk wel te wensen overlaat en hetwelk in de vorige week nog tengevolge heeft gehad dat hij in zijn dronkenschap door 8 personen ter voorko-

ming van ongelukken is moeten gebonden worden. Waarop het Classicaal Bestuur op zich neemt daarover in een eerstvolgende vergadering, waarschijnlijk heden over 14 dagen, te houden te delebreren.”

Het Classicaal Bestuur kwam bij elkaar op 10 juli 1867. Jan van der Veen Azn. was ook weer aanwezig. Hij maakte deel uit van dat bestuur. Hij had al wat meer informatie. Door hem werd *“medegedeeld dat de predikant wel dronken geweest, maar niet gebonden is, welke dronkenschap van die predikant en diens vrouw door enkele personen die op het geschreeve van laatstgenoemde 's avonds omstreeks half elf uur waren toegelopen, is gezien, en waaraan die predikant zich meermalen schuldig maakt, gelijk als aan vloeken, huiselijke onenigheid en het maken van schulden, om welke laatste reeds enige vonnissen tegen hem geslagen zijn en beslag is gelegd op een gedeelte van zijn traktement.”*

Het Classicaal Bestuur besloot ds.Post van Griethuijsen een ernstige waarschuwing te doen toekomen en de ouderlingen en diakenen van de Hervormde Gemeente van deze waarschuwing kennis te geven, met de opdracht om op het gedrag van de predikant nauwkeurig acht te geven. Dit alles zoals was vastgesteld in het reglement van orde en tucht. De kennisgeving zou worden gestuurd aan ouderling A.G. Vos, door tussenkomst van medebestuurslid Jan van der Veen Azn. Laatstgenoemde kreeg zo weer inlichtingen, waarvan hij verslag deed op de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 25 september 1867.

Dit besloot om de ouderlingen en diakenen van Hollandscheveld te vragen waarom aan de ernstige waarschuwing van 10 juli niet was voldaan en vermaande hen om voor of op de 9^e oktober aan het Dagelijks Bestuur kennis te geven van het gedrag van ds.Post van Griethuijsen en door te geven wat ze hadden in te brengen ten aanzien van een klacht van Willem Bomert en consorten. En ze moesten ook maar aangeven waarom ze zelf zwegen, plus reageren op wat er van de predikant getuid werd. Een kopie van de brief zou aan Willem Bomert worden gestuurd. Als ouderlingen en diakenen niet zouden antwoorden, of hun predikant niet zouden vrijspreken, zou ds. Post van Griethuijsen zich in november persoonlijk moeten verantwoorden bij het dagelijks bestuur. Het Dagelijks Bestuur vond het erg vreemd dat de kerke-raad van Hollandscheveld niets gemerkt scheen te hebben. Dat hadden ze vast wel, maar hoe ga je om met een dergelijk probleem, als kerkeraad, en ook als schoonvader? Negeren? Niets naar buiten durven brengen, hopen dat het beter gaat?

De klacht waar men op de 25^e juli op teruggreep was een brief van de dag ervoor, van 24 september 1867, geschreven meester Berend Veldkamp (organist), moleenaar Willem Bomert en Warner ten Oever (kerkvoogd en schoonvader van de predikant). Ze schreven de Classis dat de dominee zich aan bijna alles te buiten ging en zijn vrouw mishandelde. Drank, dat was erg. De mishandeling van zijn dochter was voor Warner ten Oever blijkbaar het punt waarop hij zijn schoonzoon echt liet vallen. Als de kerkeraad daarvoor geen bewijzen had, zouden zij die wel sturen. Het verschil tussen kerkvoogdij en kerkeraad: de kerkvoogdij ging over de gebouwen en alles wat met geld te maken had, de kerkeraad ging over de geestelijke zaken en de aanstelling van de predikant. De Classis stuurde de eerste klacht door aan de kerkeraad. Bomert, Veldkamp en Ten Oever stonden daar buiten. De buurt bleef wangedrag registreren. Schoolmeester en organist Berend Veldkamp woonde achter de pastorie, in wat nu het witte huis bij het park is. Hij zal heel wat mee hebben gekregen.

Een greep uit wat Willem Bomert, Berend Veldkamp en Warner ten Oever inbrachten: De dominee verkocht zijn goederen om de drank te kunnen betalen. Man en vrouw scholden op elkaar en er werd geslagen. En geen klein beetje ook. Het ging van kwaad tot erger. Op 2 augustus 1867 bleek de dominee zijn vrouw Hendrika op 3 plaatsen verwond te hebben. Hij had haar tot bloedens toe geslagen met de laarzentrekker. In de nacht van 27 op 28 september stonden de heer en mevrouw Post van Griethuijsen in de pastorie met messen tegenover elkaar. De drank regeerde hun relatie. Veldkamp, Ten Oever en Bomert schreven de classis op 5 oktober nogmaals, noemden feiten en getuigen.

De kerkeraad stelde eindelijk een eigen onderzoek in en hoorde op 6 oktober 1867 diverse personen die wat gehoord en gezien zouden hebben. Niet iedereen wilde meewerken aan het onderzoek. Roelof Troost en andere opgeroepen weigerden. De uitkomst van het onderzoek was zeer ernstig. De dominee had de armen bestolen (geld van de diaconie genomen, of uit een collectebus gestolen?) en daarvoor drank laten halen. De kerkeraad wist dit alles daarvoor niet. Alleen de omwonenden waren op de hoogte. De leden van de kerkeraad woonden te ver weg, een half uur lopen. Maar Jan van der Veen en ds.J. Van Konijnenburg in Hoogeveen waren wel op de hoogte, dus dit was een zwak excuus. De kerkeraadsliden wisten niet hoe dit aan te pakken, ze zaten met de handen in het haar, en begrijpelijk. Dit had men in de wijde omtrek nog nooit meegemaakt. Andere getuigenverhoren in de loop van oktober gaven het zelfde tragische beeld.

Het Dagelijks Bestuur van de Classis Meppel benoemde een commissie, bestaand uit de predikanten J.J. Damsté en A.W.Kamp, en ouderling Jan van der Veen Azn., die de zaak ter plekke zouden onderzoeken. Ze hoorden vrijdag de 25e oktober zelf de getuigen, de klagers, de ouderlingen en de diakenen. Daarvoor hielden de drie heren 's morgens om 10 uur zitting in de kerk te Hollandscheveld. Vooraf en na afloop hield de commissie onderling beraad. Onderwijzer der jeugd Berend Veldkamp zou opgedragen worden om alle mensen op te roepen, en zo die geen koster was – zo lezen we in de aantekeningen van de voorbereidingen – dan zou de koster dat moeten doen. Het lijkt erop dat ze niet helemaal op de hoogte waren van de lokale gang van zaken. Men moest bij oproep de handtekening achter de naam zetten, voor gezien. Dan kon men niet voorwenden van niets te weten en weg te blijven.

Ambtsdragers en klagers zijn al genoemd of komen zo, maar wie waren de getuigen? Hun namen: G.J.Willering (kastelein en koster), A.Slomp, J. Bomert, Roelof Troost, Jan Booy, A.Teers, F. van Dijk, veldwachter Klomp, A. Vroome, G. Leijnsenaar, de dienstbode van de predikant en de weduwe van Geert Roelofs Raak. Op één na, verschenen alle opgeroepen. De afwezige kon niet komen vanwege ziekte van zijn vrouw. De resultaten kwamen terug op een vervroegde vergadering van het Dagelijks Bestuur van de Classis: 30 oktober 1867. De classis kon niet anders dan Post van Griethuijsen schorsten met ingang van 1 november 1867. Ds.J. van Konijnenburg van Hoogeveen zou als consulent optreden. Deze zou de schorsing bekend maken op zondag 3 november in de kerk van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, tenzij een andere predikant de dienst dan zou waarnemen. Dan zou die het bekend maken. Het ging om een schorsing voor onbepaalde tijd.

Tussentijds ging het conflict in Hervormd Hollandscheveld niet alleen maar meer over de predikant, ook het kerkbestuur was onder vuur komen te liggen. Volgens het reglement van benoemingen van ouderlingen, diakenen en predikanten, was

opgenomen dat in gemeenten met minder dan 100 stemgerechtigden (= belijdende lidmaten) het stemmen op ambtsdragers direct door de stemgerechtigden zelf moest worden gedaan. In Hollandscheveld was een kiescollege, een benoemde kring van stemmers, die namens de gemeente de ambtsdragers koos, inclusief de predikant. Op het overleg van 30 oktober 1867 van het Dagelijks Bestuur van de Classis kwam ook aan de orde er een brief was binnengekomen, waarin men aangaf dat in Hollandscheveld dit kiescollege ten onrechte mensen in functie koos, omdat er geen 100 lidmaten zouden zijn. Los daarvan moest er een kerkelijk reglement worden opgesteld. Maar hoe zat het met de 100 lidmaten?

De ouderlingen A.G.Vos en J.J.O. Schoonewille en de diakenen A.Tiegelaar, G.H. Dekker en H.S.Schonewille reageerden in een brief van 3 november 1867: *“Wij kunnen u Edelen berichten dat wij kerkenraad het lidmaatboek hebben nagezien en thans meer dan 100 manslidmaten hebben opgenomen.”* Het probleem van het reglement lag aan de dominee, die zijn taken niet nakwam. Men schreef dan ook tevens: *“Mocht Gij ons dan helpen in deze omstandigheden, daar het ons toeschijnt dat onze predikant de zaak niet ter harte gaat, want wij hebben gemeend dat het Plaatselijk Reglement al opgestuurd was.”* Het ging hier niet alleen over het getal, het ging hier ook en vooral over de vraag of de kerkeraadsliden en kerkvoogden wel bevoegd waren om hun functie uit te oefenen.....

Ds. Post van Griethuijsen werd per 1 november 1867 door de classis geschorst. Omdat hij er niet in slaagde zijn onschuld te bewijzen, werd de schorsing vanaf 27 november voor onbepaalde tijd verlengd. Het haalde aanvankelijk niet veel uit. Het gedrag van de predikant leek zelfs slechter te worden. Bij geruchte kwam de commissie van het Dagelijks Bestuur van de Classis ter ore dat hij van plan was uit Hollandscheveld te vertrekken. Er kwam weer een aanklacht van wangedrag binnen. De commissie schreef de predikant dat men hem aanraadde om uit eigen belang het vertrek uit de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld uit te stellen, totdat het kerkbestuur erover gehoord was. Post van Griethuijsen ontving na dat advies ook nog deze brief van 16 december:

“Geschorste medebroeder!

Uit mijne gisteren geschrevene letteren zult ge reeds gezien hebben dat ik van uw voorgenomen vertrek naar Nieuwe Tonge kennis droeg, zowel als van het doel. Het deed mij dientengevolge niet aangenaam aan dat gij dit een uitstapje genoemd en aan Hollandscheveld niet aan Uzelve toegeschreven hebt. Maar nog meer heeft mij de opsomming uwer verkeerde handelingen sedert de schorsing (hedenmorgen mijn schriftelijk medegedeeld) geschokt. Is dat berouw – is dat bewijs van welgemeendheid uwer belofte – is dit in één woord de weg tot herstelling? – Neen, dit is de weg tot erger. En daarom bekomt gij nevensgaand schrijven van de commissie in uwe zaak.

Wat gij van 't geld gewaagt en vraagt steunt allereerst zo ik meen op een dwaling, namelijk dat ik nu reeds zou weten wat ik betalen moest en dus reeds een voor-schot zou hebben. Ik meen dat eerst te kunnen bepalen en uit te betalen na afloop der zaak. Maar dat kan ik u in de tweede plaats toch iets mededelen en uitbetalen. Namelijk: Ik heb het laatste kwartaal ontvangen en gij zijt geschorst vanaf 1 november jl. Een derde komt u dus toe, dat kunt gij op vertoon van nevengaande onder-tekende kwitantie bij mij door een bevoegd en gecrediteerd persoon laten ophalen. Mijn ontvangsten zijn

f 130,04

Af voor fooi aan de brenger f 0,10

Blijft f 129,94

Mocht de ondergetekende niet alleen van u de niets betekenende verzekering ontvangen van niet te vergeten wat ik u uit belangstelling heb geraden, maar liever dat gij naar die raadgevinge luistert, naar uwe plicht handelt en u waarachtig veranderd hebt, dan zou zich zeer verheugen.

*Uw nu verontwaardigde voormalige Ambtgenoot
A.W.Kamp*

P.S. Hierbij gaan de papieren voor kindergeld terug. Gij moet het woord 'geweest' doorhalen en in plaats van de naam van uwe eerste vrouw, die van uw tweede schrijven. Ik stuur u geen attest in blanco omdat tijdverlies de betaling ophoudt. Zend ze mij per omgaande terug."

De taal is wat stijfjes. We lezen hier een brief van een zeer boze dominee Antonhij Willem Kamp uit Meppel. Er is 'gezeur' over het geld dat Post van Griethuysen nog van hem zou kunnen/moeten ontvangen, om de periode van schorsing door te komen. Tegelijkertijd kwam ook nog de mededeling van zijn vertrek naar Oude Tonge én informatie over gewoon doorgaan met zijn zondige leven. Kamp waarschuwde dan ook, daar komt het op neer. Kamp was geschokt. Kom tot inkeer, anders loopt het verkeerd met je af. Schorsing was namelijk bedoeld als laatste middel. Komt een predikant dan niet op een beter levensspoor, dan wordt hij uit het ambt gezet.

Breken met een verslaving kan door persoonlijke motivatie, in combinatie met het verminderen van de verleiding, door daar letterlijk en figuurlijk afstand van te nemen. Het is echter maar al te vaak de keiharde confrontatie met de gevolgen van de verslaving, die mensen aanzet tot een ander leven. De motivatie volgt daaruit en wordt dan persoonlijke motivatie. Was het de brief van de voormalige collega-predikant ds. Kamp, de 'verontwaardige voormalige ambtgenoot'? Dreigde zijn vrouw met hem te breken? Hoe dan ook, net voor de kerstdagen van 1867 kwam er een ommekeer.

Er is een brief geweest van meester/organist Berend Veldkamp en consorten van 23 december. Op 13 januari 1868 schreef ds.Post van Griethuysen zelf naar de Classis. De dominee en zijn vrouw hadden zich verzoend, er kwam geen drank meer in huis en alles werd weer opmerkelijk rustig in de buurt. Die buurt toonde clementie. Maar liefst 42 handtekeningen van manslidmaten, met bovenaan die van buurman Roelof Troost, stonden onder een verzoek van 28 januari 1868 om de schorsing van de predikant op te heffen. Ook de kerkeraad vroeg om opheffing van schorsing. Hun handtekeningen stonden onder de brief van de predikant. De kerkeraad zat zelfs inmiddels in een nieuw conflict. Ze moesten het traktement dat de predikant ontvangen zou hebben als hij in functie was gebleven, overhandigen aan de Classis, maar er kwam niets. De Classis reageerde naar de predikant toe op een hele begrijpelijke manier. Woorden van verslaafden zijn mooi, maar werk met daden. Een bekering van net voor de kerstdagen kon begin januari 1868 geen opheffing van de schorsing betekenen..... We lezen mee in de brief van de Classis van 14 februari 1868:

"Gezien het schrijven van de geschorste predikant van Hollandscheveld d.d. 13 januari jl. bekrachtigd door de ondertekening van vijf kerkeraadsliden, heeft het genoeg daarvan te antwoorden: dat hij van de inhoud met innige blijdschap heeft

kennis genomen en het verzoek rijpelijk overwogen heeft, doch dat hij én om het geruchtmakende van het vroeger gedrag van genoemde geschorste predikant én om de in verband daarmee nog kort geduurd hebbende verbetering, in zoverre aan het in dat schrijven mede gedeeld verzoek nog niet kan beantwoorden, als daarin sprake is van spoedige herstelling in de dienst, maar dat hij zich voorgenomen heeft zijn maartvergadering te vervroegen, opdat dan bovengenoemd schrijven, als ook het verzoek van K.R.Smit d.d. 28 januari jl. en het schrijven van vijf kerkeeraadsleden d.d. 10 februari in nader overweging zal kunnen genomen worden, in de hoop dat bestendig goede berichten hem in staat zullen stellen aan de wens van de heer van Griethuijsen ook zijn begeerte zal kunnen worden voldaan.”

Zo'n brief ging dus naar de dominee in de Hollandscheveldse pastorie. Laat zien wat je zegt. Een korter maar soortgelijk schrijven ging naar K.R.Smit te Hollandscheveld en naar Albert Geugjes Vos, de voorzitter van de kerkeeraad. Deze K.R. Smit heette voluit Klaas Roelofs Smit. Hij was arbeider in het Hollandscheveld, wonend op het adres A 433, met als burens Jan Berends Boer en Geert Klunder. Dat lezen we in zijn overlijdensakte, opgemaakt op 19 februari 1868. Hij was geboren op 26 juni 1808, maar als een overlijdensakte uit deze periode dat zegt dan gaat het veelal om de doopdatum. Zijn ouders waren Roelof Reints Smit en Janna Klaas. Klaas Roelofs Smit heeft de brief van de Classis nog gezien. Hij heeft ds.Post van Griethuijsen niet weer in het ambt hersteld gezien, want we lazen het goed, hij overleed pakweg een maand daarna.

Het Classicaal Bestuur van de Classis Meppel kwam bij elkaar op 4 maart 1868. Het was een vervroegde vergadering, in verband met een besluit over ds.Post van Griethuijsen. Na flink wat andere procedurele en praktische zaken, kwam de kwestie Hollandscheveld ter tafel. Er werden ingekomen stukken doorgenomen. Jan van der Veen Azn en de predikanten Damsté en Kamp werden gehoord over het gedrag van de predikant. Berend Veldkamp had aangegeven bij ds.Kamp dat een van zijn brieven als niet geschreven beschouwd kon worden. Dat wil zeggen: procedureel zou deze brief vergeten kunnen worden. Wat er in stond was misschien nog even waar, maar in het hele kerkrechtelijke proces telde de brief niet meer mee. Ds.Post van Griethuijsen had verklaard dat hij zich voortaan onberispelijk zou gedragen. Daarmee zou de schorsing opgeheven kunnen worden. Dat gebeurde dan ook met onmiddellijke ingang. Alle betrokken personen en instanties zouden ingelicht worden. Het traktement c.q. het salaris over het eerste kwartaal van 1868 zou uitbetaald kunnen worden. Ds.Post van Griethuijsen maakte een nieuwe start. Zonder problemen.

Hij heeft nog een jaar leiding gegeven aan zijn Hollandscheveldse gemeente. In maart 1868 was hij in functie, maar het werd oktober 1868 voordat er weer een kerkeeraadsvergadering werd genotuleerd. Toch vergaderden ze wel, daar in Hollandscheveld. Ds. Post van Griethuijsen nam ook de taak op zich om het doopboek bij te houden. We herkennen zijn handschrift en zien een opmerking bij de overdracht van de boeken staan: 'Goedgekeurd in onze vergadering van den 30ste april 1868', met de handtekeningen van de predikant en Albert Geugjes Vos. Blijkbaar keken ook de andere Hervormde Gemeenten in Nederland de kat uit de boom. Het duurde even, maar hij kreeg weer een beroep. De Leeuwarder Courant maakte op 1 januari 1869 bekend dat de Hervormde Gemeente van Warns en Scharl een beroep op hem had uitgebracht.

De dominee van Hollandscheveld ging ter kennismaking voor in een dienst in Warns en Scharl. Teruggekeerd schreef hij 18 januari 1869 een brief aan ds.Kamp te Meppel, die deze meenam naar een vergadering van het Classicaal Bestuur. Er was na-melijk goed nieuws. Hij had het beroep aangenomen. Hij had echter met de predikant afgesproken dat hij op de terugweg bij hem langs zou komen en zou vertellen wat zijn besluit zou zijn, maar schreef: *“hieraan heb ik niet kunnen vol-doen, doordat na de aankomst der trein de wagen op Hoogeveen terstond afreed. Het is dan ook door dezen, dat ik u bericht de op mij uitgebrachte beroeping naar de Hervormde Gemeente te Warns en Scharl, Classis Sneek, den 16 januari l.l. te hebben aangenomen; u tevens verzoekende bij het Classicaal Bestuur van Meppel voor mij te willen opvragen het getuigschrift van zedelijk gedrag ter bekoming der kerkelijke goedkeuring.”*

De verklaring van goed zedelijk gedrag kwam er. Hij had aangetoond het werk weer aan te kunnen en zich onberispelijk te gedragen. Uit de brief aan ds.Kamp zien we tevens hoe hij gereisd had, van Hollandscheveld naar Friesland, Warns en Scharl. Er liep nog niet zo lang een spoorlijn via Meppel naar Leeuwarden. Vandaar dat hij met de trein kon reizen. Van Meppel naar Hoogeveen ging het met ‘de wagen’, een met paarden bespannen koets. Vanuit Hoogeveen ging een koets naar het oosten, over de Coevorderstraatweg. Dat was ook nog nieuw, toentertijd. De diligence van de firma Thomas reed vanaf april 1866. Wie om 2 uur ‘s middags instapte, kwam zo tegen 5, 6 uur in Coevorden aan. Men kon onderweg uit- en instappen bij Veenlust, aan de Coevorderstraatweg ten zuiden van het Noordscheschut. Vandaar was het lopen naar het Hoekje, of je op laten halen door iemand die wist dat je kwam.

Dominee Barend Mellink Post van Griethuijsen schreef het Dagelijks Bestuur van de Classis Meppel op 13 maart dat hij de 29^e maart 1869 afscheid van zijn gemeente wilde nemen. Dat was op 2^e Paasdag, ‘s morgens 10.00 uur. De daarop volgende zondag zou hij zijn intrede doen in de nieuwe gemeente. Op 26 maart 1869 werd hij officieel losgemaakt, zoals dat heet, van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Ds. Post van Griethuijsen was nadien predikant van Warns en Scharl (1869), Streefkerk (1872), Lopik (1876) en Fijnaart en Heiningen (1879). Hij overleed op 5 augustus 1895 te Fijnaart. De stichting van een Kruisgemeente in het Hollandsche Veld in augustus 1868, met als grondleggers (doop)leden van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, viel feitelijk in de nadagen van de zo moeilijke periode rond Post van Griethuijsen, waarin de gemeente de handen vol had aan de interne moeilijkheden aan ‘t Hoekje, en geen opbouwwerk kon verrichten aan het Dwarsgat (Elim). Het ‘gat’ werd opgevuld door ds.Marinus van Leeuwen, uit het ambt gezet en hier in een vrije gemeente weer actief als predikant.

‘ZWAAR’ OF ‘LICHT’?

Bij de problemen rondom de predikant van Hollandscheveld speelde ook nog dat ds. Post van Griethuijsen wat betreft zijn geestelijke ligging niet ‘zwaar’ genoeg was voor veel veldelingen. Hij zou dan ook nooit dat evangelie hebben kunnen brengen, dat de mensen van het Dwarsgat graag hadden willen horen. In de praktijk betekende ‘zwaar’ in die tijd: veel aandacht voor de nietigheid van de mens, zondebesef, persoonlijke bekering en genadeverkundiging zonder eigen inbreng. Ook zijn eigen kerkeraad was niet echt tevreden over zijn opvattingen, hoewel dit niet werd aangevoerd in de stukken rondom zijn schorsing. We vinden het vermeld in het ‘Weekblad voor Hoogeveen en omstreken’. In de editie van zaterdag 28 januari 1865 lezen we:

'Zo dikwijls ik in de kerk te Hollandsche Veld kom, merk ik op, dat, wanneer de leeraar door de gemeente een onzer evangelische gezangen laat zingen, de h.h. kerkeraadsliden 't stilzwijgen bewaren. Wat mag daarvan de reden zijn? Ik begrijp het niet. De gezangen staan, zoo ik 't wel heb, toch in hunne boeken. Maar kunnen die h.h. ze wel vinden? 't Is waar, ze staan achteraan; doch ze hebben die boeken al zoo lang gebruikt, me dunkt ook dat ze er wel een weinig mee bekend zijn. Hoe 't zij, daargelaten; maar ik geloof dat het een aanstoot is voor vele leden der gemeente, die hun eerwaarden kerkeraad daar gedurende 't aanheffen van een onzer gezangen als steenen beelden zien zitten. Werd er in 't geheel niet door hen gezongen, men zou denken dat ze een afkeer van 't schoone kerkgezag hadden; doch dit is zoo niet, want de psalmen zingen zij mede. Mogelijk, 'k weet het niet, opperen zij eenige zwaarigheid omtrent het zingen dier gezangen. Als dit zoo is, vraag ik: waarom hebben ze dan in de hervormde kerk hun ambt aangenomen? Die van 't hierboven vermelde de reden weet, en dat zal in dit geval de eerwaarde kerkeraad wel zijn, zegge het. (Was getekend:) U....'

Helaas maakte de anonieme schrijver zichzelf niet bekend. Het gesignaleerde probleem tussen de kerkeraad en de predikant, over het al dan niet zingen van gezangen, was waarschijnlijk ook een probleem van het al dan niet accepteren van nieuwe gewoonten en het al dan niet loslaten van oude tradities. Voor veel gelovigen was ds. Post van Griethuijsen in zijn prediking 'zwaar' genoeg, Gereformeerd genoeg, om steun bij te zoeken als het ging om de verdediging van de Gereformeerde leer binnen de Hervormde kerk. Ds. Post van Griethuijsen heeft hierdoor een flinke bijdrage geleverd aan het ontstaan van een sterke oppositie tegen de beide liberale Hooogeveense Hervormde predikanten. De kerk in de velden was ook onder ds. Post van Griethuijsens prediking, in de dagen dat hij goed functioneerde, een bolwerk van rechtzinnigheid. En dus blijkbaar ook van interne strijd. Is dit misschien een uitlokkende factor geweest voor het drankmisbruik? Het is altijd een eigen keus, drankmisbruik, maar de omstandigheden kunnen het wel versterken. De predikant werd ook betrokken bij een conflict in de Hervormde Gemeente van Hoogeveen:

In de zomer van 1864 kreeg H.P.Mitze een aanstelling als hoofdonderwijzer te Hooogeveen, voor de nieuw opgerichte en op 5 november 1864 geopende Christelijke Nationale School. Meester Mitze zocht contact met ds. Post van Griethuijsen om zich op te laten leiden tot godsdienstonderwijzer. Meer dan twee jaar lang heeft de predikant hem voorbereid op het examen. Bij de ingekomen stukken van de classis Mep-pel vinden we deze verklaring van de Hollandscheveldse dominee:

"De ondergetekende B.M. Post van Griethuijsen geeft door dezen kennis, dat de heer H.P.Mitze gedurende ruim twee jaren van mei 1865 tot augustus 1867 onder zijn leiding zich voorbereid heeft tot het doen van examen voor Godsdienstonderwijzer. B.M. Post van Griethuijsen. Predikant."

Mitze slaagde en was godsdienstonderwijzer vanaf 27 november 1867. Een poging om nog dat jaar aangesteld te worden als catechiseermeester *'ter tegemoetkoming aan de gemoedsbezwaren van enige leden der gemeente'*, ondersteund door diverse gemeentelieden, werd niet gehonoreerd. Ouderling IJmker steunde het verzoek, merkte op dat velen Mitze als zodanig begeerden, dat hij leerde volgens de leer van de kerk en dat velen door Mitze in de Hervormde kerk zouden kunnen blijven, die anders naar de Afgescheidenen zouden gaan. De liberale predikanten (nog steeds

ds. De Holl en ds. Van Konijnenburg) zagen geen brood in samenwerking met de man en de rechtzinnige kerkeradsleden zagen na een uiteenzetting van ds. De Holl in dat het geen zin had daar verder op aan te dringen. Mitze voerde felle acties tegen de beide Hoogeveense predikanten. In een brochure beschuldigde hij de Hoogeveense predikanten van 'godverloochening', meined en ontrouw aan Jezus. Dat is niet handig, als je door dezelfde predikanten in een functie bevestigd wilt worden.....

Maar Mitze had ook zonder aanstelling grote invloed op de Hervormde gemeente. Samen met bakker Albert van Engen leidde hij de kiesvereniging 'Waarheid en Belijdenis', tegenhanger van de liberale groep 'Licht en Vrijheid'. Albert van Engen was geboren te Coevorden op 29 oktober 1816 en is overleden te Hoogeveen op 31 oktober 1897, twee dagen na zijn verjaardag. Hij was gehuwd met Grietje Eikelboom (1830-1917). Interessant detail is, dat Albert van Engen belijdenis had gedaan in de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Hier hebben we dus een tweede voorvechter van de oude Gereformeerde lijn binnen de Hervormde Kerk van Hoogeveen, waar in feite een Hollandscheveldse vinger achter zat. In de school van Mitze werden godsdienstoefeningen gehouden, onder kerktijd, waarin evangelisten van de radicalere landelijke evangelisatievereniging 'Vrienden der Waarheid' voorgingen. Zijn werk, en dat van 'Waarheid en Belijdenis' had zoveel bijval, dat in 1870 de beide liberale Hoogeveense predikanten moesten werken met een orthodoxe kerkeraad. Dat had nogal wat voeten in de aarde. Mitze zelf was in november 1868 ook als ouderling benoemd, maar de beide predikanten weigerden hem en de andere nieuwbenoemden te bevestigen. Er volgde zoveel strijd en procederen binnen kerkelijke besturen, dat drie van de vier mannen waar het om ging pas omstreeks augustus 1870 bevestigd zouden worden. Dat kon, omdat de vierde, Mitze, Hoogeveen inmiddels had verlaten. Na op 2 augustus 1869 voor een tweede keer afgewezen te zijn als catechiseermeester, zag hij om naar een ander werkterrein.

Een verzoek om een schriftelijk bewijs van zedelijk gedrag, werd 25 januari 1871 definitief afgewezen. De beide predikanten speelden dit slim. Een dergelijk verzoek was in 1869 ook al afgewezen, door een grotendeels liberale kerkeraad. Aan Mitze was niets veranderd, dus kerkrechtelijk zou de geheel rechtzinnige kerkeraad van 1871 dit besluit moeten handhaven, zo stelden de liberale predikanten. Ze kregen hun zin. Maar met Mitze waren ze niet zijn echo's kwijt. De godsdienstoefeningen in zijn school bleven. Ouderling H.Wessel Boer, bestuurslid van de school, gaf als motief dat de zondagse bijeenkomsten wel door moesten gaan, omdat de aanwezigen anders door weer en wind naar 'de bos' moesten, de Hervormde kerk van het Hollandsche Veld, bij het uitgestrekte boscomplex op de oude veengrond tussen Het Hoekje en het Dwarsgat. Dit is een mooie opsteker voor ds. Tatum Zubli, de opvolger van ds. Post van Griethuysen te Hollandscheveld, want dit houdt in dat ook hij door de 'zware' confessionelen van het toenmalige Hoogeveen door de beugel kon.

Het waren echter niet alleen Hoogeveners, die in de school bijeen kwamen. Ook de kerk bij 'de bos' raakte intensief betrokken bij bijeenkomsten in de Hoogeveense school. Ds. De Holl is in 1872 met emeritaat gegaan. Het moet voor hem als liberaal predikant wrang zijn geweest, te moeten constateren dat de rechtzinnige kerkelijke gemeente van de velden, waarvoor hij zich vanaf 1850 - tegen de zin van zijn eigen achterban - zo had ingezet, uiteindelijk zoveel invloed had op zijn eigen Hoogeveense gemeente, dat het eind van zijn loopbaan er door werd vertroebeld.

ALBERT GEUGJES VOS, KERKELIJK DISSIDENT

Het ene probleem ging, het andere probleem kwam. Ongemerkt. Ouderling Jacob Hendriks Thalen (1823-1865) was overleden. Deze was nog maar kort daarvoor gekozen, 6 december 1864. Hij stierf nog geen 3 maanden later, 1 maart 1865. Albert Geusjes Vos werd in zijn plaats herkozen. Deze werd 2 april 1865 in het ambt bevestigd. Hij werd praeses c.q. voorzitter van de kerkeraad van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld en leidde de kerkeraad in de dagen dat de problemen rondom ds. Post van Griethuijsen speelden. Gods wegen zijn ondoorgroendelijk. Als het allemaal Gods wegen zijn, en niet de wispelturige mens. Albert Geugjes Vos ging een eigen weg, los van de kerkeraad van Hollandscheveld. Het lijkt erop dat hij die weg al had gekozen in de laatste periode dat de dominee in functie was in Hollandscheveld, na zijn inkeer en na zijn terugkeer in het ambt.

We vinden het nergens concreet, maar we kunnen vermoeden dat die terugkeer voor hem onwenselijk was. Hij zocht eigen wegen om 'gesticht' te worden, en wenste dat in ieder geval niet meer uit de mond van deze dominee te horen. Er kan ook meegespeeld hebben dat men hem als praeses c.q. voorzitter van de kerkeraad niet vertrouwde. De brief naar de Classis Meppel, over het al dan niet hebben van 100 of meer stemgerechtigden, en de daarin doorklinkende kritiek op de aanstellingen van ambtsdragers, ging indirect ook over zijn aanstelling. Voel je je niet gewenst, ook dan is het niet zo gek dat je op een andere plaats gaat kijken. Maar het is wel lastig als je dan nog steeds ouderling bent.....

Op 26 maart 1869, tijdens de kerkeraadvergadering waarin Post van Griethuijsen werd losgemaakt van zijn gemeente, vroeg ouderling Albert Geugjes Vos of tijdens de vacature de namiddagdiensten door evangelisten vervuld mochten worden. Daarmee ging de rest van de kerkeraad niet akkoord. Wanneer Albert Geugjes Vos kennis had gemaakt met de 'Vrienden der Waarheid' weten we niet, maar het ligt voor de hand hierbij te denken aan de periode dat zijn eigen predikant door zijn onchristelijke levenswandel over de schreef ging. Zonder herder gaan schapen elders voedsel zoeken, zogezegd. Op 18 mei 1870 werd de jonge vrijgezelle predikant ds. J.E. Tatum Zubli bevestigd. Voor Hooogeveense begrippen was hij rechtzinnig, maar voor de Waarheidsvrienden was hij te licht. Ouderling Vos verreesch niet meer in de Hervormde kerk van de velden. Hij kerkte voortaan alleen nog maar in de Hooogeveense Christelijke Nationale School.

Wie was hij? Landbouwer en veehouder Albert Geugjes Vos (1810-1885) werd de 4de van de slachtmaand (november) 1810 gedoopt als zoon van Geugjen Hendriks Vos en Geesje Klaas Imbergen. We kunnen hem zo weer voor ons uittekenen, want we kennen zijn signalement, opgenomen toen hij moest loten voor militaire dienst. Hij had een rond aangezicht, plat voorhoofd, donkerbruine ogen, gewone neus en mond, een ronde kin, donkerbruin haar en dito wenkbrauwen. Er waren geen bijzondere kentekenen. Hij was 1,64 meter groot. Zijn eerste vrouw, Arendina Benjamins, overleed 26 juli 1861. Hij trouwde 30 november 1861 met de 34-jarige Grietje Stoffers, de dochter van Albert Harms Stoffers en Roelofje Hendriks Hup, toen beide al overleden. Grietje Stoffers was lid van de Christelijke Gereformeerde Gemeente van het Jan Wintersdijkje, en werd door haar kerkeraad herhaaldelijk vermaand, omdat ze daar niet meer kwam en met Albert naar de Hooogeveense school ging.

Ze woonden op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande, huisnummer E 73. Grietje Stoffers overleed 1 januari 1874. Het overlijden werd aangegeven

door buurman landbouwer Egbert Bakker, E 72, en buurman schipper Hendrik Hartman, E 74. Deze nummers zeggen ons nu niets, maar omdat meer onderzoek gedaan is naar het pand van Egbert Bakker, later Hollandscheveldse Opgaande no.19, weten we dat Albert Geugjes Vos op no. 21 woonde.

Schoolmeester en organist Berend Veldkamp accepteerde het niet dat de Hollandscheveldse kerkeraad niet ingreep. Hij maakte de classis al in 1870 attent op Vos' gedrag, zoals hij wel vaker de classis inlichtte als de kerkeraad in zijn ogen onjuist handelde. De classis weifelde. Vos ging 'sedert lange tijd' ter kerke bij 'een andere gesindte' zo betoogde Veldkamp. Zowel kerkeraad als classis zaten met de zaak in hun maag. Als Vos als ouderling aftredend was, werd hij zondermeer herkozen. Het ging niet alleen om Vos, het ging om een groep mensen binnen de Hervormde Gemeente, die hem steunde, en die men niet voor het hoofd wilden stoten. Ondanks een schorsing van Vos, in 1871, weigerde hij het ambt neer te leggen. Hij ging zelfs flink in de verdediging. Hij gaf volmondig toe, dat hij naar de evangelisten ging. Ze waren uitgezonden door de vereniging 'Vrienden der Waarheid' tot handhaving der leer en rechten der Hervormde Kerk. Daarmee gaf hij geen slecht voorbeeld, vond hij. Hij volgde zelfs zijn roeping als ouderling! Vos was het volledig oneens met de leer van ds. Tatum Zubli. Als die gebruik mocht maken van zijn leervrijheid, mocht hij, Vos, gebruik maken van zijn geloofsvrijheid, zo betoogde hij. Uiteindelijk kon de classis niet anders dan Albert Geugjes Vos afzetten, wat op 14 augustus 1872 gebeurde. De Groep-Vos in de Hervormde Gemeente, waarvan we niet weten hoe groot die was, ging uiteindelijk weer naar de kerk bij het Allée, het hart van het oude Hollandsche Veld, waar we nu het dorp Hollandscheveld vinden. Blijkbaar waren de dominees na Tatum Zubli wel 'stichtelijk' genoeg.

TOT SLOT

Onder de bekende Nederlanders van het begin van de 20e eeuw was een zoon van deze Hollandscheveldse dominee Post van Griethuijsen. Warner van Griethuijsen (geboren 30 oktober 1868) doorliep het Gymnasium in Doetinchem. Hij studeerde theologie te Utrecht, werd in 1894 predikant te Domburg, en was van 1895-1904 predikant te Semarang, Tandjong Pinang, Makassar en Fort de Kock. In de jaren 1905-1907 stond hij weer in Nederland, te Den Helder, en daarna opnieuw in Nederlands Indië, over de periode 1907-1914 te Bandjirmasin, Soerabaja en Semarang. In 1914 ging hij rechten studeren. Hij promoveerde in 1920 tot doctor in de rechtswetenschappen. Hij stond opnieuw te Bandjirmasin en pensioneerde als Indisch predikant te Medan. Vervolgens was hij griffier van het gerechtshof te 's Gravenhage. Zo lezen we in de Telegraaf van 4 november 1938.

(Het archief van de Classis Meppel van de Nederlandse Hervormde Kerk wordt bewaard in het Drents Archief te Assen. Het gaat hier om no. 15, 19, 34, 35 en 62 van de inventaris. Zie over Mitze: 'Hoogeveen, Van Echtens Morgenland' blz. 395 en 467, 'Geschiedenis van Hoogeveen 1815-1975' blz. 190,191,358 en 398, en (vooral) 'Bij de tijd' blz. 65 e.v. De notulenboeken van de Vereniging Hollandscheveld (Plaatselijk Belang) worden eveneens in het Drents Archief bewaard. Notulenboeken van de Hervormde Gemeente Hollandscheveld worden door de kerk zelf bewaard. De notulen van de Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld liggen eveneens in het Drents Archief. De voorloper van de Hoogeveense Courant, editie 1865, ligt in kopie in een particulier archief. Latere jaargangen, vanaf 1871, zijn ter inzage in het Drents Archief, het archief van de Gemeente Hoogeveen en de Historische Kring Hoogeveen. Andere kranten zijn ter inzage via www.delpher.nl. Dit geldt ook voor verwijzingen van stukken uit genoemde bronnen in andere hoofdstukken.)

DOKTER VAN COEVORDEN

DE KERK EN PLAATSELIJK BELANG

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

De oude dokterswoning van Hollandscheveld, gebouwd in 1868. Het verhaal van het ontstaan van Plaatselijk Belang Hollandscheveld en de dokterspraktijk van het dorp zijn volledig met elkaar verweven. Dit pand houdt de herinnering aan deze geschiedenis in ere.

Een vroedvrouw, als vrouwen daar al gebruik van wilden maken, meer was er niet in de velden ten oosten van Hoogeveen, als we praten over de gezondheidszorg in de periode voordat dokter Louis Izaäk van Coevorden daar kwam. Voor de dokter, zowel de armdokter als de 'gewone' dokter, helemaal zelf te betalen, moest men naar Hoogeveen. De afstand van het midden van de Hoofdstraat tot de kop van het Zuideropgaande is 5,3 kilometer. In die dagen moest je dan ook nog over tientallen vonders. De bevolking woonde zelfs nog veel verder, tot op 10 kilometer en nog veel meer vonders van een dokter verwijderd. Er kwam geen initiatief van de gemeente Hoogeveen om daar verandering in te brengen. Het initiatief kwam uit de bevolking zelf. In 1863 kwam er een oproep van meester Berend Veldkamp, van de school in wat we nu kennen als het witte huis bij het park naast de Hervormde Kerk. In 1864 werd een commissie van veldelingen gevormd, die uitvoering gaf aan Veldkamps voorstel. We lezen in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 14 maart 1863:

Holl. veld. 10 Maart 1863.

Het is te betreuren, dat men in eene zoo talrijk bevolkte plaats als 't Hollandsche veld (ongeveer 3000 zielen tellende) steeds verstoken blijft van een geneeskundige.

De gansche gemeente Hoogeveen telt meer dan 10.000 inwoners, en bezit op dit oogenblik slechts twee kundige geneesheeren, aangezien er dezer dagen één naar elders vertrokken is. Deze hebben handen vol werk en het is niet te verwonderen, dat de ingezetenen van 't Holl. veld wel eens wat moeten wachten, wanneer ze de hulp van een geneesheer inroepen, iets, dat bij onverwachte gevallen alles behalve aangenaam is. Daarbij komt nog, dat het meerendeel der ingezetenen van 't Holl. veld bij de 2 uur van den naasten geneesheer verwijderd is, zoodat deze in alle geval 4 uur moeten wachten, eer ze geneeskundige hulp kunnen bekomen.

Niet zelden gebeurt het dan ook, dat er menschen sterven zonder geneeskundige hulp te hebben ontvangen, tenzij eenige huismiddeltjes, die, zoo ligt verkeerd aangewend, den dood kunnen verhaasten.

Schrijver dezes is overtuigd, dat er ingezetenen zijn, die gaarne voor eenige jaren eene vaste bijdrage zouden leveren, indien een bevoegd geneeskundige zich alhier kwam vestigen, ten einde dezen daardoor eenig bestaan te verzekeren.

V.

Schrijver dezes, tekenend met 'V' had in de laatste zinnen een werkplan in gedachten. Als de gemeente niet voldoende ondersteund, moeten we het als particulieren uit de gegoeden van de bevolking van het veld zelf maar opbrengen. Daar zat die gegoede burger natuurlijk niet direct op te wachten. Voorstelbaar is dat de eerste gedachte bleef: Laat de gemeente Hoogeveen dit maar betalen. Die zijn verantwoordelijk voor de armendokter. Als die zich hier vestigt, kunnen we vanuit onze gegoede positie ook als particulier een beroep op hem doen. Het plan bleef echter wel hangen en de gemeente Hoogeveen kwam niet over de brug. Uit het vervolg zien we dat ergens in 1864 een commissie tot stand is gekomen. 'V' zag zijn plan groeien. Deze 'V' kan niemand anders zijn geweest dan meester Berend Veldkamp, leidinggevende in het vervolg van het doktersverhaal. We hadden graag meegeleust in de vergaderingen van de commissie. We moeten het doen met kleine stukjes. Bijvoorbeeld de open brief waar de commissie mee naar buiten trad in het *'Weekblad voor Hoogeveen en omstreken'*, de voorloper van de Hoogeveensche Courant, van 8 juli 1865:

"Hollandsche Veld, 5 juli. Lang werd door vele ingezetenen alhier grote behoefte gevoeld aan een eigen geneesheer. Niet alleen de verre afstand van 't Hoogeveen, maar ook en vooral de grote kosten van geneeskundige hulp was de oorzaak, dat menig zieke zonder geneeskundige behandeling bleef of tot verkeerde middelen

zijn toevlucht nam. Menig wees heeft daaraan 't vroegtijdig afsterven zijner ouders, menig vader en moeder dat hunner lievelingen te wijten. Treurig was 't waarlijk, menigeen zijn naaste betrekkingen ten grave te zien brengen, wijl onvermogen hun belet had de rechte middelen tot behoud in 't werk te stellen. Treurig was 't waarlijk menigeen zijn laatste penning te zien uitgeven aan kwakzalvers en bedriegers om hun dierbaren te behouden en integendeel hun lijden te vermeerderen en de dood te verhaasten.

Geen wonder, dat men hoe langer hoe meer begon te verlangen, dat zich een geneeskundige alhier mocht vestigen. Een bevolking van 3000 zielen zonder geneesheer! Dat mocht waarlijk zo niet langer blijven! In 't vorige jaar vormde zich alhier een commissie tot verkrijging van een geneesheer en zeer bereid-willig werd door de ingezetenen voor de tijd van 3 jaren een som van f 200,- per jaar voltekend tot toelage voor de geneesheer, die zich alhier zou vestigen. Uit de 13 sollicitanten werd door de commissie met algemene stemmen benoemd de heer L.J. van Coevorden te Nieuweschans, die zich zulks liet welgevallen en nu sedert 2 maanden alhier is werkzaam geweest.

*Werd Zijn Eerwaarde op zijn vorige standplaats algemeen bemind en bij zijn vertrek door velen beschreid, wij verblijden ons in de gedane keuze, en mogen niet achterhouden, dat Zijn Eerwaarde, niet tegenstaande het korte verblijf, alhier én als geneesheer én als mens reeds veler achtung, liefde en vertrouwen heeft gewonnen. 't Hollandsche Veld acht zich gelukkig in 't bezit van zulk een ijverig en kundig geneesheer te zijn en we twifelen niet of de heer van Coevorden zal hier op den duur niet alleen een ruim bestaan vinden, maar ook de grootste zelfvoldoening smaken door een liefderijke en zorgvuldige behandeling alle kwakzalverijen en bedriegerijen in deze te doen ophouden.
Een Hollandscheveldsche."*

We lezen het goed, een 'Hollandscheveldse', een vrouw. De echtgenote van de meester? Of die van bakker Roelof Troost? We kunnen wel raden, maar we weten het echt niet. We weten wel dat de commissie 'in 't vorig jaar', dus in 1864, aan het werk is gegaan. We weten tevens dat de dokter zo rond 1 mei in de velden aan de slag is gegaan.

DOKTER VAN COEVORDEN

Louis Izaäk van Coevorden was geboren op 11 oktober 1834 in Groningen. Hij werd op 28 april 1865 ingeschreven als inwoner van de gemeente Hoogeveen, afkomstig uit Nieuwe Schans. Hij was 'Genees & Heelmeester', en 'Nederlands Israëliet', zei het bevolkingsregister van Hoogeveen. Hij was echter ook verloskundige, voor zover men daar gebruik van wilde maken. Er was ook een vroedvrouw, en die was flink wat goedkoper in te huren. Zijn onderkomen: hij was in de kost bij meester Berend Veldkamp en zijn vrouw Johanna Halfmouw, in het witte huis bij de kerk. Links woonde de meester en zijn kostgangers, rechts in dat gebouw zat de school. Had Hollandscheveld helemaal geen geneesheer? Jazeker wel, men kon ook als arme gebruik maken van de armdokter, aangesteld door de gemeente Hoogeveen. De armdokter voor het Hollandscheveld woonde echter in het Haagje. Dat was dokter Gerhardus Visscher, ongehuwd, 37 jaar oud, wonend op het adres A 52. Dokter Visscher overleed op de 26^e september 1865. De ene dokter zijn dood was de andere dokter zijn brood. In het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over 1865 lezen we dat de plaats twee plaatselijke geneesheren kende. De ene, dokter F.K.Amshoff, was belast met de zorg voor de ver-

pleegden in het Armwerkhuis. De andere 'met de praktijk der huiszittende armen'. Louis van Coevorden werd direct na de dood van dokter Visscher belast met de tijdelijke waarneming van de armenpraktijk van de gemeente Hoogeveen. Via de toenmalige kranten trachtte de gemeente Hoogeveen sollicitanten te krijgen. Blijkbaar was men niet bij voorbaat dermate gecharmeerd van Louis van Coevorden, dat men hem een vaste aanstelling wilde geven. De gemeente besloot tot opsplitsing van de functie in twee vacatures. Burgemeester Oldenbandringh en gemeentesecretaris H.J.Flothuis gaven in hun advertentie in bijvoorbeeld de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 14 oktober 1865 aan dat men de armenpraktijk had verdeeld over de kerkelijke gemeente Hoogeveen (f 150,-) en de kerkelijke gemeente Hollandscheveld (f 100,-). Toen er niemand voor Hoogeveen kwam, werd die jaarwedde verhoogd. De gemeente gaf bijvoorbeeld in het Algemeen Handelsblad van de 5^e juni 1866 aan dat de jaarwedde f 300,- bedroeg. Een verdubbeling van het eerste aanbod!

Dat was zeker niet de jaarwedde die Louis van Coevorden tijdelijk ontving. Dat was een jaarwedde waarmee men trachtte een arts naar Drenthe te lokken. Uiteindelijk kreeg de gemeente Hoogeveen een geneesheer zover om te komen. Tijdens de vergadering van de Raad van 10 augustus 1866 besloot het bestuur om in plaats van wijlen dokter Visscher twee personen te benoemen, met ieder hun eigen deel van de gemeente. T.Bonthuis, officier van gezondheid der 2^e klasse te Haarlem, werd benoemd voor Hoogeveen. Louis van Coevorden werd als armendokter benoemd voor Hollandscheveld en omstreken. Die aanstelling had hij te pakken. Dokter Bonthuis zag zich echter genoodzaakt om alsnog voor de benoeming te bedanken. Reden: Hij had ontslag uit militaire dienst gevraagd, maar dat werd hem niet verleend. De Raad van Hoogeveen werd de 28^e augustus ingelicht. Men besloot opnieuw advertenties te zetten.

In het Algemeen Dagblad van 5 september 1866 stond reeds een 'annonce', zo-als men dat noemde, en werd opnieuw door de burgemeester en de secretaris opgeroepen om te solliciteren. Tussentijds bleef Louis van Coevorden ook voor de plaats Hoogeveen als waarnemend armendokter in functie. Het bleef opmerkelijk. Louis van Coevorden mocht niet vast als armendokter werkzaam zijn voor de hele gemeente, maar er is met geen woord gerept over problemen rondom zijn functioneren tijdens alle maanden dat hij waarnam. Dokter M.C.F.J. de Rotte, een jonkheer uit Amsterdam, werd op 11 oktober 1866 benoemd als armendokter voor Hoogeveen op een salaris dat 3x zo hoog was als dat van de armendokter uit de velden, Louis van Coevorden, terwijl het gebied van diens praktijk veel uitgestrekter en minder toegankelijk was en minder goed betalende particuliere klanten telde. Louis van Coevorden moest het doen voor een bedrag van f 100,-. Een flink stuk minder dan de armendokter van Hoogeveen. Daarmee zat hij op een salaris van f 200,- van de commissie uit Hollandscheveld en f 100,- als armendokter ter plaatse, binnen de grenzen van de kerkelijke gemeente Hollandscheveld.

Een laag salaris voor een arts, het andere deel bij gebrek aan beter, met dus wat extra voor de tijdelijke waarneming. Maar het geeft wel aan waarom Louis van Coevorden in deze periode niet verder is gaan solliciteren. Zijn komst naar Hollandscheveld was een wilde vestiging, op een plaats waar geen artspraktijk was. De bezoldiging was genoeg voor een ongehuwde jonge arts om het avontuur vol te houden. In de kost bij Veldkamp. Het gaf hoop op een vervolgaanstelling, binnen de hele gemeente. Voorlopig. Daarbij zou een formeel ondersteunend platform in de velden voor hem zeer welkom zijn. Veldkamp zou daarbij een centrale rol spelen.

Als we onszelf de vraag stellen hoe Louis van Coevorden in de velden terecht is gekomen, en wat daarvoor de directe aanleiding was, dan is er eveneens een link naar meester Veldkamp.

STAGNEREND BEROEPINGSWERK

1864, het jaar dat de commissie aan de slag ging, was een moeilijk jaar voor de Hervormde Gemeente van de streek. Tijdens de langdurige ziekte van ds. Venema had men graag een hulpprediker gevraagd, maar omdat dokter Amshoff, uit Hoogeveen, volhield dat hij er spoedig weer bovenop zou komen, kon dat niet worden geregeld. De gemeente moest het zonder herder zien te stellen. De consulent, de vervangende predikant van elders, was er vooral voor de formele zaken. Na de dood van ds. Venema was het beroepen en weer beroepen, maar het leek niets op te leveren. De gemeente was groot en uitgestrekt, het traktement relatief laag en de leefomstandigheden in de velden beneden wat men gewend was. Ook toentertijd verscheen er een Hoogeveense Courant, waaruit op 29 maart 1864 een stukje werd overgenomen door de Rotterdamsche Courant, dat zei dat: *“Ds. Chr. Knap, thans te Wolsum en Westhem, beroepen tot predikant in het Hollandsche Veld, als voorwaarde voor de aanneming van dat beroep (heeft) gesteld dat de Raad dier gemeente een straatweg zal leggen van Hoogeveen naar de kerk in het Hollandsche Veld”*. Dit maakte het wel heel concreet. De predikanten lieten het mede afweten op basis van de geïsoleerde ligging en daardoor het gebrek aan voorzieningen. Ook het invallen tijdens de vacante kerkdiensten stagneerde. De dominee van Koekange zou komen preken, maar kwam niet opdagen. Het kwam in de krant, en vervolgens schreef een lezer uit Koekange er een stuk overheen. We lezen het in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 26 april 1864:

“Koekange, 21 April 1864.

Met verwondering lazen velen alhier, in de Drentsche en Asser Courant, een stukje geschreven over de Hollandscheveldse gemeente, waarin gemeld stond, dat onze leraar zijn optreden voor die gemeente jl. zondag verzaakt had. Met leedwezen hebben we zulks gelezen. En daar de Drentsche en Asser Courant., heinde en ver door duizenden gelezen wordt, zouden er wellicht onder die lezers gevonden worden, die ongetwijfeld dachten, dat alhier een leraar was, die geen lust gevoelde, om ook op andere plaatsen 't Evangelie te verkondigen. Doch dit is verre van hem. Zijn gehele leven is gewijd aan de heilige betrekking, die hij bekleedt. Niet alleen op Koekange, maar ook op andere plaatsen toont Zijn Wel Eerwaarde dat hij noch tijd, noch moeite ontziet, om het licht van Christus overal meer en meer bekend te doen worden. Gewis is het geheel buiten zijne schuld, dat er jl. zondag, ook niet op 't Hollandscheveld een evangeliedienaar optrad. Een ander heeft zonder twijfel, die preekbeurt op zich genomen. Doch hoe dit zij, de rechte waarheid wensen wij, zal aan 't licht gebracht worden, wanneer Zijn Wel Eerwaarde van zijn reis in ons midden teruggekeerd is, opdat de goede naam van onze beminde leraar, overal, onbesmet bewaard blijve. X”

De moeite om diensten te vervullen werden zo groot, dat men in 1864 besloot alleen nog een dominee gevraagd voor de ochtenddienst. De namiddagdienst werd gedaan door catechiseermeester Schoenmaker, tot daarover commentaar kwam uit kerkelijke kringen. De kerkeraad van Hollandscheveld besloot op 26 september 1864 de namiddagdienst voorlopig af te schaffen en Schoenmaker daarvan bericht te doen. We kunnen simpelweg constateren dat de kerkelijke organisatie ook niet echt meewerkte om het voor Hollandscheveld gemakkelijker te maken. Tussentijds

sprongen de toenmalige kranten met graagte in op de moeilijke situatie voor de Hollandscheveldse kerkelijke gemeente. In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 9 juni 1864 werd een brief opgenomen, die naar de tekst gezien afkomstig was van iemand uit Hollandscheveld zelf. We lezen:

“ ’t Wordt hier in de kerkelijke zaken hoe langer hoe minder niet alleen wordt de godsdienstijver, door de onverschilligheid van de ringpredikanten, die meest alle hun beurt laten waarnemen door de kandidaat F. van Hoogeveen, bij een groot aantal lieden flauwer, maar ook de financiële aangelegenheden lijden hier zeer. Wat hiervan de oorzaak is, kan een ieder licht bevroeden, die met de onverstandige handelwijze van de kerkeraad hier bekend is. beroep op beroep wordt gedaan op predikanten, die meestal hoger traktement hebben. Een kandidaat willen ze niet, want, naar ’t zeggen van sommige kerkeraadsliden, moet in geheel ons Nederland geen geschikte proponent voor ’t Hollandscheveld!?! te vinden zijn. Verder gaan die heren maar willekeurig het traktement van de leraar, zelfs zonder voorkennis of medeweten van A of B, verhogen.

Wat zijn hiervan de gevolgen geworden? Dat uit het fonds voor noodlijdende kerken, waaronder ook deze, haar subsidie is ingetrokken. ’t Kan nog erger, en aan wie is dit verlies te wijten? Men leze en oordele. Ook de kerk lijdt er onder. Binnenkort zal de verhuring van zitplaatsen geschieden. Maar wie wil onder deze omstandigheden van f4,- tot f 6,- voor een zitplaats geven? Vele en grote uitgaven staan de kerkvoogden voor de deur en geen inkomsten. De armenkas profiteert er ook niet bij, want de diakenen beuren weinig in. ’t Wordt meer dan tijd, dat de bevoegde macht hierin verbeteringen aanbrengt. Maar dat is niet eer mogelijk, voor deze broederschaar door degelijker mannen wordt vervangen.”

De schrijver was zeer goed op de hoogte van de bestaande situatie. Hij kende de mensen, hij kende de discussies van binnenuit. Te denken is aan meester Berend Veldkamp. Dit mede omdat hij ook in later jaren regelmatig in actie kwam, als het niet goed ging in de kerkelijke gemeente. Het was voor hem geen leedvermaak van buitenaf, maar het ging hem diep aan het hart, van binnenuit, zoals het liep. Tegelijkertijd ging de kritische noot voorbij aan de kerkelijke identiteit van de gemeente in de velden. De Hervormde Gemeente van Hollandscheveld hoorde bij de confessionele stroming binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Het is niet verwonderlijk dat hier bij de Doleantie van 1886 geen afscheiding kwam. Een van de motieven van Hoogeveen om Hollandscheveld in 1851 kerkelijk zelfstandig te laten worden, was dat men zo kon voorkomen dat de Afscheiding van 1834 (1835 voor Hoogeveen) steeds sterker zou worden.

De eigen identiteit van de Hervormde Gemeente kon alleen gehandhaafd worden, als er predikanten kwamen waarin men zich herkende. Met de moderne predikantenopleidingen van die dagen was dat moeilijk. Zo kwam men dus in een situatie terecht waarin het gemakkelijk was voor liberale schrijvers om de kerkeraad van Hollandscheveld belachelijk te maken, terwijl die zijn best deed om te doen wat men doen moest: een predikant zoeken die paste bij de gemeente. Zou dat niet gebeuren, zouden de problemen nog groter zijn. Dat leert ons de geschiedenis van latere jaren. Hollandscheveld gold in de regio als een schrikbeeld voor andere gemeenten. In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 21 juli 1864 verzuchtte een correspondent uit Ruinen, naar aanleiding van lokale perikelen: “Als ’t bij ons met een kerkeraad zal gaan als in ’t Hollandsche Veld met een leraar, zal men nog

tal van benoemingen mogen doen". We vinden in de notulen van de kerkeraad van Hollandscheveld als beroepen predikanten:

- Mei 1863, ds. A.F.Simons, Ermelo.
- Juli 1863, ds. G.H.Hana, Veldhuizen, Bentheim, Hannover. Die wil men graag beroepen, de kranten schrijven dat het al gebeurd is, maar men heeft hem niet beroepen omdat men geen toestemming krijgt van de het Provinciaal Kerkbestuur.
- November 1863, ds. C.P. van Tooren, Katwijk aan Zee.
- December 1863, ds. A.P.A. du Cloux, 's Grevelduin-Capelle.
- Januari 1864, ds. W.J.Geselschap, Heemstede.
- Februari 1864, ds. A. Meerdink, Scheveningen.
- Maart 1864, ds. Chr. Knap, Wolsum.
- April 1864, ds. Rijdsdijk Takens, Warns en Scharl.
- Mei 1864, ds.J.A.P. Ris Lambers, Maassluis.
- Juni 1864, ds. J.B.Schultze, Roden.
- Juli 1864, ds. J.Krull, Oppenhuizen.
- September 1864, ds. J.A.Barbas, Zeerijp.
- Oktober 1864, ds. B.M. Post van Griethuysen, Paesens.

KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN IN DE JAREN '60 VAN DE 19^E EEUW

Op een gecombineerde kerkeraadvergadering met kerkvoogden en notabelen, werd op 20 januari 1861 door de Hervormde Gemeente besloten om de functies van voorlezer, voorzanger, koster en klokkenluider op te splitsen. Deze persoon was tevens omroeper c.q. voorlezer van algemene bekendmakingen. Voordien was dit alles in één persoon verenigd: meester Geert Roelofs Raak. Koster en klokkenluider zouden daarvan worden afgescheiden, zo werd besloten. Voorlezer en voorzanger zou voortaan zijn: meester Roelof Geerts Raak, onderwijzer op het Zuider-opgaande, zoon van meester Roelof Geerts Raak. Hij zou gaan werken onder de volgende bepalingen:

1^e. De voorzanger is verplicht contraboek te houden van de dopelingen, ledematen en kerkelijk gehuwden.

2^e. te zorgen dat bij het Heilig Avondmaal de tafel, het brood en de wijn in orde zijn en bij de doop het water.

3^e. Is hij verplicht zoveel mogelijk zelf deze betrekking te vervullen, en te zorgen zoveel in hem is, dat alles met stichting en ere geschiede.

Daarvoor geniet hij jaarlijks de som van vijftig gulden, benevens de voordelen der notariële verkopeningen en andere bekendmakingen.

Dit was het laatste wat nog formeel met ds.Venema werd geregeld. Daarna werd hij ziek, met gevolg dat dit alles niet in de boeken werd bijgeschreven. Dat is later alsnog gebeurd. Ds. De Holl uit Hoogeveen was vanaf 15 december 1861 als consulent (waarnemend predikant) degene met wie de kerkeraad probeerde het gemeentelieven goed te houden. In het lijstje met taken zien we dat van de voorzanger en voorlezer ook werd verlangd de ledenadministratie bij te houden. Feitelijk werd de functie van koster uitgehouden. Die mocht nog wel de kerk schoonhouden en de klok luiden, maar alles rondom het avondmaal lag bij Roelof Raak. Dat functies werden gescheiden, was waarschijnlijk uit een puur praktisch oogpunt. Als zoon van de oude meester Geert Roelofs Raak, zal de jonge Roelof zijn vader al wel

hebben geassisteerd of nam hem waar bij ziekte. Een keus voor zoon Roelof Geerts Raak was dan ook voor de hand liggend. Maar hij woonde te ver van de kerk om de klok te luiden en om doordeweeks 'even' langs te komen om schoon te maken. Alles wat hij vanaf de officiële aanstelling onder zijn hoede had, kon uit doen op de zondagmorgen. Dan was hij toch in de kerk.

Waar gebeurde het voorlezen van mededelingen? Er was al jaren geen sprake meer van kerkespraak, voorlezen van nieuws in de kerk. Op last van de Koning was dit stopgezet. Op 23 november 1866 besloot de Vereniging Hollandscheveld haar reglement te laten drukken, ieder lid daarvan een exemplaar te geven *'en bij de kerk af te laten lezen'*. Dit wijst erop dat hier, net als elders, direct na de kerkdienst het nieuws direct buiten de kerk werd voorgelezen. Waar? Dat vertelt het verhaal niet. De logica wijst ons naar de zuidelijke uitgang van de kerk. De hoofdingang ligt namelijk aan een weg, mensen die naar huis wilden zouden het voorlezen bemoeilijken, en op de zuidkant van de kerk lag en ligt een open hof, waar men gewoon was zowel voor als na de kerkdienst bij te praten. Een hof van ontmoeting.

Wie was de koster, degene die schoonmaakte, degene die de klok luidde? Op de gecombineerde vergadering van kerkeraad, kerkvoogden en notabelen van 12 maart 1862 verklaarden sommigen van de aanwezigen *'geene aanzegging door de koster Venema verkregen te hebben, wien zulks door de consulent was opgedragen'*. Koster, geen kosteres, en hij heette Venema. Dominee C.J.C.Venema woonde toen nog in de pastorie, ziek en wel, met vrouw en zeven kinderen. Daaronder waren twee zonen: Jan Cornelis Haijo Venema, geb. 26 maart 1839, toen bijna 23 jaar oud, en Steffen Haijes Venema, geb. 6 oktober 1843, 18 en half jaar oud. De oudste was later grutter en landbouwer te Avereest. De jongste vinden we in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 20 juli 1861 genoemd als een van de leerlingen van het Gymnasium in Assen. Hij woonde later te 's Gravenhage, maar overleed ongehuwd op 6 maart 1874 in de woning van zijn zuster, toentertijd wonend op A 175 in 'de Huizen', de huidige Hoofdstraat van Hoogeveen. Toen vader ds. Venema op 18 september 1858 overleed, kon het gezin natuurlijk nog wel even in de pastorie blijven wonen, maar duidelijk was dat men om moest kijken naar wat anders.

Het hele gezin ging wonen op E 79, in het Hollandscheveld. Op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande, in een boerderijtje. Daar overleed de weduwe van de dominee, Trijntje Haijes Elgersma, op 22 november 1869. Opvallend is dat de zonen geen van beiden een beroep hadden, volgens het bevolkingsregister van Hoogeveen. Hoe kwamen ze dan aan de kost? Na het wonen op de pastorie woonden ze op een boerderij, maar ook de pastorie was een boerderij. De beide jongens van de dominee zullen dan ook gewerkt hebben op de boerderij van de dominee. Als ze er waren. Steffen Venema leerde, zoals we zagen. Ze woonden voor de komst van een nieuwe dominee nog naast de kerk. Een van hen, vooral de oudste, Jan Venema, of beiden, als Steffen er ook was, deed of deden het werk van de koster en klokkenluider. Dit na het overlijden van meester Geert Roelofs Raak, en tot de aanstelling van koster/klokkenluider Gerrit Jan Willering. Vanaf 1 april 1863 was Gerrit Jan Willering koster en klokkenluider. Hij woonde op het Hoekje, 1^e pand ten westen van de pastorie.

Meester Berend Veldkamp, de opvolger van meester Geert Roelofs Raak, was al sinds 1860 in de velden, maar had nog geen duidelijke rol in de kerk. Dat kwam

mede doordat de rol van de oude meester Raak was overgenomen door de jonge meester Raak. Berend Veldkamp kreeg een rol in 1862. De gemeente kon dat jaar een orgeltje kopen. Het eerste orgel was een gebruikt orgel, afkomstig uit de Grote of Sint Clemenskerk te Steenwijk. Het werd op 15 november 1862 in de kerk geplaatst door orgelmaker A. van Bloemen uit Steenwijk. Meester Berend Veldkamp was sindsdien als organist aan het werk. In 1863 kwam het orgel op een orgeltribune, nu nog aanwezig. Daarvoor stond het instrument in de kerk, op de grond. In 1864 was er sprake van vernieuwing van het orgel, een klein orgel van 12 stemmen. De latere organist Geert Koops, nazaat van Geert Raak, heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de orgelgeschiedenis.

BEREND VELDKAMP EN DE DOKTER

Meester Berend Veldkamp zat niet in de kerkeraad. Hij bood de dokter een plek om te wonen en van daaruit, de schoolmeesterswoning, zijn praktijk op te starten. Voor de schoolmeester/organist was de afwezigheid van een geneesheer even zorgelijk als voor de rest van de bevolking. Berend Veldkamp was zelf op 29 juni 1860 in het Hollandscheveld komen wonen, volgens het bevolkingsregister. Voordien woonde hij in Pijnacker. Hij was toen ongehuwd. Hij trouwde 9 mei 1863 met Johanna Halfmouw uit Meppel, die op 20 mei 1863 in de gemeente Hoogeveen werd ingeschreven. Johanna was in 1864 zwanger van Klaas Veldkamp, geboren op 5 oktober van dat jaar. Bij een moordzaak zoeken we naar iemand met een motief, de gelegenheid en de directe aanleiding, het moment zelf. Bij Meester Berend Veldkamp had een reden om een dokter in de velden te willen, want die kon hard nodig zijn voor zijn vrouw. Hij had in bredere zin om een dokter in de velden te willen, want met die verbetering van de woonomstandigheden in het Hollandsche Veld was er meer kans dat er een dominee naar de velden wilde komen. Daar had hij als actief man, steeds op zoek naar vooruitgang, en als organist, eveneens belang bij. Vandaar dat we er niet aan hoeven twijfelen dat de 'V' uit de brief van maart 1863 deze meester Veldkamp is geweest.

De directe aanleiding om in 1864 een commissie in te stellen om een dokter binnen te halen, was dan ook zowel persoonlijk, als vanwege de slecht in te vullen vacature binnen de kerk. Op dat moment was er ook draagvlak binnen de bevolking. Het was nodig om stappen te doen, dat realiseerde men zich volop, om uit een negatieve spiraal te komen. Er was tevens al lang genoeg aangemodderd zonder dokter. Aannemelijk is dan ook dat de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld het draagvlak vormde, van waaruit de commissie ontstond die op zoek ging naar financiële toezeggingen voor een basissalaris voor een beginnende dokter, voor drie jaar. Gelet op degene die de plannen in de krant had gezet en daarna de dokter in huis nam, en zo een praktijk hielp opzetten, ligt het voor de hand dat Berend Veldkamp in de commissie een dragende rol had. Dokter Van Coevorden bleef bij hem in huis tot in 1866.

Op 25 december 1864 werd ds. Barend Mellink Post van Griethuijsen bevestigd. Hollandscheveld kon in de Hervormde kerk weer gewoon twee kerkdiensten houden, met een dominee die dicht bij de kerk woonde, en waarmee vooraf in alle rust de dienst kon worden doorgesproken. Laten we ons eens proberen voor te stellen hoe dat gegaan zal zijn, met de voorbereiding van zo'n dienst. Het eerste denkwerk kon natuurlijk in de pastorie gebeuren. Vervolgens was er overleg met de voorlezer-voorzanger, meester Roelof Geerts Raak, en de organist, meester Berend Veld-

kamp. We zien in gedachten de dominee naar de burenen lopen, naar meester Veldkamp. We zien in gedachten op de zaterdagen de kostganger van meester Veldkamp een poging wagen om zijn sabbat te houden. Als enige geneesheer in de wijde omtrek zou hij er bij nood gewoon op uit moeten trekken, maar wanneer het mogelijk was, zal hij als gelovige Jood een poging gedaan hebben om sabbatsrust te bewaren, maar wel bereikbaar te zijn op het bekende adres, bij de meester.

We zien in gedachten dan ook drie mannen bijpraten in het linker gedeelte van het huidige witte huis, bij het park, dat in die dagen nog een stukje landbouwgrond was. Alle drie hadden ze er belang bij dat er een dokter in de velden bleef. Na drie jaar zou het gegarandeerde salaris afgelopen zijn. Hoe dan verder? Zou het lukken met de praktijk? Veldkamp en de dominee hadden kinderen, geneeskundig belang op langere termijn was ook hun belang. Een vereniging voor het behartigen van plaatselijke belangen, zoals er in Hoogeveen was, zou kunnen ondersteunen. Dokter Van Coevorden had dus persoonlijk belang bij zo'n vereniging, los van dat hij ook ideëel het doel zou steunen. Bloei en welvaart van het Hollandsche Veld betekende betere leefomstandigheden.

De vereniging van Hoogeveen had een reglement opgesteld in de vergadering van de oprichters, op 15 december 1863. Daarin lezen we dat de vereniging was opgericht met als doel de bevordering van de bloei en welvaart van de hele gemeente Hoogeveen, *'in den uitgestreksten zin'*. Maar wat deed die vereniging voor de velden? En wat zou zo'n vereniging voor de velden kunnen betekenen? Als we het lijstje van oprichters doorlezen, achterin het reglement uit 1863, dan zien we diverse personen waarvan we met zekerheid weten dat het bekenden waren van ds. Post van Griethuijsen en meester Veldkamp. Meester Feis was erbij, van de school van 'de Huizen'. Claas Pet, van de krant. Ds. De Holl, collega van de dominee van de velden en gewezen consulent van de velden. De apotheker Radijs was erbij.

Dokter Van Coevorden zorgde voor een eigen apotheek, maar had hoogst waarschijnlijk aanvulling van sommige producten via apotheker Radijs. Jan van der Veen Azn. was schoolinspecteur. Albert Steenbergen deed de financiën voor de burgerlijke gemeente Hoogeveen. Karst Jacobs Troost was een broer van bakker Roelof Troost van de kop van het Zuideropgaande. Karst zat in de schippersvereniging, had vervening en grond in het Hollandscheveld. Er zijn vast meer relaties geweest. We zien in gedachten het drietal van de zaterdagen in het witte huis bijpraten met al hun contacten, de mensen van de vereniging in Hoogeveen. En er groeide een helder plan. Iedereen had baat bij een soortgelijke vereniging speciaal voor het Hollandsche Veld. Het drietal van de zaterdagen zou daarvan de oprichter worden. Ze vormden samen het bestuur met Roelof Troost, hun gezamenlijke buurman. Vier man om tafel?

DE DOKTERSCOMMISSIE EN PLAATSELIJK BELANG HOLLANDSCHEVELD

Er waren in Hollandscheveld en omstreken zo af en toe commissies, die zich voor diverse zaken richtten tot het bestuur van de gemeente Hoogeveen. Plaatselijk Belang c.q. de 'Vereniging Hollandscheveld' zou een belangrijk deel van dit soort commissies ondervangen en naar de gemeente toe een stabiele formele gesprekspartner bieden. De dokterscommissie was echter geen ad-hoc commissie, maar een stabiele organisatie, met overlegmomenten, administratie en een penningmeester. Dat moest wel, anders kon over 3 jaar geen f 200,- per jaar worden geïnd, admini-

stratief verwerkt en overgedragen worden aan dokter Louis van Coevorden. We zagen ook dat Berend Veldkamp er een rol in speelde, als kostbaas van de dokter, en omdat vanuit zijn huis de praktijk werd opgezet. We zien in de ingekomen stukken van de gemeente Hoogeveen van 1866 dat ook Roelof Troost er een rol in speelde. Roelof Troost, medeoprichter en bestuurslid van Plaatselijk Belang Hollandscheveld, liet van zich horen toen door de veranderende wetgeving in 1866 dokter Van Coevorden zijn apotheek kwijt zou raken. Hij kwam met een brief en handtekeningen van de Hollandscheveldse bevolking. Het resultaat was dat Van Coevorden de apotheek mocht houden. Dit wijst al met al op een rol van Roelof in de dokterscommissie.

We kunnen de lijn nog verder doortrekken. De dokterscommissie was de voorloper van de Vereniging Hollandscheveld, Plaatselijk Belang. Een andere conclusie lijkt slecht te verdedigen. Toen namelijk de driejarige periode van ondersteuning van dokter Louis van Coevorden afgelopen was, trad de dokterscommissie niet naar buiten om hem te ondersteunen om een gemeentelijke bijdrage te ontvangen. We lezen er niets over in de ingekomen stukken bij de Raad, noch in de discussies van de Raad zelf, in de notulen van die Raad, of de verslagen van de vergaderingen van de Raad in de bewaard gebleven kranten. De dokterscommissie komt ook niet naar voren in de notulen van Plaatselijk Belang Hollandscheveld. Niemand sprak daar namens die commissie, er was geen overleg met die commissie, en de taken in het verlengde van die commissie werden waar nodig onmiddellijk naar voren gebracht door de Vereniging Hollandscheveld, Plaatselijk Belang zelf.

Plaatselijk Belang noemde nog niet eens in de briefwisseling over het traktement van de dokter dat ze de commissie vertegenwoordigen, noch dat ze taken hadden overgedragen gekregen. Dokter van Coevorden, degene die door de dokterscommissie was aangenomen, deed zijn zaken niet via die dokterscommissie, zijn opdrachtgever en betaler, maar speelde alles wat van belang was via Plaatselijk Belang. En dat terwijl de subsidiënten, de bevolking, een akkoord had met en via de commissie, niet via Plaatselijk Belang. Vandaar dat er een lijn kan worden doorgetrokken: de dokterscommissie van 1864 wilde een dokter vanwege het gebrek aan geneeskundige hulp in de velden, en om het gebied interessant te maken voor een predikant, als ondersteuning van de Hervormde Gemeente. De dokterscommissie was de voorloper van Plaatselijk Belang en loste op in Plaatselijk Belang, toen die vereniging was geformaliseerd. De namen en gezichten van de betrokken personen waren dezelfde. Maar gelet op het moment, de eerste bestuursleden, hun andere functies en hun achterban, kunnen we ook concluderen dat Plaatselijk Belang Hollandscheveld is geboren vanuit de Hervormde Gemeente. En dat weer als gevolg van de open brief in maart 1863 van de hand van meester Veldkamp.

De plaatselijke bijdrage voor de dokter zou aflopen in 1867. Op 18 februari 1867 kwam op een vergadering van de vereniging Plaatselijk Belang het traktement van de dokter naar voren: *“Voorgesteld en aangenomen te verzoeken aan 't Gemeentebestuur om verhoging van 't traktement van onze geneesheer als armendokter tot f 200,- 's jaars.”* Het zou nog duren tot de vergadering van de Raad van 11 november 1870 voordat zijn traktement van f 100,- naar f 250,- zou gaan. In de tussentijd bleef Plaatselijk Belang vechten voor de dokter. De zaak werd uitgewerkt in hun brief van 20 september 1867:

“Aan de Raad der Gemeente Hoogeveen.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen de Vereniging Hollandscheveld, dat de ingezetenen van dit gedeelte der gemeente met grote opoffering hebben voorzien in de dringende behoefte aan een geneesheer, zonder enige bijstand van de gemeente of iemand anders te verzoeken;
dat namelijk gedurende 2 jaren uit vrijwillige bijdragen de alhier gevestigde geneesheer een toelage heet genoten van f 200,- 's jaars;
dat Zijn Eerwaarde door de Raad als armendokter in de kerkelijke gemeente van Hollandscheveld is aangesteld op een traktement van f 100,- zodat Zijn Eerwaarde een vast inkomen heeft van f 300,- 's jaars;
dat het voor de ingezetenen alhier moeilijk valt bij voortdoring zulk een voor deze streek aanzienlijke toelage op te brengen;
dat echter de vereniging vreest, dat genoemde heer J.v.Coevorden zonder deze toelage geen voldoende middelen van bestaan zal hebben en te eigener tijd, misschien spoedig ons zou moeten verlaten, 't geen de Vereniging zeer ongaarne zou zien, aangezien Zijn Eerwaarde zich als een bekwaam geneesheer heeft doen kennen;
dat de Vereniging meent, dat de werkzaamheden van de armendokter in 't Hollandscheveld vrij gelijk staan met die te Hoogeveen, zodat het haar onbillijk voorkomt de armendokter te Hoogeveen een driedubbele bezoldiging te geven in vergelijking van die te Hollandscheveld;
dat de Raad bij een vroeger besluit de traktementen der armendokters bepaald had op 100 en 150 gulden en daarna alleen 't laatste heeft verdubbeld om een geschikt geneesheer voor die betrekking van armendokter te Hoogeveen te bekomen;
dat alzo naar 't bescheiden doordeel der Vereniging de Raad niet ongezind kan zijn nu onze krachten te kort schieten door een billijke traktementsverhoging een mogelijk vertrek van onze geneesheer te voorkomen.
Redenen waarom de Vereniging bescheidenlijk en dringend verzoekt, dat de Raad het traktement van de heer J. van Coevorden als armendokter in de kerkelijke gemeente Hollandscheveld moge gelijkstellen met dat te Hoogeveen en alzo brengen op f 300,- in te gaan met het volgende jaar.

*'t Welk doende,
Hollandscheveld 30 september 1867."*

Helaas. De gemeente Hoogeveen was zo gericht op het welzijn van de bevolking in de kom, dat voor de velden een dokter en een bijlage er niet af kon. We kunnen ook zeggen: de gemeente investeerde het meeste geld op de plaats waar ook het meeste werd betaald. Van solidariteit was geen sprake. Menslievendheid en een humanitaire instelling waren zaken voor de dominee, niet voor de toenmalige politiek. Harde woorden, maar wat moeten we anders zeggen? Het was de periode waarin zoveel zaken bleven liggen, van belang voor de velden, maar niet van belang voor de individuele raadsleden. Van een partij en een programma met uitgangspunten, of van een breed stemrecht, was in deze periode nog geen sprake.

DOKTER VAN COEVORDEN BOUWT EEN WONING

Op 15 juni 1866 werd Marianna Jacobs ingeschreven in de gemeente Hoogeveen, in huis bij Louis van Coevorden. Ze waren de maand ervoor getrouwd, 23 mei 1866 te Sappemeer. Een dik jaar later beviel Marianna op 2 augustus 1867 van een dochter, Johanna Sophia van Coevorden. Het was het pand A 205, dat niet lang daarna veranderde in E 126. Op de 2^e oktober 1866 overleed vervener Harm Bruins Slot uit Hoogeveen, vrij plotseling, in de woning van Jan Westerbeek te Zuidwolde,. Hij was nog maar 40 jaar oud. Harm bezat een hele lijst onroerend goed, waaron-

der een huis en erf, niet groter dan een 105 m², op de noordkant van het Hoekje. Dat was A 205. Bij leven en welzijn had hij het nog verhuurd aan dokter Van Coevorden. Dit werd de eerste dokterswoning van het dorp, inclusief apotheek. Er lag een stuk bouwland bij, 44 vierkante roeden en 40 vierkante meter groot. Zoals wel vaker na een overlijden van een grootgrondbezitter, gingen de erfgenamen splitsen en/of verkopen. We weten niet of Louis van Coevorden bij voorbaat van plan was geweest om hier een nieuw pand te bouwen, maar de dood van zijn huisbaas bood hem de mogelijkheid om dit nu wel te doen. Bij het vinden van een woning en bij deze aankoop heeft Plaatselijk Belang officieel geen rol gespeeld. We vinden er niets over terug in de notulen.

Maar de lijnen in de velden waren heel kort. Jan Gerrits Zwigelaar werd in 1919 begraven met als tekst op zijn steen, dat hij ruim 50 jaar opzichter was geweest van de Compagnie van 5000 Morgen. We tellen terug en we zijn dan enige jaren voor 1869. Jan was niet in dienst van de Compagnie zelf, want een benoeming is in hun archief niet gevonden, maar Jan werkte steeds in opdracht van directeuren en van grondeigenaren, zodat hij feitelijk voor heel wat participanten van de Compagnie werkzaam was. We vinden regelmatig zijn naam vermeld als 'aanwijzer' als er grond of hout werd verkocht, van diverse eigenaren. Jan was ook nummer 4 op de lijst toen Plaatselijk Belang in 1865 de eerste leden inschreef. Jan zat niet in het bestuur, wel in diverse commissies. Het ligt voor de hand dat hij op de een of de andere manier een rol heeft gehad, toen de dokter op een centrale plaats in de velden een plaats voor een praktijk nodig had. Voor de contacten met de grootgrondbezitters moest je niet zijn bij de dokter zelf, niet bij de dominee, niet bij de schoolmeester, maar bij Jan Gerrits Zwigelaar. Hij kende de weggetjes.

Met het huren van een woning, leek de aanwezigheid van Louis van Coevorden in de velden wat meer vastigheid te krijgen. Na de benoeming als armendokter voor Hollandscheveld, 10 augustus 1866, leek hij het ook zelf zo te ervaren. Hij kreeg vanaf dat moment namelijk ook meer nevenfuncties. Zo werd hij bijvoorbeeld in september 1866 benoemd in de schoolcommissie te Hoogeveen, als lid met betrekking tot de zaken der Israëlieten. Hij volgde daarin M. van Rhijn op, aan wie op eigen verzoek eervol ontslag werd verleend. Het geeft ook aan dat Louis van Coevorden relaties had opgebouwd binnen de Hoogeveense Joodse gemeenschap. Hij was niet alleen Joods, hij was ook meelevend in en met de synagoge, anders was zijn benoeming daar niet aanvaardbaar geweest. In die periode was het ook mogelijk om onderling elkaar waar te nemen, als doktoren onder elkaar.

Van Coevorden, De Rotte en F.K.Amshoff waren alle drie voor de bevolking aanvaardbaar, anders waren ze niet door de gemeente Hoogeveen aangesteld, zei het op verschillende functies. Voor het jonge gezin Van Coevorden zal dat onder meer hebben ingehouden dat men vrije weekenden kon afspreken, waarbij een van de anderen waarnam. Op vrije zaterdagen konden de Van Coevordens de diensten bijwonen, in de synagoge te Hoogeveen. Hoe men het deed met het koken en andere werkzaamheden op de sabbat, die dan niet waren toegestaan, vertelt het verhaal niet. Mogelijk was er iemand uit de buurt bij het bezin werkzaam.

Louis van Coevorden kocht begin 1868 voor f 844,- een huis en wat bouwland ten noorden van het Hollandscheveldse Opgaande, op de noordkant van wat we nu kennen als Het Hoekje. Een jaar later rustte op het perceel een hypothecaire schuld van f 2000,-. Dit was de in 1866 gehuurde dokterswoning van wijlen Harm Bruins Slot. Het kleine pand werd afgebroken en vervangen voor een veel groter nieuw

pand, de huidige oude dokterswoning aan het Hoekje. Op 30 mei 1868 stond in de Provinciale Drentsche en Asser Courant de advertentie waarin de aanbesteding werd aangekondigd van *'een huis en daaraan verbonden schuur, met levering der materialen'*. Op dinsdag 9 juni, 's middags 1 uur, zou het worden aanbesteed, bij de weduwe Luinge te Hoozevee. Haar logement en tapperij stond op de zuidwesthoek van het Kruis te Hoozevee. Bestek ter plaatse ter inzage vanaf maandag 9 juni. Het jaartal 1868, van het begin van de bouw, staat nog altijd op de voorgevel. Op deze plaats is dus al een dokterspraktijk geweest vanaf 1866. Vanaf dat jaar was daarin ook een apotheek. We weten dit omdat in november 1866 in de Provinciale Staten van Drenthe *'werd gesproken over het punt of zeker geneesheer te Hollandscheveld geneesmiddelen mocht leveren'*, zo lezen we in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 8 november 1866.

Uit 1868 kennen we ook een bevalling, waar dokter van Coevorden bij aanwezig was. Normaal deed de vader de aangifte van het kind op het gemeentehuis. Andriesje Luchtmeijer, echtgenote van Harm Hartman, beviel op 15 oktober 1868 's avonds om half 11 van een zoon. Het kind zou 'Hendrik' heten. Dit was op het adres A 489 in het Hollandscheveld. Vader Harm Hartman was schipper en *'thans als zodanig afwezig'*. Hij was er niet, dus wie zou het kind aangeven? Om problemen te voorkomen, door te late aangifte, stond op 17 oktober Louis Izaäk van Coevorden *'welke bij na te meldene bevalling is tegenwoordig geweest'* samen met politiebiedende Petrus Alexander Braaksma en kantoorbiedende Willem Huijer bij de burgerlijke stand om het kind aan te geven. Deze personen waren vaker getuige. Het waren geen directe bekenden. Ze waren ambtshalve aanwezig. De akte werd opgemaakt door burgemeester Oldenbandringh. Volgens het bevolkingsregister was vader Hartman schippersknecht op A 488, later E 558. Ach, wist de dokter veel, vader voer in ieder geval. Louis van Coevorden gaf tevens de geboortes aan van Jan Boertien, geboren 6 juni 1870 op Hollandscheveld E 93, Harm Bijleveld, geboren 24 september 1870 op Hollandscheveld E 515, Simen Bols, geboren 1 maart 1872 op Hollandscheveld E 81, Hilbert Boer, geboren 3 april 1873 te Noord C 391, en zo kunnen we nog wel een hele rij geboortes doorgaan.

Een ander moment dat we iets zien van zijn werkzaamheden: 1 juli 1867, vergadering van de Vereniging Hollandscheveld, Plaatselijk Belang. De vereniging stemt over welke kandidaten men wil steunen voor de komende gemeenteraadsverkiezingen. Bij de eerste ronde is de dokter er nog. Er *'moest tussen Troost en Rahder een herstemming plaats hebben. Bij deze herstemming was dokter Van Coevorden niet tegenwoordig, wyl Zijn Eerwaarde om bezigheden de vergadering genoodzaakt werd te verlaten'*. Op 28 januari 1869 was hij voorzitter van de vereniging. De notulen werden gelezen, aanwezige leden geregistreerd, een nieuw lid aangenomen, en toen was het weer zover: *"De president gaf te kennen dat hij noodzakelijk de vergadering moest verlaten"*. Er was ook al geen vicepresident, dus de secretaris zat maar voor. Zo hoorde dat bij een altijd bereikbare dorpsdokter. Wat je ook deed, je kon worden weggeroepen.

ALLETTA JACOBS IN HOLLANDSCHEVELD

Aletta Jacobs (foto) werd 9 februari 1854 geboren in de dokterswoning van Sappemeer, als achtste kind van Abraham Jacobs en Anna de Jongh. Ze werd de koningin-moeder van het feminisme, en was de drijvende kracht achter de eerste golf van de vrouwenbeweging rond de eeuwwisseling. Zij was de eerste vrouwelijke studente in Nederland. Na voltooiing van haar studie werd ze de eerste vrouwelijke

huisarts. In haar autobiografie "Herinneringen" geeft zij een beeld van haar uiterst bewogen en interessante leven. De eerste druk verscheen in 1924. Voor Holland-scheveld is interessant wat ze beschrijft uit de periode dat ze leerde voor apothe-kersassistente, en zich voorbereidde op een examen. Het speelde in haar 16de le-vensjaar. Een jonge vrouw, in de periode dat ze gevormd werd, werd in Holland-scheveld geconfronteerd met de rauwe werkelijkheid van de 19^e eeuw. Wat zouden we graag van haar gehoord hebben hoezeer dit haar standpunten bepaalden:

"Mijn zenuwen bleken geheel in de war en bovendien leed ik aan bloedarmoede. Een paar maanden rust en sterke voeding was het parool. Gedurende mijn ziekte kwam mijn oudste broer (Julius), die intussen al enige jaren als medicus in Gronin-gen gevestigd was, waar hij tevens optrad als klinisch assistent van professor Rosenstein, herhaaldelijk over. Hij deed alsof het voor hem een voldongen feit was dat ik medicijnen zou studeren. Urenlang bouwden wij luchtkastelen en stelden ons voor, hoe het zou zijn als wij tezamen in Groningen praktijk uitoefenden. Het leven kreeg weer waarde voor mij. Ik deed mijn best sterk en gezond te worden en na enige maanden was ik inderdaad krachtig genoeg om met de Latijnse en Griekse lessen te beginnen. Vader was mijn leermeester en Julius zou nu en dan thuis-komen om mijn vorderingen te controleren. Vol ijver begon ik de studie. Mijn vrije tijd bracht ik buiten door. Ik liep op stelten, hoepelde, deed gymnastiek, ik roeide, alles om toch maar flink en gezond te worden. "Want," zei vader altijd, "vergeet niet dat je toekomstige werkkring ook lichamelijk veel van je zal vergen."

In het najaar van 1869 kwam dr. Ali Cohen ons vertellen, dat voor het eerst een meisje deelgenomen had aan het examen van leerling-apotheker. Het denkbeeld was bij hem opgekomen, mij hetzelfde examen te laten afleggen. Slaagde ik, dan had ik daarmee althans enigszins mijn geschiktheid voor de studie bewezen; en wat de opgedane kennis betrof, die zou mij later in elk geval van pas komen. Vader en ook ik konden ons met dit denkbeeld verenigen. Ik was vastbesloten dan maar direct het volgend jaar al examen te doen. Mijn kennis van het Latijn was daarvoor ruimschoots voldoende. Er stonden echter ook andere vakken op het program, vak-ken waarin ik mij thuis niet kon bekwalen. Gelukkig had mijn tweede broer Sam zich een jaar tevoren als apotheker te Arnhem gevestigd. Charlotte, die later voor-bestemd bleek de eerste vrouwelijke apotheker in Nederland te worden, bestuurde zijn huishouden. Wat was natuurlijker dan dat ik mij bij dat tweetal voegde om in de Gelderse hoofdstad de wijsheid op te doen, nodig voor het praktische gedeelte van het examen? Broer Sam vond het goed dat ik bij hem mijn intrek kwam nemen, maar onder voorwaarde dat hij zich met mijn studie niet behoefde te bemoeien. Als de meeste mannen uit die tijd vond hij het meer dan dwaas dat ik aan het beroep van apothekers leerling de voorkeur gaf boven dat van naaister. De bediende die van de morgen tot de avond in de drukke zaak werkzaam was, dacht er anders over. Van hem heb ik menige goede lessen voor mijn examen ontvangen.

Toen ik enige maanden in Arnhem vertoefd had, werd aan mijn studie plotseling een eind gemaakt. De beide kinderen van mijn getrouwde zuster hadden mazelen en kinkhoest. Hun moeder verwachtte haar derde baby en kon onder die omstan-digheden onmogelijk langer de zorgen voor het huishouden en de patiënten geheel voor haar rekening nemen. En aangezien in dergelijke gevallen de zuster, wier enige roeping het was thuis te helpen, steeds zonder meer werd uitgeschakeld, was ik, hoewel nauwelijks zestien jaar oud, de aangewezen steun. Ik trok naar Drenthe en heb gedurende de maanden die ik bij mijn zuster doorbracht, meer en zwaarder werk verricht dan mijn krachten toelieten. Van het voorstel daarom het examen een

jaar uit te stellen, wilde ik echter niets weten. Ik gaf mij naar later bleek met nog enige andere vrouwen voor het examen op en kreeg na verloop van tijd bericht dat ik 26 juli 1870 in Amsterdam present moest zijn."

Tot zover de herinneringen van Aletta Jacobs. Op basis van deze herinneringen weten we dat we het verblijf van Aletta Jacobs in Drenthe moeten plaatsen tussen eind 1869 en 26 juli 1870. We kunnen specifiek worden, als we de herinneringen koppelen aan het bevolkingsregister van de gemeente Hoogeveen. Aletta Jacobs was namelijk in genoemde periode in het Hollandsche Veld en woonde in de dokterswoning aan Het Hoekje. Haar zuster Marianna Jacobs (geb. 24 augustus 1844) was getrouwd met dokter Louis Izaäk van Coevorden. Op 2 augustus 1867 beviel Marianna 's avonds om 18.00 uur van haar eerste kind, een dochtertje, dat ze Johanna Sophia noemden. In januari of februari 1869 werd het Marianna duidelijk dat ze weer zwanger was. Ter ondersteuning kwam de moeder van dokter Van Coevorden tijdelijk bij hen inwonen. Volgens het bevolkingsregister van de gemeente Hoogeveen vestigde ze zich per 8 mei 1869 aan Het Hoekje, in de dokterswoning. Het was de op 2 mei 1803 te Amersfoort geboren Saartje Ephraim Visser. Marianna Jacobs beviel 6 september 1869 's morgens om 8.30 uur in de nieuwe dokterswoning van haar tweede dochter, Doriëna Frederika. De oude mevrouw Van Coevorden-Visser vertrok in 1870 naar Amsterdam.

Afgaande op de geboortedatum van haar derde kind, was het in maart of april 1870 duidelijk dat Marianna weer in verwachting was. Even terug naar wat Aletta schreef: *"De beide kinderen van mijn getrouwde zuster hadden mazelen en kinkhoest. Hun moeder verwachtte haar derde baby en kon onder die omstandigheden onmogelijk langer de zorgen voor het huishouden en de patiënten geheel voor haar rekening nemen."* We kennen nu de beide zieke kinderen, de meisjes Johanna van anderhalf en Doriëna van een half jaar. Aletta schreef dat ze 'maanden' voor de huishouding zorgde. Voorafgaand aan haar examen van de 26ste juli vertrok ze vanuit haar ouderlijke woning te Sappemeer, om daar na het examen terug te keren, zo lezen we. Het werk bij haar zuster thuis had meer van haar gevraagd dan haar krachten toelieten. En dat voor een 16 jarige, die daarvoor ook al met bloedarmoede zat en teveel van haar zenuwen had gevraagd. Maar ze was blijkbaar wel fit genoeg om dit examen af te leggen. Het ligt dan ook voor de hand om te veronderstellen dat ze voorafgaand aan haar examen al enige weken in Sappemeer op krachten had kunnen komen. Haar verblijf in het Hollandscheveld zal dan ook, gelet op de chronologie van de gebeurtenissen, april, mei, juni en misschien nog begin juli 1870 zijn geweest. Misschien wel korter, maar zeker niet langer.

Tussen het examen en het opgeven daarvoor zat 'verloop van tijd'. Dit viel waarschijnlijk samen met haar verblijf in de velden. De studie zal dan ook niet helemaal stil hebben gelegen, gedurende haar maanden in het Hollandsche Veld. Louis, haar zwager, kon zijn kennis van medicijnen en tal van medische zaken op haar overbrengen, in de contacten die ze in zijn vrije tijd en tijdens de ontmoetingen in de dokterswoning hadden. We weten helaas niet wat Aletta Jacobs behalve de herinneringen aan een zeer vermoeiende periode nog meer aan haar ontmoeting met het Hollandsche Veld overgehouden heeft. Later was ze een sterk voorvechtster van geboortebeperving. De praktijk van zwager Louis liet zien hoe vrouwen gesloopt werden door het achter elkaar krijgen van kind op kind. De begraafplaats van het Hollandsche Veld was in de 19de eeuw een trekpleister, voor de weinige toeristen die het gebied bezochten. Vincent van Gogh was in 1883 ook een van die be-

zoekers. In onze beleving zien we Aletta langs de graven lopen, waarvan vele de stoffelijke resten bevatten van (te) vroeg overleden vrouwen. We zien haar ook langs Het Hoekje lopen. Een groot kind, dat een half jaar daarvoor nog hoepelde en op stelten liep, maar nu (te) vroeg volwassen moest zijn, omdat de huishouding van zus en zwager moest draaien. We zien haar boodschappen doen in de winkels in de velden en aan 'de Huizen', de luxere winkels aan de Hoofdstraat van Hoogeveen.

Aletta moet in haar kleding zijn opgevallen, tussen de eenvoudige arbeiders-meiden van haar leeftijd. Net zo goed als haar achtergrond bijzonder was. Joden kende men in Hollandscheveld alleen uit de verhalen die de dominee erover vertelde, uit de ontmoetingen met langs de deur komende marskramers, en via de handel in de plaats Hoogeveen. De familie Van Coevorden was het eerste Joodse gezin dat diep in de velden woonde. En daar woonde nu ineens een jonge meid in huis. De Hervormde Gemeente was eerst vacant, maar tijdens het verblijf van Aletta kwam de nieuwe predikant in de velden. Op 18 mei 1870 werd de jonge vrijgezelle predikant ds. J.E. Tatum Zubli bevestigd. De bevolking van de velden kon flinke verhalen ophangen, over de predikant en de vrouwen waar ze hem in hun fantasieën aan konden koppelen. Is er in het eerste kwartaal van 1870 in de velden geroddeld over de jonge dominee in de pastorie en de jonge vrouw in de dokterswoning? Gaan we met onze fantasie op de loop? Misschien, maar we doen dat niet meer dan er feitelijk gebeurde, daar in het Hollandscheveld, rondom de bevestiging van ds. Tatum Zubli en daarop volgende maanden.

Wat bleef bij Aletta Jacobs voor indruk van het Hollandsche Veld achter? Wat wel heel opvallend is, is dat in haar memoires de beelden van armoede niet aan het Hollandsche Veld gekoppeld worden. Natuurlijk was er armoede, maar er waren ook mensen die het goed hadden, en er was een grote groep mensen die tot de 'gewone' arbeidersstand behoorden, hard moesten werken, niets te over hadden, maar doordat ze een beetje grond hadden, bouwgrond en weiland, eventueel met een koe of een geit erbij, goed konden leven. Dit alles binnen het leven van de toenmalige arbeider, in vergelijking met arbeiders uit de steden. Haar herinneringen als arts tussen de diepe armoede van Amsterdam bracht ze aldus onder woorden: *"Als de vrouwen en kinderen te ziek waren om mij te komen consulteren, zocht ik hen dikwijls in eigen woning op. wat al ellende heb ik daar aanschouw! Meer nog dan de vreselijke armoede in zoveel gezinnen trof mij echter de schandelijke woningtoestanden in vele armenwijken der stad. Hoe was dat mogelijk dat mensen in dergelijke krotten konden leven?"* Deze krotten had ze blijkbaar niet gezien in het Hollandsche Veld.

Een nog jonge Aletta Onder met een van haar patiënten. Hierna als net afgestudeerd arts. Deze jonge vrouw woonde en deed boodschappen aan het Hoekje in het Hollandscheveld.

Bij de voormalige dokterswoning te Hollandscheveld is een herdenkingsplaat bevestigd, ter herinnering aan haar en enkele andere bekende bewoners, uit de periode rond de Tweede Wereldoorlog.

De dokterswoning van Hollandscheveld werd in 1868 gebouwd in opdracht van de arts Louis van Coevorden en echtgenote Marianne Jacobs. Daarvoor stond hier een arbeiderswoning waar hij al praktijk hield. Hij was de eerste arts in het dorp, gevraagd en deels betaald door een commissie van dorpingen. In 1870 was bij hen inwonend:

Aletta Henriëtta Jacobs (1854-1929)

Arts en feministe.

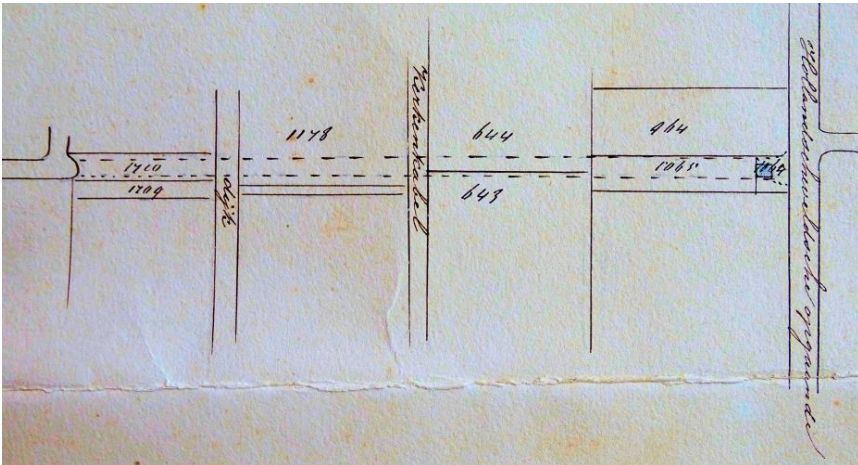
In 1878 was Aletta Jacobs de eerste vrouw die in Nederland afstudeerde aan de universiteit. Als Voorzitster van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht beijverde ze zich nationaal en internationaal voor de invoering van het vrouwenkiesrecht. De 'Vereniging Hollandscheveld', bekender onder de naam 'Plaatselijk Belang' - mede opgericht om ervoor te zorgen dat het dorp een huisarts zou behouden - kocht het pand in 1878. In 1869 werd in dit pand Dorina Frederika van Coevorden geboren. Ze stierf in 1943 in het vernietigingskamp Sobibor. Haar zoon, de huisarts, staatssecretaris en hoogleraar Pieter Muntendam, werkte in dit pand als arts van 1925 - 1931. Het artsenechtpaar Jozias Reijnierse en Suze van Zanten werkte hier van 1931 - 1955 en maakte deel uit van het artsenverzet.

BLIENDE ÈULE's WONINGEN GEHANDICAPTEN AAN HET HOEKJE

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

De Doorsnijding, zoals deze in klad werd uitgestippeld op een kaartje uit de 19^e eeuw. Rechts het pandje van 'Bliende Eule', aan wat we nu kennen als Het Hoekje. De vooruitgang van de streek betekende voor de oude blinde vrouw een herhaling van het verlies van woning en vastigheid. De achtergrond-geschiedenis van een oude ... oplichtster? Slachtoffer van haar tijd, of een kwade geest op de achtergrond? Of gewoon een bijzondere oude dame met een flinke overlevingsdrang, in een wereld vol ellende?

Aaltje Jans ten Caat werd geboren in het prille begin van 1804, als dochter van Jan Berends Faken Ten Caat en Femmigje Harms Schonewille. Ze is gedoopt op 15 januari, in wat we nu kennen als de Grote Kerk te Hoogeveen. Het gezin woonde in 1804 op de oostkant van de 21^e Wijk op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande, naast Klaas Jans Dekker, die tevens eigenaar was van hun huis. We kennen de plaats nu als Hollandscheveldse Opgaande 81. De wijk heette ook wel Klaas Jans Dekkerswijk. De 23^e Wijk was de laatste wijk voor de Riegshoogtendijk. In 1807 woonden ze in huis A 107, wat toen de eerste woning was op de oostkant van het Zuideropgaande, gezien vanaf het Hoekje. In 1811 waren ze verhuisd naar de noordkant van dit Hoekje, waar we nu Hoekje 1 vinden. Daar stond een eenvoudig pandje, niet veel meer dan een hut. De bijliggende ondergrond bood kans op een boerderijtje. Aaltje groeide op aan vooral een leeg Hoekje. Er stonden enkele boerderijtjes op de zuidkant, drie stuks rond 1830, ze zou zelf een begin maken met een plaatsje op de noordkant, er kwamen tot 1830 twee woninkjes bij in de buurt van het huis van haar vader. In 1819 werd er een school gebouwd op de Kerkenkavel. Dat was het.

DE FAMILIE IJKEN

Aaltje trouwde met een IJken. De familie vinden we voor het eerst vermeld in het Hollandsche veld in het hardstedenregister van 1718. Arend Jans Nijken, ook wel

Voor het graven van de Doorsnijding werd er rond 1900 nog een foto gemaakt. Het origineel is onduidelijk. Niesje Metselaar-Lunenburg werkte het beeld uit in een aquarel. De tweede woning van rechts staat op de plaats van het pandje van 'Bliende Eule'. In haar dagen stond er een pandje, dat als twee druppels water leek op de woning helemaal rechts. Toen stonden er minder huizen. Op de afbeelding hierna zien we haar huis uit 1861, naast open land, met zicht op de Riegshoogtendijk. Een pandje gelijk aan het pandje rechts.

genoemd Arend Secuur woonde in een pandje van 3 gebinten = 2 vakken tussen 3 stel ouderwetse balken, waarvan de gebinten een breedte hadden van 14 voet. Dat was een arbeiderswoning, waar men doorgaans een beetje grond bij ontgon. Het pandje stond bij de bocht in het Hollandscheveldse Opgaande, de Kruumte genoemd, op een stuk grond dat de Hollandsche Compagnie weer kende als de Triangel. Nu zouden we zeggen: In de buurt van het punt waar de Trekgatenweg uitkomt op het Hollandscheveldse Opgaande. Arend had ook een stuk veen, niet zo groot, maar een mooi begin. Dat werd in 1747 doorverkocht aan Booi Berents, voor f 419,-. We volgen de geslachtslijn op hoofdpunten.

Vanaf 1718 werden er te Hoogeveen ook kinderen gedoopt van dit echtpaar. Een zekere Aaltje Jans Nijken was waarschijnlijk een zuster van Arent. Ze was getrouwd met Jan Kuik. Ze lieten op 6 juli 1727 een zoontje dopen onder de naam Jan Nijcolaas. Arend Jans Nijken en Aaltje Jans Nijken zijn dan ook waarschijnlijk de kinderen geweest van een zekere Jan Nicolaas of Niklaas, verbasterd tot Niek of Nieke, vandaar dat Arend 'Arend Nijken' werd. De 'ie' werd als 'ij' geschreven en het werd een patroniem, een naamsaanduiding van de vader. Zo kwam de 'n' erachter. De naam sprong door vernoeming over via de dochter. De verbastering ging verder. Het werd 'Ijken', uitgesproken als 'Ieken', of 'Hieken'. Geen mens die nog geweten zal hebben hoe de naam ooit was ontstaan, toen de familie landelijk bekendheid kreeg in de 2^e helft van de 19^e eeuw.....

Hendrikje, de dochter van Arend Jans Nijken trouwde met Jan Pieters. Hendrikje vernoemde haar vader. De zoon heette: Arend IJken. In 1794 waren Jan Pieters en zijn zoon Arend Jans IJken, samen in het bezit van een praam. Dat betekende dat ze samen als schipper op een vaartuig met een lading van twee dagwerk turf naar Zwartsluis voerden, om daar de turf op de markt te brengen, of ergens onderweg of bij een steenfabriek de turf wisten te slijten. Zo ging dat in die jaren. Het praambezi was niet van lange duur. Daarna kwamen ze niet verder dan het werk en het loon van de arbeider, of zelfs dat niet, door ziekte en handicaps.

Zoon Arend IJken en zijn vrouw Wichertien Harms Meiboom woonden onder andere in het pand 3^e Zandwijkje 7. Ze hadden in 1797 een zoon Harm gekregen, gedoopt op de 14^e juni van dat jaar. Op de 13^e februari 1825 stonden Harm Arends IJken, ook wel Harm Arends Pieters genoemd, voor burgemeester Abraham Meijer in een zaaltje van de herberg van Jan Geerts Bakker, in gebruik als gemeentehuis. Het was in de ruimte waar we nu de HEMA vinden. Aaltje was hoogzwanger. Het kind kon eigenlijk al ieder moment komen. Ze trouwden die dag, onder het toezien oog van enkele gelegenheidsgetuigen uit de buurt van de herberg: arbeider Jan Jans Padding, Harm Padding, blokmaker, Jan Johannes Padding, blokmaker en trommelslager-dorpsomroeper, en herbergier Jan Geerts Bakker zelf. Zelden was een bruidegom weer zo snel bij de burgemeester terug.

De 27^e februari – 14 dagen na de bruiloft – kwam Harm vertellen dat Aaltje op de 25^e was bevallen van een zoon, Jan, in het huis van zijn schoonouders, A 126, in het Hollandscheveld. Aaltje was dus nog bij haar ouders, in het pandje aan het Hoekje, naast de Riegshoogtendijk. Het volgende kind, Wichertje, werd geboren op 14 december 1826 in hun eigen huis. Het nummer was het zelfde gebleven, maar dat kwam omdat jarenlang alle woningen aan de noordkant van het Hoekje A 126 heetten. Hun huis werd het huis van Harms ouders. Harm was thuis blijven wonen, bij zijn moeder, een weduwe. Harms ouders hebben het nog geprobeerd om een eigen boerderijtje te krijgen. In 1811 woonde het gezin van Harm nog op het huidige adres 3^e Zandwijkje 7.

Vader Arend IJken overleed op 23 maart 1821 als buurman van Frederik Arends Salomons, van de zuidkant van het Hoekje, waaruit we kunnen afleiden dat hun hut op de noordzijde van het Hoekje enkele jaren daarvoor gebouwd zal zijn. De hut stond waar we nu de oude dokterswoning vinden, deels nog voor het huidige pand. Er was in die tijd nog geen kadaster, waardoor het exacte bouwjaar onduidelijk is. Het blijft tussen 1811 en 1821. Bij de hut lag een stuk bouwland. Zo begonnen heel wat mensen. Een stuk heide in erfpacht nemen, daarop een hut bouwen, geen plaggenhut maar een eenvoudig lemen bouwwerk, en dan na een jaar of wat die woning verbeteren, als de ontgonnen heide, in de vorm van een al dan niet vruchtbare akker, genoeg had opgebracht. Dat is ook hier gebeurd. Het duurde echter wat langer, want vader viel weg en Harm had een handicap.

We kennen geen signalement van Harm Arends IJken, want bij het loten, in 1824, was hij niet aanwezig. Lot nummer 24 is door anderen voor hem getrokken. En dat maakte niks uit, want loten had voor hem toch geen zin. Hij was *'uit hoofde van lichaamsgebreken'* finaal vrijgesteld. Dat betekende in die dagen een leven vol armoede, omdat je ook niet mee kon werken met de andere arbeiders, en omdat je zo ook geen kans had om een klein boerderijtje op te bouwen. Als we alle gegevens en datums bij elkaar voegen, komen we tot de conclusie dat Aaltje Jans ten Caat zwanger werd van haar gehandicapte buurjongen.

GEZINSVORMING EN WONING

We kunnen ons afvragen waarom het huwelijk zo lang werd uitgesteld. Hoopte men nog op een miskraam? In ieder geval kunnen we vanwege de handicap niet aannemen dat Harm het huwelijk uit moest stellen omdat hij vanwege het werk elders was, want dan had hij ook wel in dienst gekund. Of moeten we het helemaal anders zien? Was Aaltje zwanger van iemand anders, die zijn verantwoordelijkheid niet wilde nemen, en was de buurjongen, die haar al zo lang kende, blij dat hij in zijn buurmeisje een lieve vrouw had, als hij met Aaltje trouwde? De goeie Harm, 27 jaar oud, met een handicap, maar net als zoveel anderen ook met de wens iemand te vinden om het leven mee te delen? Een wens die door zijn handicap niet uit kon komen, want wie wilde hem nou? Zo waren ze wederzijds uit de brand? In ieder geval was Harm niet zo gehandicapt dat het hem onmogelijk was om kinderen te krijgen.

In de eerste woning op deze plaats werd ook dochter Geesje geboren. Haar moeder Aaltje Jans ten Caat gaf haar daar het leven op de 16^e mei 1841, 's avonds om half 8. Haar vader Harm Arends IJken was vanwege 'ongesteldheid' verhinderd om zijn dochter op het gemeentehuis aan te geven. Dit werd gedaan door vroedvrouw Wibbina Scholtens-Dekker, de vroedvrouw. Ook mannen waren ongesteld, in die dagen. Het was een gewone uitdrukking voor 'ziek' of 'door ziekte of handicap niet in staat om te komen'. Misschien dat gewoon was overlegd dat de vrouwdrouw de aangifte wel zou regelen, omdat vader moeilijk reisde, en de weg naar en van Hoo-geveen onnodig lang en inspannend voor hem was.

Enkele jaren later konden Aaltje en Harm het financieel voor elkaar krijgen om een betere woning op de plaats van de hut, het eenvoudige pandje, te zetten. De herbouw had plaats in 1847. Het huis was toen goed genoeg om later als eerste dokterswoning te kunnen dienen, voordat de huidige dokterswoning er werd gebouwd. Het huis is kort daarop, al in 1848, uit hun handen geraakt. De eigendomsrechten kwamen bij Jan Gerrits de Jonge, koopman te Hoo-geveen. Deze verkocht het huis in 1857 aan vervener Harm Bruins Slot. In 1867 werd dokter Louis van Coevorden eigenaar van het pand. Het gezin IJken was hier toen al vertrokken. We komen er nog op terug. Ook het eigen bouwland rond hun woning werd in 1848 verkocht. De koper was Jan Gerrits de Jonge uit Hoo-geveen. Het bleef tot 1857 een perceel ongedeelde bouwland. Daarna werd het opgeknipt voor meerdere doeleinden. Voor nieuwe woningen, of voor de uitbreiding van de woning van de dokter.

Ook na de het instellen van het kadaster kon het gebeuren dat niet alles op papier kwam. Bij het noodgedwongen verlaten van hun woning, heeft het gezin van Harm Arends IJken een stukje bouwland ter beschikking gekregen, dat van oorsprong deel was van hun eigen bouwland. Het stond bij het kadaster op naam van Jan Gerrits de Jonge (later op dat van Harm Bruins Slot) maar was feitelijk van Harm en Aaltje Jans ten Caat. Op dit stukje bouwland werd een nieuw pandje gebouwd, dat waarschijnlijk niet veel beter was dan een hut. Het stond direct op de westkant van de oude dokterswoning, waar we nu Hoekje 39 vinden.

UIT DE REGISTERS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN DE VELDEN

Veel historisch onderzoek kan worden gedaan op basis van wat er allemaal al in archieven voor handen is. Daarnaast gebeurt het regelmatig dat materiaal er niet meer is, wat er wel had moeten zijn, of dat materiaal na lang zoeken toch nog er-

gens naar boven komt. Mijn interesse voor historie was al vroeg aanwezig. Zo werd ik tijdens mijn betrokkenheid bij het jeugdwerk al in de jaren 70 van de vorige eeuw getipt over een grote kist, naast het orgel, onder de toren. Geen mens die wist wat erin zat. Ja, er lagen wat notulenboeken bovenin, maar verder? Samen met Jan Metselaar – die de administratie deed en het bekende archief beheerde – heb ik een eerste onderzoekje mogen doen. Onder de notulen-boeken zat nog een blikken kist. Het was een heel gezeul, want die zat vol oud papier, en eronder lag nog weer wat. Geen doorkomen aan, leek het. Dit archief bevatte veel waardevol oud materiaal, maar waar was het eerste notulenboek van de kerkeraad? Jacob Wattel had het nog gebruikt, dat wisten we. Deze gaf echter aan dat hij het origineel niet had gezien. Het bleek uiteindelijk dat de kerkeraad in 1924 of 1925 een gedeelte uit dit eerste boek had overgeschreven, voor Albert ten Heuvel en diens geschiedenisboek. Dat had Wattel in handen gekregen.

Toen Jan Metselaar in 1984 de beschikking kreeg over een kluis, om als archief te dienen, kon de kist eindelijk tot op de bodem worden uitgepakt. Onder oude jaarrekening, onder de blikken trommel, in de houten kist, zaten het eerste notulenboek, een lidmatenregister vanaf 1852, en nog veel meer mooi materiaal, dat ons een beeld kon geven van de Hervormde Gemeente Hoogeveen uit de eerste jaren van haar bestaan. En daarmee van de overgang van het veld naar een eerste kern, rond het Hoekje. De boeken en overzichten bleken ook van fundamenteel belang voor het begrijpen van de positie van de familie IJken.

Het gezin van Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Caat was kerkelijk meellevend. Niet alleen voor de vorm, ook vanwege overtuiging. Dat men de kinderen liet dopen, dat was in de 19^e eeuw een algemeen verschijnsel. Buitenkerkelijk was men maar zelden en Doopsgezinden, Baptisten of Joodse gezinnen waren een uitzondering. Bij de Afgescheidenen, de Gereformeerden, was belijdenis algemeen, maar niet bij de Hervormden. Veel Hervormden waren en bleven dooplid, wat ook gold en geldt als lid van de kerk. Het gezin van Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Caat kende drie kinderen die belijdenis hadden gedaan. Belijdende leden, stemgerechtigd, en gerechtigd om aan het avondmaal te gaan. Femmigje deed belijdenis op 19 april 1859, Arend op 16 juni 1860 en Fake op 14 april 1865.

Kinderen van Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Caat:

- **Jan IJken**, geboren 25-2-1825. Getrouwd 17-4-1850 met Catharina Lunenburg, dochter van Albert Hendriks Lunenburg en Tete Geerts Tibben. Na haar overlijden hertrouwde Jan 6-4-1872 met Jantje Kleiman, dochter van Hendrik Harms Kleiman en Pietertje Fidom. Jan woonde op Noord. Van de 5 kinderen uit het 1^e huwelijk stierven er 4 als kleine kinderen. Signalement Jan IJken: Ovaal aangezicht, smal voorhoofd, blauwe ogen, kleine neus, grote mond, ronde kin, bruin haar en wenkbrauwen, geen merkbare kentekenen. Lengte: 1,665 meter en bij hermeting later 1,668 meter.
- **Wichertje IJken**, geboren 14-12-1826. Getrouwd 27-5-1848 met Roelof Okken, zoon van Fritser Okken en Reintje Jans Visscher.
- **Femmigje IJken**, geboren 5-1-1830. Getrouwd 19-8-1854 met Klaas Kist, zoon van Lambert Kist en Hendrikje Klaas Broek. Na diens overlijden hertrouwde ze 17-9-1887 met Dirk Wiegman, zoon van Hendrik Wiegman en Femmigje Alberts Schuute.

- **Arend IJken**, geboren 14-10-1832. Getrouwd 23-6-1855 met Margaretha ten Caat, dochter van Wolter Faken ten Caat en Grietje Meinders. Ze hadden twee kinderen, beiden jong overleden, waarvan dochter Grietje in het voor dit onderzoek bijzondere jaar 1872, op de 15^e januari daarvan. Signalement Arend IJken: ovaal aangezicht, rond voorhoofd, blauwe ogen, gewone neus en mond, ronde kin, lichtbruin haar en wenkbrauwen, geen bijzondere kentekenen. Lengte: 1,58 meter. Hij trok lot 103 en dat was zo hoog dat hij niet in dienst hoefde.
- **Fake IJken**, geboren 7-2-1835. Getrouwd 2-5-1860 met Elsje ten Caat, dochter van Harm Jans Faken ten Caat en Aaltje Zwiers. Geen kinderen. Signalement Fake IJken: rond aangezicht, rond voorhoofd, licht blauwe ogen, kleine neus, gewone mond, ronde kin, lichtbruin haar en wenkbrauwen, geen bijzondere kentekenen, lengte 1,55 ½. Kortom: te klein voor dienst. Enige tijd later werd hij hermeten. Hij kwam op 1,568 meter. Hij was net groot genoeg. Hij werd ingelijfd bij het 7^e Regiment Infanterie en kwam na voldoende dienstjaren weer naar huis.
- **Margje IJken**, geboren 6-12-1837. Getrouwd 23-3-1861 met Egbert van der Weide, zoon van Pieter van der Weide en Annigje van der Sleen.
- **Geesje IJken**, geboren 17-5-1841. Getrouwd 27 augustus 1864 met Jan ten Caat, zoon van Harm Jans ten Caat en Aaltje Zwiers. Na diens overlijden hertrouwde Geesje met Pieter Profijt, zoon van Koert Arends Profijt en Alida Harms Vos.

We missen een signalement van Harm Arends IJken, de vader van dit stel. We komen echter een heel eind als we alle signalementen tegen het licht houden. De broer van Harm, Pieter IJken, geboren in 1805, zag er bij loting voor militaire dienst zo uit: rond aangezicht, rond voorhoofd, donkerblauwe ogen, kleine neus, gewone mond, ronde kin, lichtbruin haar en wenkbrauwen, geen merkbare kentekenen, lang 1,75 meter. De inschatting op basis van deze signalementen is dat Harm blauwe ogen had. Met drie kleine zonen, zal ook hij klein zijn uitgevallen. Bruin haar en bruine wenkbrauwen ligt voor de hand, want er zat geen blonde, geen rooie en geen zwartharige zoon tussen.

Vanaf januari 1852 viel onder de taken van de Hervormde Gemeente ook de bedeling aan hen, die enige financiële ondersteuning hard nodig hadden. In 1854 werd de armenwet ingevoerd, waardoor iedereen die niet tot een kerkelijke gemeente hoorde, recht had op enige ondersteuning van de overheid. Dat zou worden uitgevoerd door de burgerlijke gemeente. In Hoogeveen kwam dat niet direct op gang. Ook toen de gemeente Hoogeveen al wel ondersteunde, werd de uitvoer in het Hollandsche Veld nog enige jaren gedaan door de Hervormde Gemeente, ook voor buitenkerkelijken. Het oudste boek met de namen van de bedeelde uit de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld geeft daarom de namen van alle bedeelde, behalve de Gereformeerden. Die regelden het weer zelf. We vinden over 1852 de volgende ondersteuning aan het gezin van Harm Arends IJken:

Januari: f 4,50
Februari: f 4,20
Maart: f 3,75
April: f 3,25

Mei: f 2,50
Juni: f 2,55
Juli: f 3,50
Augustus: f 2,60

September: f 3,70
Oktober: f 3,80
November: f 3,10
December: f 4,-

We vinden alleen het gezinshoofd vermeld, Harm Arends IJken, met per maand of het hoogste bedrag, of een van de hoogste uitgekeerde bedragen. Harm, Aaltje en

vier ongehuwde kinderen. De oudste kinderen waren al uit huis. De oudste inwonende zoon, Arend, werd dat jaar 20. Hij was de belangrijkste kostwinner in deze huishouding, terwijl ook het land rond hun woning wat opbracht. Ondanks dit was er ondersteuning nodig, ter hoogte van een half tot een vol weekloon van een arbeider. We kunnen in het eerste deel van de kerkelijke boekhouding de bedelingen volgen tot en met 1864. Het beeld blijft redelijk gelijk. Alle jaren was er volop ondersteuning nodig. Iedere maand een relatief hoge bijdrage, ook in 1864. Los daarvan kreeg het gezin ondersteuning in natura:

1852, mei: J.Bekelaar mest voor Harm IJken f 3,70.
1852, juli: Harm IJken voor een zandstek f 1,-.
1852, augustus: L.Winkel voor 't lappen van de punter van Harm IJken f 2,40.
1856: Brandturf ten behoeve van H.IJken.
1959, 13 maart: R.Post brandturf voor H. IJken f 1,50.
1861: Koopakte van H.IJken f 19,82.
1862: Brandturf voor H.IJken f 4,50.
1862: Aardappels voor H.IJken f 4,-.
1863: Pootaardappels voor H. IJken f 1,50.
1863: Brandturf voor Harm IJken f 5,-.
1864: Kwitantie van 7 januari 1865 voor levering over 1864, betaald aan klompenverkoper en schoenmaker G.J.Willering ten behoeve van H.IJken f 2,20.
1864: Aan K.J.Troost ten behoeve voor Harm IJken f 6,-.
1877: Martinus Brandligt. Behoeve wed.H.Eiken f 0,87.
1877: Bij het huis wed.Harm Eiken f 1,35.

Dit is een overzicht van alle plaatsen in de boekhouding van de bedeling waar we de naam H.IJken of Harm IJken vermeld vonden. Omdat in de administratie vaak niet werd vermeld voor wie het werd betaald, kunnen we er van uit gaan dat er vaker zaken door de diaconie werden betaald, voor Harm en zijn gezin. Wat leren we van deze opgave? Brandturf spreekt voor zich. Zo nu en dan was er geen geld om de haard te laten branden. De diaconie zorgde dan voor turf. Harm verbouwde aardappels op zijn bouwland. De belangrijkste kost van die dagen, door Harm zelf verbouwd, bestond uit aardappels. Maar je moest wel de grond kunnen omspitten, er waren pootaardappels nodig, en zonder de nodige mest haalde je niet veel oogst van het land. Waar Harm en zijn gezin dit niet zelf konden regelen, zorgde de diaconie ervoor. Jan Bekelaar, die de mest leverde was de buurman op de westkant van Harm. In 1864 betaalde de diaconie schoeisel of de reparatie daarvan. Wat Karst Jacobs Troost in 1864 had geleverd, dat weten we helaas niet. Was dit misschien ook weer brandturf? Karst was vervener en schipper.

Wat op zich niet zo raar is, reparatie aan een punter, is hier weer wel opvallend. Dat is geen eerste levensbehoefte. De gehandicapte Harm zal moeite hebben gehad met het zich verplaatsen door de velden, of naar de kom van Hoogeveen. We kennen helaas niet exact de aard van zijn handicap. Deze inschatting zou dan echter wel rechtvaardigen waarom de diaconie het opknappen van zijn punter zou betalen. Arme mensen hadden geen vaarttuig. Als dat de enige manier was waarop Harm zich kon verplaatsen, was dit ook een levensbehoefte. Zonder zijn punter kon hij zich niet over afstand verplaatsen, of viel hij van het vonder. We weten niet hoe lang zijn echtgenote Aaltje blind was. Later wel in ieder geval. Dat zou een extra reden kunnen zijn om als diaconie voor de punter te betalen. Dan konden ze varen, in een oude punter, dat was beter dan ze uit het water te moeten halen. De punter

was al jaren daarvoor aanwezig. We kennen de punter uit ingekomen stukken bij de gemeente Hoogeveen van 29 juni 1843 en een uitgaande brief van de burgemeester van de 26e. In de laatste brief werd aangegeven dat een klacht bij de gemeente tegen Koert Uiterwijk Winkel was ingebracht door Aaltje Jans Faken ten Cate, huisvrouw van Harm Arends IJken. Misschien een te snelle conclusie, maar was 'Bliende Eule' de mondigste van het stel, en deed zei daarom het woord? De punter was vernield door Koert Uiterwijk Winkel. Het ging om opzettelijke vernieling, zodat door de veldwachter proces verbaal werd opgemaakt. De Officier van Justitie te Assen liet het Kantongerecht tot vervolging overgaan. Helaas kennen we noch dit proces verbaal, noch de gerechtelijke stukken van het Kantongerecht van Hoogeveen uit die jaren. Het verhaal achter dit vernielen blijft dan ook onbekend. Zo is het ook met een klacht van 'Bliende Eule' - weer de vrouw - tegen Jan de Graaf, hun buurman. De burgemeester van Hoogeveen stuurde erover een brief aan de Officier van Justitie te Assen, gedateerd 10 november 1841. Nadere informatie ontbreekt. Voorlopig houden we het erop dat de blinde vrouw en de gehandicapte man zich samen voldoende konden redden in een punter, en zo hun weg door de velden vonden. Wat de één niet kon, kon de ander wel.

Hoe zat het met de notitie uit 1861 over de koopakte? Dat is een geschiedenis die begint bij een verhuizing, en het opnieuw verliezen van grond en huis.

EEN NIEUW PANDJE VOOR 'BLIENDE EULE'

Even terug naar het kadaster: Nadat in 1848 de grond en het huisje van de weduwe van Arend Pieters IJken waren verkocht aan Jan Gerrits de Jonge, bleef dit nog enkele jaren als geheel bij elkaar. Het huis en het erf gingen in 1857 naar vervener Harm Bruins Slot. Een deel van het bouwland bleef bij Jan Gerrits de Jonge. We vinden dat in zijn opgave van het kadaster terug als bouwland E 963, groot 10 roede en 30 centiare. In de huidige situatie is dat de grond op de noordkant van het Hoekje, direct naast de Doorsnijding. Maar wie woonde er vanaf 1840 op de plaats van de latere dokterswoning, het pandje van de IJkens?

'Bliende Eule' moest na de verkoop van haar huis en grond uit dit pand vertrekken. We weten het door een reconstructie van personen en adressen uit de akten van de burgerlijke stand. Op 29 september 1849 meldde zich bij de ambtenaar van de burgerlijke stand te Hoogeveen Aaltje Harms Bekelaar, geboren Schonewille, arbeidster. Ze gaf aan dat Aaltje Lenten, de vrouw van Jan Reinders Strijker, de 26^e september om 8 uur 's morgens was bevallen van een levenloos jongetje. Vader was er niet, die was schipper, die was weg. Vandaar dat Aaltje de boodschap overbracht. Ze zal getuige zijn geweest. Als buurvrouw was ze betrokken bij de bevallen. Het kind kwam te wereld in het pand A 126. In oktober 1846 woonde het echtpaar nog in het Krakeel. In oktober 1851 woonden ze nog steeds op A 126. In juli 1855 woonden ze op A 347b. Nog steeds in het Hollandsche Veld, maar een eind uit de buurt.

Nu woonden er heel wat mensen op A 126. De hele noordkant van het Hoekje werd zo vermeld. Slechts 1 gezin woonde er bij het inschrijven van het bevolkingsregister van 1850 tussen de familie IJken en meester Raak. Dat was het gezin van Jan Reinders Strijker en Aaltje Lenten. De conclusie is dat schipper Jan Reinders Strijker en Aaltje Lenten de nieuwe bewoners waren van het pandje van Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Kaat, 'Bliende Eule'. In 1859 overleed in dit pand een kind

van Harm Huisjes en Arendje Benjamins. Voordien woonden ze elders. Ze huisten hier nog in augustus 1863, toen een zoontje werd geboren. Er zit een gat van enkele jaren tussen het vertrek van de familie Strijker en de komst van de familie Huisjes. De bewoners van die tussenliggende jaren zijn onbekend. We weten zo in ieder geval dat op de plaats van de dokterswoning aanvankelijk Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Kaat woonden ('Bliende Eule'), en daarna achtereenvolgens Jan Reinders Strijker en Aaltje Lenten, een onbekend paar, en Harm Huisjes en Arendje Benjamins.

We kennen het begrip 'het opeten van je eigen huis' als onderdeel van het stelsel van sociale voorzieningen uit de 21^e eeuw. In de 19^e eeuw was dit al niet anders. Op de een of de andere manier is het kadaster niet altijd volledig op de hoogte van eigendomsverhoudingen. In ieder geval bleven Harm Arends IJken en Aaltje Jans ten Kaat na het vertrek uit het pand op het terrein van de dokterswoning nog enige tijd eigenaar van een strook grond op de westkant daarvan. In de tussentijd ontvingen ze zoveel bijstand van de Hervormde diaconie, dat het gezin tot een regeling kwam met deze diaconie. Dit was uit nood geboren. We vinden de overeenkomst terug in het repertorium Notaris H.J.Carsten. Het gaat over een transport, overdracht van grond, van 9 maart 1861:

"Harm Arends IJken, arbeider te Hoogeveen, aan Wolter Jans Strijker, Arend Tigelaar en Hendrik Seinen Mol, alle drie diakenen der Hervormde Gemeente van het Hollandsche Veld, een perceel bouwland, gelegen op de noordkant van 't Hollandscheveldse opgaande te Hoogeveen, en de daarop staande hut, kadaster sectie no.964 gedeeltelijk groot pm 9 roeden, 30 ellen, voor f 10,-."

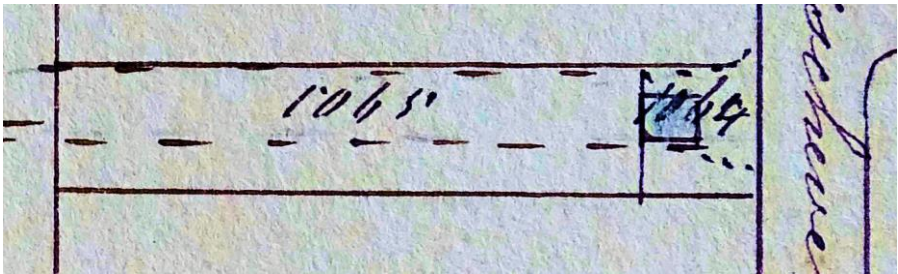
De overdracht van grond en hut voor 10 gulden was een schijntje. Hiermee zullen tevens schulden zijn voldaan. Harm en Aaltje hadden hun huis en grond 'op moeten eten'. Voor de tweede keer. De eerste woning waren ze ook al verloren. Het bouwland en de hut hadden inmiddels al een nieuw nummer gekregen, nadat het was losgemaakt van de grond bij de dokterswoning. Onder dat nieuwe nummer E 964 vinden we het ook terug in een opgave van bezittingen van de Hervormde diaconie van Hollandscheveld: *"Bouwland met daaropstaand huisje, gelegen op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande, kadastraal bekend in sector E no. 964, ter grootte van ± negen roeden, dertig ellen"*. Dit was dus het verhaal achter de kosten voor de koopakte uit 1861. Waar woonde het gezin daarna? Nog steeds op een stuk land van Jan Gerrits de Jonge.

Jan Gerrits de Jonge (1789-1861) overleed op 23 april 1861 's avonds om 5 uur in zijn woning in De Huizen, de huidige Hoofdstraat, op nummer B 361. Zijn erven hielden de boedel bij elkaar. Voor zover er erven waren. Er was slechts één kind volwassen geworden. Ook die was toen al overleden. Jans echtgenote was Margarithen Berends Slot (1790-1867), kortweg Grietje genoemd. Toen ze in 1812 trouwden, was Jan Gerrits de Jonge nog gewoon schippersknecht, zoon van een arbeider. Later was hij schipper, hij werd vervener, en breidde zijn bezit uit. Grietje was al jong wees, leerde naaien en kwam zo aan de kost, tot ze met Jan Gerrits de Jonge trouwde.

Na de dood van Jan Gerrits de Jonge werd voor de overdrachtsbelasting, de zogenaamde 'Successie Memories', al zijn bezit in kaart gebracht. Kinderen waren er niet meer. Hun zoon Bernardus de Jonge (1812-1860) was nog niet lang daarvoor

overleden. Hij was getrouwd geweest met Aaltien van Hees (1815-1892) dochter van Remmelt van Hees en Helena ten Cate. De erfgenamen waren de vier minderjarige kinderen van Bernardus en Aaltien. In de opsomming van de bezittingen vinden we: "11^e Twee percelen bouwland, gelegen op de streek Noord kadaster sectie E no. 381a en 963 tezamen groot 30 roeden". We kennen hen niet persoonlijk, maar het toont iets van sociaal gevoel, wat ze deden voor de huisvesting van de familie IJkens. De weduwe had het leven zelf meegemaakt vanuit alle lagen van welstand, die ze had doorlopen. De weduwe en de erven lieten een woning voor de IJkens bouwen. Een nieuw pand, geen luxe, maar passend bij deze mensen en gezien hun beperkingen een daad van naastenliefde.

In 1861 was er sprake van 'stichten', bouwen van een huis(je), op bouwland E 963. Het bouwland werd daarna E 1065, het huisje en het erf werden E 1066. We zien deze situatie terug op de hierna volgende schets. E 1065 mat 8 roede en 30 centiare. De tekenaar is op deze schets een beetje aan het krassen geweest, in het nummer van het bijbehorende huisje. Was het huisje naast E 1065 nu een cijfer hoger of later? Dat zal hij gedacht hebben. Het was toch een nummer hoger. Het ging ook maar om een schets. Het bleek volgens kadaster E 1066, huis en erf samen groot 2 roede.

De woning van 'Bliende Eule' en haar man Harm IJken, vanaf 1861. Op deze plaats staat nu een het pand van Mulderij, op de hoek met de Doorsnijding.

'BLIENDE EULE' EN HAAR DOCHTER GEESJE

Tussentijds was ook de gezondheid van Aaltje Jans ten Caat achteruit gegaan. We kennen een signalement van haar uit 1872. De reden komen we nog wel op. Ze werd beschreven als een kromme vrouw. Als ze recht zou staan was ze 1,54 centimeter lang. Ze had een ovaal aangezicht en een bleke kleur, een gewoon, onopvallend voorhoofd, en idem neus en mond. Haar haar was grijs geworden. Haar beide blauwe ogen hadden uitzicht onder haar lichte wenkbrauwen door, maar ze zagen niets meer. Als bijzonder kenteken werd genoteerd: 'is blind'. Er werd ook genoteerd dat ze niet kon schrijven, maar dat was bij haar huwelijk ook al opgevallen. De school van Hollandscheveld was voor Aaltje te laat gekomen. Vanwege haar blindheid stond ze bekend als 'Bliende Eule', waarbij het laatste de in de streek gebruikelijke uitspraak van 'Aaltje' was.

Vanaf 1861 en de jaren daarop woonde het hele gezin op A 203, midden op de huidige weg de Doorsnijding. Geesje IJken trouwde de 27^e augustus 1864 met Jan ten Caat, de zoon van haar oom en tante Harm Jans ten Caat en Aaltje Zwierts, arbeiders. Ze werden in de echt verbonden door burgemeester Albert Zeper. Deze fun-

Het pand van Mulderij, verzekeringen, op de hoek van het Hoekje en de Doorsnijding. Hier, op dit punt, stond het pand van Bliende Èule en Harm.

geerde ook als ambtenaar van de burgerlijke stand. Hij noteerde onder de akte: *“En is hiervan deze akte opgemaakt, welke na voorlezing door de getuigen en ons is ondertekend, verklarende de echtgenoten en de wederzijdse ouders der echtgenoten geen schrijven te hebben geleerd”*. In de jeugd van Geesje was de school er wel geweest. Ze zal wel eens naar school zijn geweest, maar het was te weinig om te kunnen schrijven. Zo gauw er wat verdiend kon worden, moest Geesje mee het turfveld op. Er moest gewerkt worden om de eindjes aan elkaar te knopen. Geesje IJken en haar man woonden in bij Aaltje (Bliende Èule) en Harm IJken.

Geesje baarde op 17 februari 1865 een levenloos kind. Het was nog net de 17^e, want het was 's nachts tegen twaalf uur. Het was een jongetje. Het huwelijk van neef en nicht was niet helemaal vrijwillig geweest. Het kind was dik 5 ½ e maand na het huwelijk geboren, meer niet. Neef en nicht vrijt licht, is een hier waarheid gebleken gezegde. Het zou een ramp worden voor de kinderen uit dit huwelijk en man en vrouw veel verdriet brengen. Maar blijkbaar was Geesje in haar jongemeidenjaren gek op Jan, en wat doe je dan? Liefde is blind. Jan, met zijn ovale aangezicht, ronde voorhoofd, bruine ogen, kleine neus, gewone onopvallende mond, ronde kin en

zijn donkerbruine haar en wenkbrauwen, hij mat maar 1 meter en 41,5 centimeter. Hij hoefde dan ook niet in militaire dienst, toen hij moest loten, want hij was te klein. Kwam nog bij: hij was 'aamborstig'. Dat betekende: kortademig. Met zijn kleine postuur en zijn kortademigheid zou hij nooit kunnen werken als de andere arbeiders. De vraag was of een baas je in een ploeg turfgravers wilde zetten, en of de andere turfgravers wel wilden dat je bij hen in de ploeg kwam, want de kans was het was bijna zeker dat je het tempo en de productie van de anderen niet bij kon houden. Vrouwen met Jan betekende armoede, in die dagen. Een tijd waarin een arbeidersjongen niet de kans had om iets anders te doen waar hij misschien ook goed in was, en wat hij wel kon doen met zijn arbeidsbeperking. Geesje had niks meer te willen, naar de normen van haar dagen. Ze was zwanger, het werd Jan.

Op A 203 – waar nu de Doorsnijding is - overleed Aaltje's man en Geesje's vader Harm Alberts IJken op 21 juni 1865. Op het zelfde adres A 203 werd op 27 maart 1866 een dochtertje van Geesje geboren. Ze zou Aaltje gaan heten. De 29^e januari 1869 werd er een tweede dochtertje Aaltje geboren. Weer op A 203. Geesje is dus bij haar moeder in huis blijven wonen, in het pandje aan het Hoekje, later het begin van de Doorsnijding. Het was gebruikelijk om zowel de grootmoeder van de ene als die van de andere zijde te vernoemen, en als ze allebeide dezelfde naam Aaltje hadden, dan kreeg je twee Aaltjes. Het arbeidersgezin van Geesje IJken en haar man had het niet breed en ze kregen daarom ondersteuning van de diaconie, net als Aaltje Faken ten Caat, de oude weduwe van Harm Arends IJken. We lezen het in de latere processtukken, en komen er nog in terug als we de diaconie bespreken.

Geesje IJken en Jan waren meelevende gelovigen van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Hun dochter Aaltje (geb. 27-3-1866) werd daar gedoopt op 6 mei 1866. Hun tweede dochter Aaltje (geb. 29-1-1869) werd gedoopt op 7 maart 1869. De derde Aaltje (geb. 7-9-1871) is gedoopt op 1 oktober 1871. In die dienst lieten Fake IJken en zijn vrouw Grietje Vos eveneens een dochter Aaltje dopen. Het ging die dag om negen ouderparen en negen kinderen.

GELDZORGEN EN CREATIEVE OPLOSSINGEN

Hoe kwam je aan wat extra inkomen? 'Bliende Eule' nam een kostganger, Hessel de Vries, geboren in Echten. Hij kwam in september 1868 bij haar inwonen, en was toen inkomend in de gemeente Hoogeveen vanuit de gemeente Haskerland. In augustus 1869 vertrok hij naar Delfzijl. De volgende kostgangster was een jong meisje, dat haar mooi kon helpen: Johanna Nijland. Ze kwam 1 december 1869 over uit de gemeente Zuidwolde, slechts 16 jaar oud. Haar moeder was een ongehuwde koopvrouw uit Zuidwolde, die later te Avereest woonde, eveneens Johanna Nijland geheten. De plaatsing van Johanna was een plaatsing zoals ze zo vaak voorkwam. Wezen of verlaten kinderen werden in een gezin geplaatst, dat dan een kleine bijdrage ervoor ontving, en dat gezin zorgde voor de opvoeding. In dit geval is het zo geweest dat de oude blinde vrouw ook steun had aan de ziende pleegdochter. Johanna stond onder toezicht van haar voogden kantoorbediende Samson Hijmans Godfried en toezienend voogd veldwachter Jan Roelofs Klomp. Ze was een niet-erkende dochter. Haar moeder wilde haar niet.

De plaatsing van Johanna Nijland kunnen we zien in het kader van het uitplaatsen van wezen of verweesde kinderen. Het gastgezin kon het geld goed gebruiken. Pleegdochter Johanna Nijland kon wel schrijven. Met het toezicht op Johanna Nij-

land was er ook toezicht op 'Bliende Eule'. Alsof toezicht nog nodig was. Vanwege de bijdrage van de diaconie van de Hervormde Gemeente hielden de diakenen ook al toezicht. Alsof dat wat hielp. De vrouwen zouden samen iets uitdenken, wat de Drentse tongen op gang zou brengen.

Tussendoor verdiende 'Bliende Eule' nog een paar centen door te doen waar ze met haar handicap en ellendige levensverhaal blijkbaar goed in was: bedelen. Het leven van haar en haar dochter Geesje was een aaneenschakeling van pogingen om het beter te krijgen, en als een vis in een fuik vast blijven zitten in een zich generatie op generatie herhalend patroon van ellende. In een wereld waarin God met zijn alvoorziende blik had voorbeschikt dat er rijken en armen zouden zijn, en wie dat dan wel zou worden, was het voor een Christenmens een goede daad om een liefdegave te schenken aan hen, die door God in mindere posities waren geplaatst. Het gold zelfs als een hele eer om op hoge leeftijd nog naar Hoogeveen te gaan en daar de hand op te houden. Althans, zo zou het gezien kunnen worden door de blik van de gever. Tot in het Algemeen Handelsblad van 7 oktober 1864 werd bijvoorbeeld het beeld van de bedelende 100-jarige verspreid, de krasse Roelofje Lenten uit Hollandscheveld:

"Hoogeveen, 5 oktober. Als een bijzonderheid delen wij mede, dat een ruim 100 jaren oude vrouw, genaamd R. Lenten, zich wekelijks met een bootje van het Hollandsche Veld herwaarts begeeft, om in de kom dezer gemeente liefdegaven in te zamelen. Aan haar buitengewoon sterk gestel heeft zij het te danken, dat zij nog tegen de daarmede noodzakelijk gepaard gaande vermoeienissen bestand blijft".

Of de oude vrouw het zelf zo geweldig vond, dat ze op die leeftijd nog moest bedelen in Hoogeveen, dat hoeven we bijna niet te vragen, maar het geeft aan dat het een redelijk geaccepteerd verschijnsel was, dat men vanuit de velden naar de kom kwam. Mits het verhaal goed was, men niet te vaak kwam en er niet te veel kwamen bedelen. De gever of geefster moest het gevoel ervan overhouden dat ze een goede daad verrichtten, en daarmee voor God beter werden. De gever en geefster maakten tevens deel uit van de groep die in staat waren om de omstandigheden van de mensen in de velden te verbeteren. En dat slechts beperkt deden, na grote aandrang uit die velden zelf, door een zich daar ontwikkelende kleine bovenlaag. Alleen dan, wanneer het ook het eigen belang kon dienen, of wanneer men door Gedeputeerde Staten van Drenthe onder druk werd gezet, was de toenmalige bestuurlijke bovenlaag van Hoogeveen bereid om iets te ondernemen voor de veldeling. Dan nog konden ontwikkelingen jarenlang getraineed worden. Burgemeester Faber bood in 1986 bij de presentatie van het toen uitgegeven boek over het ontstaan van Elim, alsnog namens B&W excuses aan voor de wijze waarop het gemeentebestuur in de 19^e eeuw was omgegaan met de veldelingen.

De oude krasse Roelofje Lenten woonde in 1860 in huis bij haar dochter Jentje Pol, getrouwd met Hendrik Zwiep, wonend op C 65 aan het Achterom. Ze overleed een maand na het krantenbericht op de leeftijd van 100 jaar en 11 maanden in het Hollandsche Veld, op het adres A 251, in huis bij haar schoonzoon Wessel Doldersum. Ze was geboren in Diever en daar gedoopt op 6 december 1763. Ze was getrouwd geweest met Daniël Pol. Haar leven was hard werken geweest, als arbeidster op het veld. De 6^e november 1864 sloot ze haar ogen als buurvrouw van Hendrikje Arends IJken, wonend op A 250. Dat was een zuster van Harm IJken, oftewel de schoonzuster van Aaltje, 'Bliende Eule'. Roelofje Lenten en 'Bliende Eule' zullen el-

kaar gekend hebben. Al was het alleen al omdat die krasse 100-jarige alleen met een bootje c.q. punter van verderop naar Hoogeveen kon, door bij Aaltje voor het huis langs te varen. Aaltje zag het niet, maar haar dochter Geesje natuurlijk wel.

DE DREIGENDE AFBRAAK VAN DE VERTROUWDE WERELD

Eén van de in die dagen spelende thema's was de vraag hoe het vaarwater van Noord (Noordscheschut) verbonden kon worden met dat van het Hollandscheveldse Opgaande. Dat laatste was in deze periode ook nog de gangbare naam voor wat we nu het Hoekje noemen. De discussies en de belangenstrijd over deze 'doorsnijding' zijn ingewikkeld en afzonderlijk beschreven. Voor 'Bliende Eule' hadden deze echter een zodanige wending genomen, dat het als een zwaard van Damocles hing boven haar bestaanszekerheid. Blind, dan zoek je naar je weg, dan moet je het hebben van alles wat bekend is. Arm, dan ben je blij met alles wat je hebt. Iedere verandering stelt je voor financiële problemen.

In de zomer van 1864 was de Raad van Hoogeveen in gesprek aan de hand van twee uitgewerkte plannen, beiden voor een kanaal tussen Noord en het Hollandscheveld, langs twee lijnen, beiden met volledige kostenopgaaf. Lijn A liep vanaf het huidige Hoekje naar de 31^e Wijk – zo is de Doorsnijding in het klein uiteindelijk ook gelegd – om dan via de 31^e Wijk noordwaarts te gaan, oversteken over de Modderwijk, aansluiten bij het kleine dwarsgat ten zuiden van het Noordse Schut – nu onder andere Veenlandweg – en dan via de huidige Rahderweg aansluiten op de 28^e Wijk. Dit was het goedkoopste plan. Lijn A was 2360 meter vaart en zou f 4633,50 gaan kosten. Een variatie erop was op het eind bij het Noordse Schut net iets anders, 2402 meter vaart, en zou f 4343,- moeten gaan kosten. Lijn B was 2183 meter vaart, de kortste weg, maar moest wel f 5247,- gaan kosten. Dat zat hem erop vast dat bij lijn A een heel eind kant en klare 31^e Wijk was meegenomen. Die hoefde alleen nog maar worden aangepast. In beide berekeningen moesten nog enkele bruggen nieuw worden geplaatst, of verlegd. Per slot van rekening werden in beide plannen dijken doorgraven.

Pas 40 jaar later werd een gedeelte van lijn A uitgevoerd. Het lag ook toen voor de hand dat de goedkoopste verbinding zou worden gegraven. Dat was over de grond waar 'Bliende Eule' woonde. Dat had ook de voorkeur van de Vereniging Hollandscheveld, Plaatselijk Belang, volgens hun brief 30 maart 1868 aan het bestuur van Hoogeveen, waarin we lezen:

“.....dat zij tot bevordering van bloei en welvaart in deze streken 't van groot belang zou achten, dat de streken Hollandscheveld, Krakeel en Noord op de hoogte van de 31^e Wijk op Krakeel door een vaarwater werden verbonden. De eigenaren van veen- en landerijen zouden daardoor in staat gesteld worden gemakkelijker en spoediger turf, mest, hooi en vruchten ter bestemde plaats te brengen, 't geen nu voor velen, inzonderheid voor de bewoners van Krakeel, niet dan langs een grote omweg kan geschieden. De waarde der gronden zou daardoor aanmerkelijk verhoogd worden, niet alleen der aangrenzende, die daardoor meer in de nabijheid van een verdiept vaarwater kwamen, maar ook der verder afgelegene. De schippers zouden daardoor spoediger hun lading van turf en hout kunnen bekomen en beter kunnen slagen in de keuze der voor hen geschikte soort. 't Verkeer zou er in deze streken, doods en afgelegen als ze nu zijn, aanmerkelijk door bevorderd worden en grote invloed uitoefenen op de bevolking, niet alleen wat beschaving aan-

gaat, maar ook wat middelen van bestaan aanbetreft. Is 't waar, dat genoemd vaarwater niet ten voordele der gehele gemeente verstrekt, 't zal dan toch de bloei en de welvaart bevorderen van een groot deel der gemeente en dat gedeelte zeker meer productief maken, ook wat de gemeentelijke inkomsten aanbelangt."

Voor de bloei en de welvaart van Hollandscheveld zou "Bliende Eule" uit haar huis moeten. Was getekend: L. van Coevorden, president, en B. Veldkamp, secretaris. Dezelfde dokter Van Coevorden die woonde waar Bliende Eules familie had geprobeerd een beter bestaan op te bouwen, had in de planning voor de velden meegenomen dat dit gepaard zou gaan met de afbraak van de woning van Bliende Eule, zijn buurvrouw. Ze wist dat allemaal, dat kan niet anders. Als men trajecten bekeek, dan moet men bij haar huis hebben gelopen. De zaak van de Doorsnijding stond doorlopend in de plaatselijke kranten. Die las men niet bij Aaltje in huis, want ze konden niet lezen. Maar als er op vergaderingen gesproken werd over de Doorsnijding, dwars door hun woonkeuken, dan werd er in de buurt over gepraat. Er zullen afkondigingen zijn geweest, bij de kerk, als er nieuws over was. Zo ging dat.

En zo wisten ze genoeg, daar in het pandje aan het Hoekje. Meestal besprak men dit soort zaken ook als burens onder elkaar. Of dokter Van Coevorden het besproken heeft met zijn buurvrouw Bliende Eule, dat weten we niet. We weten niet of hij 'buurte'. Maar dan waren er wel andere burens die ervan wisten. Een vaart dwars door hun woonkeuken. Waar moesten ze naar toe? Natuurlijk waren er motieven genoeg om dit voor het algemeen belang voor lief te nemen. Natuurlijk zou er gedacht worden aan een nieuwe plaats voor de oude dame. Het Armwerkhuis in de Kleine Kerksteeg te Hoogeveen lag voor de hand, gezien haar handicap en armoede. Maar daar zou de diaconie van Hollandscheveld bij moeten betalen, en werken in het Armwerkhuis kon ze toch ook al niet meer. Wat zou ze dan moeten, als ze weer haar huis zou verliezen? Misschien dat het in deze situatie wel helemaal niet zo gek is geweest, dat er in de belevingswereld van de oude vrouw en haar dochter Geesje plannen begonnen te spelen, die hen hielpen het idee te hebben een beetje greep te hebben op een wereld die met een totaal gevoel van machteloosheid op hen af leek te komen. Greep en controle in een situatie van machteloosheid, door een geheime schijnwereld. Hun plan kreeg vorm.

GERRIT DE GRAAF, DE BLINDE OVERBUURMAN (HOEKJE 24)

Het verhaal rond 'Bliende Eule' heeft zoveel opmerkelijke dingen, dat je van de ene verbazing in de andere valt. Vanwege het 19^e eeuwse peil van de medische zorg kun je meer uiterlijke ziekteverschijnselen en handicaps verwachten. Maar twee burens, recht tegenover elkaar, die elkaar niet kunnen zien, beiden blind, je zou het niet verzinnen. Overigens is het ook opvallend dat ze familie van elkaar waren. Bliende Eule was een achterneef van de blinde overbuurman Gerrit de Graaf Jr. en een achterneef van Harm ten Kate, blind aan één oog en als kind al klachten aan beide ogen. Zijn leven is een verhaal apart. Voorzichtige conclusie: er lijkt een oogkwaal in de familie geweest te zijn.

In 1807 werd alle grond van het toenmalige Hoogeveen uitgebreid beschreven. Tussen de westkant van het Zuideropgaande en de eerste wijk op de zuidkant van het Hoekje werd nog niet gewoond. Vanaf het Zuideropgaande bekeken had je een stuk zaailand = bouwland, behorend bij een woning aan het Zuideropgaande. Daarna kwam je op de oostkant van de Brouwerswijk, zoals de eerste wijk op de zuid-

kant van het Hoekje toen werd genoemd. Op de oostzijde van de wijk lagen tussen een stuk heideveld van Samuel ten Hoorn en Jan Pauls Winters, heideveld van Siemen Jans Schonewille, een stuk heideveld van Frederik Salomon. Men was geneigd van achteren naar voren te beschrijven, wat in dit geval betekent dat de grond aan het Hoekje het heideveld van Frederik Salomon was. Ook in het haardstedenregister van 1811 woont Gerrit de Graaf hier nog niet, maar wel in een register uit 1812. Dat jaar zal het pand zijn gebouwd.

De eerste eigenaar/bewoner van dit pand, op het voormalige heideveld van Frederik Salomons, was Gerrit Jans de Graaf. Hij ontgon het heideveld, om er een boerenplaatsje van te maken. Het ging om Gerrit Jans de Graaf (1786-1864), de zoon van Jan de Graaf en Annegje Gerrits. Hij was getrouwd met Metje Jans Faken ten Caat (1786-1845), dochter van Jan Faken ten Caat en Annigje Harms Schonewille. De naam 'Ten Caat' gebruikte men niet zoveel. Het was vooral Metje Faken, de dochter van Jan Faken, zei men. Schreef men wel 'Ten Caat', dan was de schrijfwijze maar net hoe het uitkwam. In de geboorteakten noemde men Gerrit: dagloner of arbeider. Gerrit Jans de Graaf Sr. was rond 1830 arbeider en tapper, toen het kadaster werd opgesteld. Naast en achter het boerderijtje lag weiland, daar achter bouwland, en daar nog weer achter een stuk lag heideveld. Het heideveld werd in 1846 ontgonnen.

Zoon Gerrit de Graaf Jr. (1825-1884), ook wel 'de jonge' genoemd, was 'blind en verstandeloos'. We weten het door de lotingregisters voor militaire dienst. Toen hij op zijn 19^e moest loten, kwam hij met zijn vader, die een lot voor hem trok. Hij trok nummer 61, maar dat zei verder niets. Hij kon vanwege zijn handicap toch niet in dienst. Dat hij samen met zijn vader kwam, blijkt uit de opmerking in het register over het lootje trekken door die vader, en blijkt uit het opnemen van zijn signalement. Gerrit de Graaf 'de jonge' was 1 meter 76 lang, had een ovaal aangezicht, smal voorhoofd, donkerbruine ogen, gewone neus en mond, ronde kin, donkerbruin haar en idem wenkbrauwen. Er waren verder geen bijzondere kenmerken. Uiterlijk zag je dus niet zoveel bijzonders aan hem, behalve dat hij blind was. Zijn leven speelde zich af in en bij de woning, in en bij de tapperij van zijn ouders. Aanvankelijk woonde de familie IJken schuin tegenover hen. Vanaf 1861 was het recht tegenover.

In 1864 werd blinde Gerrit eigenaar van het pand van zijn ouders, na het overlijden van zijn vader, zo lezen we in het kadaster. Er staat: 'Gerrit de Graaf de Jonge en consorten'. Oftewel, de erven laten zich vertegenwoordigen door Gerrit, 'blind en verstandeloos', de zoon van de 'oude' Gerrit. Het zal een formaliteit zijn geweest. De oudste was de vertegenwoordiger, de jongeren regelden wat nodig was. Na het overlijden van 'oude' Gerrit wordt bij de memorie van successie genoteerd dat abusievelijk wordt gezegd dat de 'oude' Gerrit goederen heeft nagelaten. Hij heeft deze namelijk al tijdens zijn leven aan zijn beide zonen verkocht, Jan en blinde Gerrit 'de jonge'. De handicap wordt hier niet speciaal genoemd om te stigmatiseren, maar hoe hou je al die gelijke namen anders uit elkaar? Blinde Gerrit de Graaf (1825-1884) overleed ongehuwd op 25 maart 1884, Hollandscheveld E 503, nu Hoekje 24. Gerrit had via notaris Tonckens per testament van 7 maart 1884 zijn zuster Metje de Graaf, getrouwd met Klaas Bos, als enige erfgenaam aangewezen. Wat we zien is dat iemand ondanks al zijn handicaps, gewoon handelt, gewoon hypotheek en leningen afsluit, gewoon erfgenamen benoemt.

Het totaal van de nalatenschap, de helft van een boerenplaatsje met bijbehorend land, waarvan Jan de Graaf de andere helft bezat, werd begroot op f 650,-. Daar stond een hypothecaire schuldbekentenis tegenover van f 1000,- van 12 december 1865, te betalen aan Margaretha Bruins Slot, schulden van f 400,- aan Lucas Quirinus Robaard, van 17 juni 1879, om de eerste schuld en de renten te kunnen betalen, plus nog een extra renteschuld van 148,-. Alles door elkaar gerekend was er een erfenis van een schuld van f 119,-. Overigens woonden Metje de Graaf en haar man in huis bij hun blinde broer Gerrit de Graaf 'de jonge', dus konden ze daar blijven wonen, als ze de hypotheek op konden brengen. Daarmee weten we ook waarom Gerrit met al zijn handicaps op de ouderlijke stee kon blijven wonen en formeel handelde. Hij werd begeleid door zijn inwonende zuster, of misschien moeten we het omgekeerd zeggen: hij woonde in bij zijn zuster en zijn zwager. Uiteindelijk is de woning verkocht aan voornoemde Lucas Quirinus Robaard. Dat was in 1885. Zo konden de schulden verrekend worden. Robaard verkocht het in 1887 door aan Hendrik Haveman. Het pand werd gesloopt in 1889. Er kwamen drie aaneensluitende arbeiderswoningen op het terrein.

In het voorgaande werd enkele malen gezinspeeld op de bijzondere creatieve, misschien ook te omschrijven als criminele wijze, waarop Aaltje Jans ten Caat, alias Bliende Èule aan wat geld probeerde te komen. We maken na deze inleiding de overstap naar een geschiedenis die haar beroemd en berucht zou maken.

MOEDERS EN DOCHTERS EN DOMINEES OP VRIJERSVOETEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Justus Everhard Tatum Zubli werd geboren in Assen, op 12 augustus 1843. Zijn ouders waren ds. Nikolaas Hendrik Tatum Zubli en Catharina Oosting. Een jonge predikant, nog maar 26, vrijgezel en van goeden huize. Hij werd op 18 mei 1870 bevestigd als voorganger van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Vervolgens werd hij hoofdpersoon in een geruchtmakende oplichtingszaak. Hoewel Nederland buiten de Frans-Duitse oorlog (19 juli 1870-10 mei 1871) wist te blijven, hadden veel gezinnen het moeilijk, want het Nederlandse leger was gemobiliseerd en de economie kreeg een klap, die de inleiding werd van wat wel is genoemd de Grote Depressie (1873-1896). Het was een lastige periode voor deze jonge predikant en voor de armen uit zijn gemeente. Om te begrijpen wat er is gebeurd, moeten we verder terug in de tijd. Een dominee viel van zijn voetstuk, en een andere dominee werd daarom een dankbaar object voor een moeder en een dochter om geld los te krijgen. De schande van ds. Post van Griethuijsen werd een vlek op het leven van ds. Tatum Zubli..... en Geesje IJken.

De pastorie van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, in de jaren 1851-1939. Hier woonde in de periode 1870-1875 ds. Tatum Zubli. Daarvoor bood de pastorie onderdak aan de familie van ds. Post van Griethuijsen. Op dezelfde plaats staat nog steeds een pastorie, gebouwd in 1939.

18 mei 1870, Justus Everhard Tatum Zubli werd bevestigd als predikant van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Jong, aantrekkelijk voor diverse alleen-

staande vrouwen, vrijgezel, en een mooie pastorie waarin nog plaats te over was. De dominee woonde daar alleen. Er zal iemand de huishouding voor hem hebben gedaan, er zal iemand hebben gekookt, maar volgens het bevolkingsregister woonde niemand bij hem in. Dat voorkwam weer praatjes. Het werk zal zijn gedaan door één van de dochters van de middenstanders op of rond het Hoekje. Femmigje Jans Post (1822-1899) was bij de intrede van de predikant aanwezig. Ze verwelkomde hem daar en de dominee zei tegen haar dat zijn deur steeds voor haar open zou staan, vertelde ze later. Later had hij ook nog een huisbezoek aan Femmigje gebracht. Toen had hij deze woorden nog eens herhaald. Of hij daarbij ook had gezegd: *“Hoewel ik ongetrouwd ben”*, dat herinnerde Femmigje zich niet. Maar door zijn vriendelijkheid had Femmigje de indruk gekregen *‘dat hij haar gaarne mocht lijden’*. Dat hij haar graag mocht, dat hij een beetje weg van haar was. Femmigje wist niet of anderen ook gehoord hadden wat de dominee tegen haar had gezegd. Maar achteraf gezien zal dat wel zo zijn geweest.

De jonge dominee had in de turfvelden ten oosten van Hoogeveen een zo verspreid wonende gemeente, dat hij voor huisbezoeken vele kilometers moest lopen. Dan was het een zegen als hij dicht bij huis kon blijven. Op of rond het 2^e Zandwijkje woonde de zieke Arend IJken. Hij was een paar jaar ouder dan hem, 37 jaar oud, en het ging niet best. Arend was een man met een ovaal aangezicht, een rond voorhoofd, blauwe ogen, ronde kin, lichtbruin haar en dito wenkbrauwen. Hij had een gewone, onopvallende neus en mond. Hij mat 1 meter 58, toen hij moest loten voor militaire dienst. Diverse malen kwam de jonge dominee bij hem over de vloer, sprak met Arend en met zijn vrouw Margaretha ten Caat. In die contacten kwam hij ook in beeld bij Arends moeder, Aaltje Faken ten Caat.

Harm overleed op 6 augustus 1870. We nemen aan dat dit een reden was voor extra contact tussen de predikant en de familie. Per slot van rekening moest de familie opgevangen worden en het ging om mensen die dicht bij de dominee woonden. De dominee zal de begrafenis hebben geleid. In die dagen werd begraven op het gedeelte van de Hollandscheveldse begraafplaats dat we op de noordkant van de Kerkenavelswijk vinden. Het baarhuisje dat er nu staat, dat was er nog niet. De grafdelver was Hendrik Boertien. Het merendeel van de taken rondom het begraven van een dode werd uitgevoerd door de burens. De burens waren bij elkaar betrokken. Ook de burens rondom de dominee. Maar op een andere manier dan de dominee kon vermoeden.....

DE DOMINEE, DE OUDE VRIJSTER, MOEDER EN DOCHTER

Als je geld kreeg van de diaconie, dan werd er wel verwacht dat je trouw naar de kerk zou gaan. De Hervormde kerk van Hollandscheveld is sinds de inwijding van eind 1851 uiterlijk nog amper veranderd. Inwendig was er 1 grote verandering: de orgeltribune (de zolder bij het orgel) en de daaronder gebouwde kamertjes. De ene in gebruik als consistorie kamer, de zuidelijke voor diverse vergaderingen en kerkerwerk. Dit werk werd aanbesteed op maandag 6 juli 1863, 's middags om 12 uur ten huize van de weduwe G. Raak, een tapperij en vergaderruimte achter de kerk. De bestekken en de tekening werden gemaakt door H. Oets uit Hoogeveen. In de maanden daarop werd het werk uitgevoerd. De kerk van vandaag is dan ook grotendeels de kerk zoals Geesje IJken en haar moeder Bliende Eule die kenden. Er is later een ander orgel in gebouwd, maar wie vanuit de achterste houten banken naar voren kijkt, heeft een vergelijkbare beleving van het gebouw als rond 1870. Alleen

de deur in de oostwand is later toegevoegd. De gegoede bevolking zat verder naar voren, in gehuurde banken. We stellen ons zo voor dat achterin de kerk moeder en dochter (de oude Aaltje en Geesje) in zich opnamen wat er om hen heen gebeurde. Het binnenkomen van de gelovigen door de hoofdingang of de zijdeuren. Het binnenkomen van de kerkenraad. De dienst, geleid door de jonge dominee. Het praten vooraf en achteraf, op het gras op de zuidkant van de kerk. Het was hen opgevallen dat Femmigje Jans Post bijzonder gecharmeerd was van die jonge dominee. Moeder en dochter (Aaltje en Geesje) hebben zich vermaakt met hun fantasieën over die oude vrijster (48 jaar oud, ongehuwd, nooit gehuwd geweest) en de bijna 20 jaar jongere dominee?

Moeder en dochter deelden hun fantasie met Jantje Wagter. Jantje was geboren in Steenwijk. Samen met haar man Hermanus Hesselink, een zoon en de dochter Johanna (Fenna Hendrika Johanna Wesselink, 31 jaar) was Jantje op 2 december 1868 in de gemeente Hoozevee komen wonen. Ze hadden in een paar jaar tijd al diverse adressen en afgaande op de gerechtelijke stukken woonden ze in 1870 in Hollandscheveld. Jantje Hesselink-Wagter (52) kon schrijven en was blijkbaar voldoende onderlegd om fantasievolle brieven op te kunnen stellen, in een romantische stijl, vol vurige liefde. En dat gebeurde dus. Jantje wist de mooiste brieven te schrijven. Ze had echter geen idee dat ze die namens ds. Tatum Zubli schreef, zou ze later verklaren. Ze dacht dat ze schreef namens een jongeman die tante moest zeggen tegen Aaltje Faken ten Caat. Eerst vertelde de oude Aaltje wat ze ongeveer moest schrijven, daarna was Geesje aan het woord.

Diverse brieven schreef ze zo, hoeveel wist ze later niet meer. Ze had de indruk dat ze bedoeld waren voor iemand uit Dedemsvaart. Schrijfster Jantje Wagter deed het allemaal 'voor Godsloon', zonder financieel gewin, uit liefde voor de goede zaak. Ze moest er later echter wel aan toevoegen dat haar beloofd was dat ze wat van de bruiloft zou ontvangen, als het tot een huwelijk zou komen. Jantje's dochter Johanna was er wel eens bij aanwezig geweest, als er geschreven werd, net als een zekere 'Figeland'. Er kunnen enkele vrouwen schuilgaan onder die naam, zelf Figeland van geboorte of Figeland via een huwelijk, dus die brengen ons niet verder. Jantje Wagter had de brieven nooit ondertekend en nooit van een adres voorzien. Ze leek dus van niets te weten. Ze veronderstelde een goeie zaak te dienen. Zei ze. Later zou ze zes brieven herkennen. Maar er waren er meer geweest. Zei ze. Dochter Johanna kon het verhaal bevestigen. Het initiatief lag duidelijk bij Aaltje en Geesje, die met papier, pennen en inkt bij haar moeder waren gekomen.

DE 'BRIEFWISSELING' TUSSEN DE 'DOMINEE' EN FEMMIGJE POST

Moeder en dochter brachten de brieven stiekem naar Femmigje toe. Ze waren zogenaamd door de dominee gevraagd om contact met haar te onderhouden. Ja, zo'n jonge dominee in Hollandscheveld, die kon niet zomaar zelf bij haar langskomen, die moest dat stiekem doen via moeder en dochter IJken, vertrouwelingen van hem, waar hij vaak over de vloer was gekomen. Maar de dominee had ook nog een vraag, want hij had het niet zo breed als mensen wel zouden kunnen denken. Kon Femmigje hem tot financiële steun zijn, als voorbereiding op het huwelijk? Zo ging het al vanaf juni 1870. De 18^e mei was de jonge dominee bevestigd en een maand later was de eerste toenadering van de dominee gekomen, zo had het geleken. Moeder en dochter IJken waren bij haar gekomen en zeiden dat ze de groeten moest hebben van de dominee. Ze zou eens langs moeten komen bij de dominee.

Dat kon ze niet, en ze had gezegd dat ze verwachtte dat de dominee bij haar zou komen. Was dit achteraf gezien misschien een grapje geweest, van Aaltje en Geesje, dat van die groeten doen?

En toen Femmigje aangaf dat de dominee bij haar welkom was, begon er een geweldige idee te groeien? Hoe dan ook, de dominee kwam niet langs, maar moeder en dochter kwamen wel terug. Ze brachten haar een brief waarin stond dat hij naar een zieke moest, aan 't Noordse Schut. Daarom kon hij niet langskomen. Blijkbaar was er al een concrete afspraak gemaakt. De brief liep uit op woorden waarin 'de dominee' Femmigje zijn liefde betuigde. Op het eind van de brief vroeg 'de dominee' een herinnering aan haar, waarop Femmigje een zilveren vingerhoed meegaf aan de dames die boodschappers speelden. Vervolgens kwam er een tweede brief, waarin stond dat 'de dominee' van zijn ouders toestemming had gekregen om met haar te trouwen. Ook deze brief eindigde met de vraag om een geschenk. Brief na brief volgde. Soms kwamen de dames boodschappers zelfs tweemaal op een dag, maar dan alleen om namens 'de dominee' de groeten over te brengen. Femmigje Jans Post was blij dat te horen, en gaf de dames boodschappers als dank melk. Femmigje schreef ook brieven terug en gaf gul. Die liefdesbrieven van 'de dominee', dat gaf de 48-jarige vrijgezel de kans om toch nog uit huis te gaan.....in huis bij de veel jongere dominee.....

Samen met haar broer Jan Jans Post, alias Jan Berends Post (1819-1879) had Femmigje een boerenbedrijfje op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande. Ze deden aan landbouw en hadden wat koeien. Jan Jans Post was getrouwd geweest. Zijn bruid heette Cornelia Slot en was een dochter geweest van Egbert Berends Slot en Albertien Jans Padding, een winkelierse. Cornelia was op 11 februari 1853 overleden. Dat was 2 weken na de bevalling van hun zoontje Egbert. Egbert werd op 20 januari geboren. Jan was toen schipper en ze lagen bij de bevalling met hun vaartuij voor het pand C 376, in de huidige Hoofdstraat te Hoogeveen. Cornelia is daar niet levend weg gekomen. Ze overleed in hun vaartuij, voor het zelfde adres, 32 jaar oud. Egbert was het enige kind van Jan Jans Post.

Het verhaal rondom de moeders en de dochters, de briefwisselingen en de zogenaamde dominee op vrijersvoeten, speelde zich af rondom een gezin van drie generaties. De oude moeder van Femmigje Jans Post en Jan Jans Post leefde nog en was bij hen in huis. Dat was Femmigje Jans Boer. Ze was sinds 1857 weduwe van Jan Harms Post. De kleine Egbert was in 1871 al weer een flinke jongeman geworden. Hij werkte op hun boerderij. Later zou hij die boerderij overnemen. In 1886 trouwde hij met Alberta Berendina van Regteren. Het pand waar ze woonden werd na verloop van tijd Hollandscheveldse Opgaande no. 23.

Moeder en dochter kwamen steeds samen langs, als er een geheime brief was. Femmigje Jans Post was helemaal in de wolken. Ze gaf behalve die zilveren vingerhoed ook twee zilveren broeksknoppen, die als geschenk naar de vader van de jonge dominee zouden gaan. In werkelijkheid gingen Aaltje en Geesje er mee naar zilversmid Wolter Jan Birza in Hoogeveen. Die kocht ze voor vier of vijf gulden en versmolt ze. Femmigje gaf een zilveren naaldekoker, een gouden horlogekettingje, 20 gulden voor een japon, 10 gulden voor een omslagdoek, een daalder voor laarsjes, dit alles zogenaamd ten behoeve van het zusje van de predikant. De kostbare zilveren naaldekoker werd weer verkocht aan zilversmid Wolter Jan Birza. Dat gouden horlogekettingje, die hadden Geesje en Aaltje terug gebracht, om toen te

vertellen dat Femmigje f 20,- moest betalen voor de japon. Ze betaalde ook een rijksdaalder, om zo de helft van de begrafenis-kosten van Aaltje's zoon Arend IJken op zich te nemen. Vijf gulden kwamen er, om een geschenk te kunnen kopen voor de ouders van de jonge dominee. Zijn trouwjasje, die moest zestig gulden gaan kosten, Femmigje betaalde, een briefje van f 60,- herinnerde ze zich. Voor het brengen van alle cadeau's naar Assen, daarvoor moest er ook een rijksdaalder komen. Alles werd betaald, tot haar broer er achter kwam wat er aan de hand was. Femmigje Jans Post heeft maandenlang de kerk bezocht in de verwachting dat die jonge dominee die er preekte haar bruidegom zou worden. Stiekem verduisterde ze geld uit de kas van de boerderij om de dominee en zijn familie te steunen, bij de voorbereiding van haar huwelijk. In alle stilte bereidde ze zichzelf er op voor. Ze kon haar vreugde en haar geheim niet delen.....

Jan Jans Post werd na verloop van tijd door Femmigje bijgepraat over haar 'trouwplannen'. Daar was wel wat druk voor nodig, want Jan had al langer het idee dat er wat speelde, maar in de herst van 1870 vertelde Femmigje hem eindelijk wat eraan de hand was. De dominee stuurde haar minnebrieven en die had ze ook met minnebrieven beantwoord. En dat allemaal via twee boodschapsters, Aaltje en Geesje. Femmigje liet hem een brief lezen. Er stonden zeer sterke liefdesbetuigingen in. Wat jammer dat het gerechtelijke archief waar we dit uit halen die brieven niet heeft bewaard. Dat 'zeer sterke' maakt alleen maar nieuwsgieriger naar de tekst. Hij was er vervolgens bij toen er weer een brief kwam. Geesje en Aaltje waren zeer creatief en ter plekke werd het verhaal aangevuld.

Er was namelijk een naaister in Assen, die maakte de trouwkleiding klaar voor zijn zuster. Als ze naar Assen gingen, dan sliepen ze bij die dame. Nou, die naaister, die wilde graag met Jan Jans Post trouwen. Ze had zelfs gevraagd of Femmigje ook een broer had, want die wilde ze wel. Ze hadden die naaister vol lof over Jan verteld. Het zou goed zijn als Jan eens een brief aan hen meegaf. Ze mochten haar naam niet noemen. Tot aan de rechtbank toe bleef de naam geheim, dus kunnen we ervan uit gaan dat de dame in kwestie volkomen gefantaseerd was. Jan Jans Post was even verrukt van dat komende huwelijk als zijn zuster van de dominee, al wist hij dus niet wie het was. Hoe dan ook, hij schreef een brief, hij betaalde vijf gulden voor een bovenrok voor de naaister en een gulden als reisgeld voor de weduwe IJken om naar Assen te reizen om alles over het huwelijk te bespreken.

Jan Jans Post kreeg een brief terug van 'de naaister', die zo fraai was, dat hij wantrouwig werd. De naaister was een bekende van de familie Zubli, zo zei men. Jan wilde dan ook graag eens met de dominee over de vrouw praten. Moeder en dochter Geesje en Aaltje raadden dit af. Hij kon de dominee er beter over schrijven, dan zouden ze de brief wel brengen. Jan Jans Post had daarom een brief geschreven aan 'de dominee', meegegeven aan Aaltje en Geesje, met de vraag om meer informatie. Prompt kreeg Jan Jans Post een brief van 'de dominee' met alles wat hij wilde weten. 'De dominee' noemde hem in deze brief 'man' en 'zwager', dat suggereerde dus dat de naaister een zus was van de dominee. Verder schreef 'de dominee' dat de naaister rijk was en zeer goed bekend stond. Jan Jans Post had vervolgens meermalen brieven aan de naaister geschreven, die ook steeds beantwoord werden. Hij probeerde ook achter haar naam te komen, maar dat lukte niet. De naaister wilde een trouwjasje voor Jan maken. Jan gaf een van zijn eigen jassen mee, dan had ze de goeie maat. De jas was later netjes terug gebracht. Net als het gouden kettinkje dus.

Dat had het vertrouwen in Geesje en Aaltje alleen maar gesterkt. Jan Jans Post gaf een kwitantie aan de dames voor de ontvangst van zowel kettinkje als jas. Verder gaf hij Geesje en Aaltje in tegenwoordigheid van zijn zuster Femmigje f 5,- voor een rok en f 1,- voor een treinreis naar Assen. In die fase had Jan Jans Post nog alle vertrouwen in de zaak. Waarom? Voor de rechter zou hij later verklaren *'dat de zaak van zijn zuster met de predikant hem niet zo vreemd voorkwam, omdat dominees meermalen met boerendochters trouwen'*. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat hierin de echo terugkomt van het huwelijk van ds. Post van Griethuysen met de dochter van Warner ten Oever, enige jaren daarvoor. De huwelijks-partner van dominee A maakte een brief van dominee B geloofwaardig. Wat het verder ook geloofwaardig maakte, was dat de rok, waar geld voor was gegeven, ook ooit eens werd getoond, tijdens een van de bezoeken van Geesje en Aaltje. Er zat nog een naald in. Dus die naaister bestond echt..... dacht Jan.

DE BESTEDING VAN DE INKOMSTEN: VOORAL NOODZAKELIJKHEDEN

Wat deden de dames Geesje en Aaltje met het zo binnengehaalde geld? Pieter van Velzel was winkelier in de gemeente Hoogeveen. In 1870 had hij de winkel en grutterij van Warner ten Oever overgenomen. Deze stond op het huidige adres Hollandscheveldse Opgaande no. 44. In november 1870 waren Aaltje, Geesje en nog een man bij hem geweest. Ze kochten drie moltondekens, drie gestreepte rokken, enige ellen vijfschaft (kledingstof) en wit katoen, een paar dassen en nog iets wat hij zich later niet meer herinnerde. Ze betaalden contant het hele bedrag van f 25,-. Dat was nog eens wat, zoveel geld contant betalen, dat deden de arbeiders niet gauw.

Aaltje Faken ten Caat had verklaard dat ze hun spaarpenningen hadden aangesproken en daarom die aankopen konden doen. Het was een koude winter, dat jaar, met sneeuwstormen en al. Het trieste van dit hele verhaal is dus dat het geld blijkbaar nodig was voor het gewone levensonderhoud. Dat maakt de oplichting-praktijken niet goed, maar het zijn zeker verzachtende omstandigheden. Voor het briefje van f 60,- werd deels wel luxe gekocht. Er werd een zilveren oorijzer gekocht, in de winkel van zilversmid Wolter Jan Birza, bij diens zoon Jan. Dat oorijzer was voor Aaltje's dochter Geesje. Het was misschien luxe, maar zo kon Geesje meedoen met andere vrouwen uit de velden, uit die tijd. Geesje had het zilveren oorijzer bij de Birza's gepast en vond het zo mooi dat ze het kocht. De prijs was f 8,- geweest. Vervolgens werd het briefje van f 60,- op de toonbank gelegd, om te wisselen. Dat was wel vreemd, vond de dienstmeid van zilversmid Birza (Jantje Mesken), want ze had Aaltje en Geesje ook vaak als bedelaars aan de deur gehad en herinnerde zich nog dat ze hen ooit 7 centen had gegeven. Verder stonden ze er blijkbaar niet bij stil dat het op kon vallen, als Geesje IJken met een zilveren oorijzer op zou lopen.

Het ging zo mooi, maar het begon bijna mis te gaan, toen Aaltje en Geesje de bij hen inwonende Johanna Nijland er in begonnen te betrekken. Ze was 18 jaar en ze ging bij ds. Tatum Zubli naar catechisatie. 'Bliende Eule', Aaltje, was echt blind en Johanna Nijland geleidde haar regelmatig. Zo had ze ook wel eens met Aaltje bij de familie Post geweest. In oktober 1870 had Johanna twee met potlood geschreven briefjes van Aaltje gekregen, om aan de dominee te geven. Dat durfde ze niet te doen. Ze was veel te bang dat de dominee haar van de catechisatie zou weggagen. Jammer genoeg weten we niet wat er op die briefjes stond. Johanna Nijland heeft blijkbaar de indruk gewekt dat ze de briefjes wel had afgegeven, maar ze bewaarde

ze. Ze was erbij toen de zaak bij hen thuis uit de hand liep. Daarop heeft ze de briefjes aan de veldwachter gegeven. Ze was verder niet op de hoogte van de hele oplichtingsaffaire.

HOE DE ZAAK AAN HET LICHT KWAM

Het ging te mooi, en het ging mis, toen Jantje Hesseling-Wachter haar mond voorbij begon te praten. Janke Veenstra, 30 jaar oud, was vanaf 6 januari 1870 als dienstmeid in dienst bij ds. Tatum Zubli. Op de 1^e november 1870 was ze bij Jantje Hesseling-Wachter, de schrijfster van de brieven. Die zei tegen haar, na afloop, dat ze haar naar huis zou brengen, want ze moest wat grappigs vertellen. Iets wat de huisgenoten dus niet mochten weten, maar onderweg van de ene naar de andere woning wel stiekem kon worden gedeeld. Vervolgens vertelde ze dat Femmigje Post de dominee zou krijgen. Ze zei er direct bij dat ze het meende. Femmigje zou met de dominee trouwen, echt waar. Want ze had voor 'Blinde Eule' (Aaltje) een brief geschreven waarin stond: *"Geliefde minnares, ik zou bij je gekomen zijn, maar moet naar een zieke naar 't Noordsche Schut"*. Daar had Jantje Hesseling-Wachter uit opgemaakt dat die brief wel van de dominee moest komen. Haar dochter Johanna had toen min of meer Aaltje en Geesje achtervolgd. Ze had gezien dat de brief naar Femmigje Jans Post werd gebracht. Jantje Hesseling-Wachter en haar dochter Johanna ontkenen later dat dit ooit was gebeurd, ze wisten van niets. Janke bleef echter stug volhouden dat het echt waar was, wat er tegen haar was gezegd. Ze ging vervolgens met het verhaal naar de veldwachter. De veldwachter ontdekte dat mevrouw Hesseling de briefschrijfster was geweest. Met de dominee had Janke er niet over gesproken.

Het ging te mooi en het ging mis, toen Van der Weide (voornaam onbekend) een brief bracht aan zowel Jan Jans Post en zijn zuster Femmigje. Jan begon achterdochtig te worden. Vervolgens kwam 'een dienstmeid van bakker Troost' een briefje van 'de dominee' brengen en vroeg daar een kwartje voor. Jan Jans Post stak vervolgens enkele brieven van 'de dominee' aan zijn zuster bij zich, en ging naar de dominee, ds. Tatum Zubli. Het was vrijdagavond 18 november geweest. Of Jan Jans Post eens met de dominee mocht praten. De deur ging dicht, de mannen gingen in gesprek, het hoge woord van Jan Jans Post kwam eruit. De echte dominee was stom verbaasd. Die brieven kende hij niet. Jan Jans Post vroeg hem of hij misschien ook de meid van Troost met een boodschap had gestuurd. Die boodschap was geweest dat Femmigje bij de dominee langs moest komen. De dominee wist daar niets van. Vervolgens zijn ze samen naar Roelof Troost gegaan. Bakker, vervener en landbouwer Roelof Troost was een buurman van ds. Tatum Zubli en vervulde ook nog diverse kerkelijke functies in de Hervormde Gemeente. We kwamen hem al tegen toen buurman ds. Post van Griethuysen in de problemen had gezeten. *"Je meid is bij Post geweest om een boodschap namens mij te doen"*, had de dominee tegen Roelof Troost gezegd. Roelof wist van niets. De meid werd erbij geroepen.

Ze zei dat ze helemaal niet weg was geweest, op de bewuste dag. Jan Jans Post bleek haar ook niet te kennen, het was een andere meid geweest die de boodschap had gedaan. Roelof Troost werd helemaal bijgepraat. Troost stelde de dominee voor naar Aaltje en Geesje te gaan. Aldus gebeurde. Met zijn drieën, de dominee, Jan Jans Post en Roelof Troost. In de woning aan het Hoekje troffen ze Femmigje Jans Post ook aan. Femmigje was inmiddels dus ook op onderzoek uit gegaan. Ze

zal ervan op de hoogte zijn geweest dat haar broer naar de dominee was gegaan. Ze gaf vervolgens twee brieven af aan Aaltje, die deze weer aan de dominee moest geven. Aldus werd onder andere gezien door Johanna Nijland, Aaltje's huisgenote en begeleidster. *"Kijk Eule (Aaltje), dat is mijn toekomstige man"*, had Femmigje gezegd, toen de dominee eraan kwam. Die ontkende dat later gehoord te hebben. Femmigje liep achter de dominee aan, het werd een rondje rond de tafel, en vloog toen de dominee om de hals, met de woorden: *"Jij bent mijn lieve man"*. Johanna Nijland zag het allemaal, Roelof Troost zei later niks daarvan gezien te hebben. Femmigje Post was helemaal radeloos, toen ze afgewezen werd. Ze geloofde nog steeds in de man van de brieven. Aaltje en Geesje ontkenden in alle toonaarden dat ze ooit brieven namens de dominee aan Femmigje Jans Post hadden gegeven. Ds. Tatum Zubli kwam er in dat gesprek ook achter dat die naaister uit assen niet bestond. Voor zolang dat gesprek duurde. Iedereen begon door elkaar te praten. Het werd zo'n rumoer, zo'n geschreeuw door elkaar, dat de dominee en Roelof Troost al snel vertrokken. Kort daarop gingen ook Jan en Femmigje Jans Post maar weer weg.

Even daarna stonden Femmigje en Jan Post weer bij de dominee. Die wilde hen niet in huis laten, want hij had toch al gezegd dat hij geen brieven had geschreven? En wat hij allemaal gehoord had, dat was allemaal niet verstandig van hen geweest. Voor de rechter zou hij er nog aan toevoegen dat hij nooit iets met Femmigje had gehad en dat hij nooit enige aanleiding had gegeven tot het schrijven van die brieven. Ook een opmerking als "ofschoon ik niet getrouwd ben", waar Femmigje en Jan het over hadden, waardoor ze een tijdje het idee hadden dat de brieven wel zouden kunnen kloppen, dat kon de dominee zich niet herinneren dat hij dat ooit had gezegd. Volgens sommigen was Femmigje Jans Post gewoon 'manziek', overdreven gek op een kerel, zo zou er later in het veld worden verteld. Ze had ooit net zo'n geheimzinnige affaire gehad met een zekere Brandlicht, of een Admiraal, dat wist Roelof Troost niet precies meer, maar er was vaker wat geweest, iemand die haar per brief benaderde. En dan waren er ook nog de opgeschoten jongens uit het veld, die wel eens geintjes met haar uithaalden. Femmigje leek dan ook de ideale vrouw om voor de gek te houden. Dat moeten Aaltje en Geesje al die tijd ook hebben geweten.....

ONDERZOEK EN GERECHT IN MOEILIJKE TIJDEN

Veldwachter Hendrik Sterken werd ingelicht, een onderzoek volgde, een rechtzaak leek vanzelfsprekend te zijn, maar een en ander had tijd nodig. Andere zaken leken de aandacht van de dominee op te eisen. De Hoogeveensche Courant meldde op 28 januari 1871 dat de scholen in de gemeente Hoogeveen 14 dagen gesloten werden, in verband met de pokken. Op vrijdag 3 februari 1871 ging ds. Tatum Zubli met zijn kerkenraad en notabelen langs de huizen van de gegoede burgerij in de plaats Hoogeveen. Er werd gecollecteerd voor de armen in het Hollandsche Veld. De Hervormde Gemeente was zelf niet bij machte om ze voldoende bij te kunnen staan en men haalde geld, aardappels en brood op. Als medecollectanten van de predikant werden genoemd: Jan Zwigelaar, A. Stoter, G. Botter, Joh. Smit, Jan Raak, Roelof Troost, Andries Mol, H. Duinkerken, E. Boerink en Gerrit Zwigelaar.

In mei van dat jaar moest ds. Tatum Zubli onder ogen zien dat een deel van zijn gemeente een eigen predikant had aangesteld, in een vrije gemeente. Dat was ds. Marinus van Leeuwen, in een gemeente rond het Dwarsgat, nu Elim. Daarvoor

al vergaderde een deel van de gemeente apart, in het latere Van Leeuwen-kerkje. In de vacaturetijd tussen ds. Post van Griethuijsen en ds. Tatum Zubli waren al heel wat leden weggelopen naar die vrije gemeente. Dan was er ook nog ouderling Albert Geugjes Vos, die een groep in de kerk om zich heen had gekregen, die de dominee te licht vond, en kerkte in een school in Hoogeveen bij een afgescheiden groep. Maar ouderling Vos wilde zijn ambt niet neerleggen. Het leidde in de zomer van 1872 tot een afzetting, na veel gepraat en geschrijf.

HOOGVEEEN. Door eenige vrouwen te Hollandscheveld, zijn onder directie van eene blinde weduwe, blinde Eule genaamd, zoodanige brutale oplichtingen gepleegd, dat het de gansche aandacht der Hoogeveensche bevolking als het ware in beslag neemt.

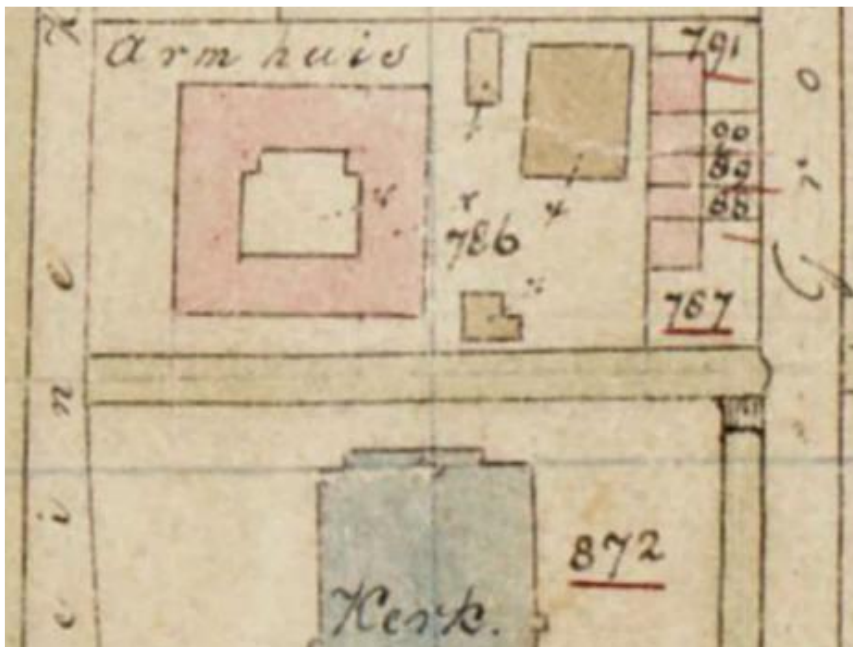
De verkiezingsstrijd voor een lid van den gemeenteraad, waarvoor eene herstemming moet plaats hebben tusschen Jan Pieters Smit en Jan Pet, wekt thans weinig animo en 't is voor het oogenblik onverschillig of de confessionelen of de liberalen den boventoon aanslaan in de kerkelijke aangelegenheden; op aller tong ligt thans de historie van blinde Eule c. s. Natuurlijk verhaalt de een het al interessanter dan de ander en het is daarom moeilijk om de juiste waarheid mede te deelen.

De dupe van de zaak is een jong meisje dat, even als vele dochteren Eva's, neiging had om aan een echtgenoot te geraken. Zij werd door middel van valsche brieven, zoo als verhaald wordt, in den waan gebragt, dat zij weldra zou trouwen met . . . den dominé, en opdat zij voegzaam zich aan diens zijde mogt laten kijken, werden haar, door bemiddeling van blinde Eule en haar confraters, tegen grof geld natuurlijk, de bruidskleeren enz. verschaft.

Ook haar broeder werd door de feeksen beet genomen, daar hem quasie de gelegenheid werd verschaft, om met eene dame in Assen in kennis te geraken, waarvoor zij ook dezen erg in de zak kwamen, alles op zoodanige wijze dat het stof kan leveren voor eene interessante roman. Dat de liefde blind maakt is thans volkomen bewezen, en mogt de schuld der vrouwelijke bende ook zoo klaar worden aan 't licht gebragt, dan zullen de leden daarvan wel eenigen tijd onschadelijk voor de Hoogeveensche zamenleving gemaakt worden en de zaken weer haar ouden gang gaan.

— In het begin der vorige week had de persoon van R. de dwaasheid zich met een scheermes door den hals te snijden. Heelkundige hulp heeft doel getroffen en hij is thans weder aan de betere hand.

De Meppeler Courant van 7 december 1870 met het belangrijkste nieuws uit Hoogeveen. In plaats van de verkiezingsstrijd, voor een nieuw raadslid op een vacant geworden zetel, waren een oude, kromme, blinde weduwe en haar schoondochter het gesprek van de dag.

Het licht voor de hand dat Geesje IJken en haar moeder, Bliende Eule, aanvankelijk in Hoogeveen waren opgesloten. Hollandscheveld had zelf nog geen cellen. Later kwamen die in het witte huis, bij de kerk van Hollandscheveld. In Hoogeveen was er aan de Grote Kerkstraat een langgerekt pand, dat 'de gendarmerie' werd genoemd. Het stond aan de Grote Kerkstraat, bij de Hervormde Kerk aldaar, achter het Armwerkhuis en de daarbij horende schuur. We zien het hier als de nummers 787 t/m 791. Al deze panden waren woningen, eigendom van de gemeente Hoogeveen, waarbij een deel was verbouwd tot kantonnale gevangenis en cipierswoning. Er woonde tevens een Hoogeveense veldwachter in het pand. We vinden de plaats nu bij Grote Kerkstraat 34-38. Het pand zelf is verdwenen.

Dat het recht soms ook heel snel kon werken, dat bleek ook in deze tussentijd. Drie vrouwen stonden voor de rechter. De oudste was de 65-jarige arbeidster Annigje van der Sleen, weduwe van Pieter van der Weide. Ze kwam uit het Hollandscheveld. Ze was een goeie bekende van Aaltje en Geesje, want Aaltjes dochter en de zus van Geesje, Margje IJken, was in 1861 getrouwd met Egbert, de zoon van Annigje van der Sleen. Waarschijnlijk was deze familie ook betrokken bij de geheimzinnige briefwisselingen. Die 'Van der Weide' (voornaam onbekend) die daarbij op een gegeven moment bij werd ingeschakeld, dat was of Egbert, de zoon van Annigje, of Annigje Van der Weide-Van der Sleen zelf, is de inschatting, omdat Aaltje en Geesje ook in andere gevallen hun naasten mobiliseerden.....

Twee plaatjes, die samen iets terughalen van het beeld van rond 1870, al zijn ze ook gemaakt in het begin van de 20^e eeuw. Boven zien we rechts een lang wit pand met diverse ramen erin. Dat is wat we ooit kenden als 'de gendarmerie', waar de gevangenis in was ondergebracht. Het hokje ernaast, met de toren, is het brandspuithuisje. In de toren werden de slangen gedroogd. Daar achter een forse schuur. Deze hoorde bij het Armwerkhuis. Onder zien we 'de gendarmerie' links, het witte huis. Nu: Grote Kerkstraat.

Samen met twee vrouwen uit het Krakeel, Geertien Meijer (25) en Geesien Meijer (11), dochters van Harmen Meijer en Aaltje Kreeft, was ze in Hoogeveen aan het bedelen geweest. Wat bleek? Je mocht wel alleen bedelen, maar je mocht niet samen bedelen. *'Bedelen in verbinding'*, heette dat. Het idee zal zijn geweest dat er dreiging van uit ging, als er meerdere mensen tegelijkertijd om geld gingen vragen, bij één en dezelfde persoon, zodat die niet uit vrije wil kon kiezen of die wel of niet iets zou willen geven, en hoeveel. Wat was er gebeurd?

Op 3 maart 1871 stonden ze met zijn drieën voor de deur van Karst Troost, te Hoogeveen. Karst was schipper, vervener, en stichter van het Van Leeuwenkerkje in wat we nu kennen als Elim. Een man van wie je een christelijke daad verwachtte, dus werd er bij zijn vrouw een beroep gedaan op ondersteuning. Femmigje Troost-Smit had een winkel op het Schut. Ze gaf hen elk 2 centen. Alle drie dames verkeerden in zeer armoedige omstandigheden, werd later voor de rechter aangevoerd. Karst Troost was het blijkbaar helemaal niet eens met wat er bij zijn winkel was gebeurd, want er werd aangifte van gedaan. De drie dames werden schuldig bevonden aan het wanbedrijf van bedelen in verbinding. Op de 22^e maart 1871 werden ze – vanwege de verzachtende omstandigheden – veroordeeld tot ieder drie dagen gevangenisstraf 'in een huis van correctie', en het betalen van de negen gulden en twee en halve cent die de rechtsgang had gekost. Hoe moesten ze die in vredesnaam betalen? En hoe moest Aaltje Faken ten Caat, alias 'Bliende Eule', in haar kromme blinde eentje gaan bedelen?

De dagvaarding was op 16 maart 1871. De rechtzitting was op 19 april 1871. Geesje IJken was wel aanwezig, maar haar oude moeder Aaltje Faken ten Caat was er niet. Die was ziek. Eén voor één deden ze hun verhaal. Femmigje Jans Post (46), Jan Jans Post (51), ds. Tatum Zubli (27), Jantje Wachter (46), Johanna Hesseling (28), Janke Veenstra (31), Johanna Nijland (19), Wolter Jan Birza (48), Pieter van Velzel (41), Jantje Mesken (45), Jan Birza (22) en Roelof Troost (46). Toen was Geesje aan de beurt. Geesje erkende met haar moeder bij Femmigje Post te zijn geweest. Maar het zou Femmigje zijn geweest die verteld had dat ze met de dominee zou gaan trouwen. Het was allemaal Femmigje's idee, ook de brieven. Als dank voor het overbrengen van de brieven had ze de zilveren vingerhoed, de zilveren knopen en de andere zaken gekregen. Ze had ze maar verkocht, en kon er toen een gouden ring voor terug kopen. Dat briefje van f 60,-, dat had ze voor Femmigje moeten wisselen. Als dank had ze f 5,- van Femmigje gekregen, en met nog f 3,- spaargeld had ze het oorijzer kunnen kopen. De goederen bij de winkel van Velzel, die waren allemaal gekocht van het spaargeld. Ander geld, dat ontkende ze ooit gekregen te hebben. Jan Jans Post had zelf aan haar moeder gevraagd om een vrouw voor hem te zoeken. Geesje IJken verklaarde dat ze en haar moeder eerlijke mensen waren. Niemand had iets op hen aan te merken.

De rechtzitting werd geschorst. De getuigen konden naar huis. Om half 8 's avonds ging het verder. Er werd gevraagd of er niet een getuige opgeroepen kon worden die in het voordeel van Aaltje en Geesje kon getuigen. Mr. M. Oldenhuis Gratama, de advocaat van Aaltje en Geesje, probeerde nog wat, al had hij niet veel wat het geloof in hun onschuld kon bekrachtigen. Konden de rechters de zaak niet uitstellen? De rechters vonden dat niet nodig, op basis van wat ze van de andere getuigen hadden gehoord. De rechters waren Mr. Westra, president, Jhr. Van der Feltz en Tonckens. Uit de manier waarop de kranten het een paar dagen oppakten

kunnen we opmaken dat Aaltje en Geesje op dat moment in voorarrest zaten in de gevangenis in Assen. bij veroordeling zouden ze naar Woerden moeten. De verslaggever pakte het humoristisch op:

“Aan het verlangen van de vrouwen, om naar Assen te gaan, is voldaan. Zij zijn er zelfs langer dan haar lief is. Bovendien wil het Openbaar Ministerie haar een reisje, geheel kosteloos, naar Woerden laten maken, en haar gelegenheid geven dat stadje gedurende enige jaren (1-5) te bezien. Daarbij verlangt het nog 75 gulden boete, maar als zij die niet betalen is het met 6 dagen extra zitten tevreden. De heer M. Oldenhuis Gratama betoogde daarna voor de rechters dat de beide vrouwen volstrekt geen begeerte hebben om Zuidholland, en bepaaldelijk Woerden, te zien, en dat zij daartoe ook niet verplicht kunnen worden. Aanstaande woensdag zal de recht-bank beslissen of aan de wed. Yken en haar dochter gelegenheid zal worden gegeven om op 's rijks kosten hare aardrijkskundige kennis te vermeerderen, dan of zij haar oud bedrijf weer te Hollandscheveld mogen waarnemen.”

ORDEEL, PERSPECTIEVEN EN VEROORDELINGEN

In het artikel werden aangeduid als ‘*slimme feeksen*’. Wat ze deden was volkomen strafbaar, daarover bestaat geen twijfel, maar waarom ze het deden laat ook ruimte voor andere gedachten. Vervallen tot armoede, met een handicap (blindheid), of de zorg voor een blinde moeder, die niet kan of mag bedelen, een zieke man (20 november 1872 zou Jan ten Caat sterven), en kleine kinderen, die je om de haverklap sterven, met alle verdriet en gevoelens van machteloosheid van dien, bedenken mensen van alles om hun gezin te redden. Dat noemen we: overlevingsdrang. Dat waarden we in mensen in het buitenland, omdat we dan zeggen dat ze hun uiterste best doen om er zelf wat van te maken. Hoe denken we daarover als het in onze eigen samenleving gebeurt?

De zichzelf christelijk noemende 19^e eeuwse maatschappij, die creatieve overlevers veroordeelt, armoede en honger laat bestaan, en die tegelijkertijd de welvaart laat bij diegenen die de welvaart niet willen delen, had zichzelf kunnen afvragen in hoeverre men nog leefde volgens eigen christelijke normen. De armen christelijke man en vrouw wist het wel, die had weinig aan de christelijke bovenlaag. Dergelijke gedachten werden doorgaans afgewezen door degenen die de welvaart bezaten, en een verbond hadden met de macht, met de hand op de bijbel. Want geeft het goede Gereformeerde Christelijke leerstuk van de voorbeschikking niet aan dat God alles vooraf al heeft bepaald en alles uit Zijn vaderlijke hand komt? Het was Gods wil dat het zo liep met Geesje IJken en ‘Bliende Eule’, ze moesten zich schikken in hun lot in de verwachting van een betere wereld. Vervolgens werden diegenen veroordeeld die creatief vochten voor het eigen gezin.

Gelukkig zijn er ook andere Christelijke standpunten mogelijk. In 1870 werd in Harlingen een predikant benoemd, die zich op basis van zijn Christelijke gedachtegoed juist inzette voor de arbeidersbevolking. Uiteindelijk zou hij daardoor dan ook afscheid moeten nemen van zijn predikantswerk. Als socialist en anarchist kwam hij buiten de macht te staan, maar werd wel de grondlegger van een brede beweging, zowel maatschappelijk als politiek. Hij heette Ferdinand Jacob Domela Nieuwenhuis. Wat er ook met hem gebeurde, hij had een Jezus-figuur op zijn bureau staan. Ook in Hollandscheveld had het toentertijd anders kunnen lopen. De inzet voor de eigen bevolking was er wel, maar de Hervormde Gemeente was financieel en maatschappelijk niet in staat om dat op goed op te pakken. Deze opstartperiode, de eerste jaren van de jonge gemeente, miste armslag en een ds.Kooiman.....

Op 26 april 1871 werd een uitspraak verwacht. De Provinciale Drentsche en Asser Courant van 28 april 1871 schreef: *“De uitspraak in de zaak tegen A.J.t.C. te Hollandscheveld is uitgesteld tot 3 mei a.s.”*. Kans op vrijspraak, of ijdele hoop? De rechters wezen vonnis op de 3^e mei 1871. De rechters verklaarden Aaltje en Geesje schuldig op basis van diverse artikelen uit de wet, in het bijzonder artikel 405 uit het wetboek van strafvorderingen. Daarin werd aangegeven dat iedereen die gebruikmaakte van valse namen, identiteiten, ondernemingen, of wat dan ook wat niet bestond, om hoop of vrees op te weken bij een derde, om er zelf beter van te worden, kortom, de oplichters, veroordeeld zouden worden tot een gevangenisstraf van minimaal een jaar en ten hoogste vijf jaar, en een geldboete van ten minste vijftig en ten hoogste drieduizend gulden.

De rechters hielden rekening met de armoedige omstandigheden en veroordeelden *“ieder tot een gevangenisstraf in een huis van correctie voor de tijd van één jaar en ieder tot betaling van een geldboete van vijftig gulden en solidair in de kosten van het geding”*. Ze mochten dus de minimale boete samen betalen. De bijkomende kosten werden begroot op de som van zes en tachtig gulden negen en veertig en een halve cent, desnoods te verhalen bij lijfswang. Verder werd bepaald dat de boeten, zo de veroordeelden haar niet betalen binnen twee maanden, na daar toe zijn aangemaand, zouden vervangen worden door twee dagen gevangenisstraf per persoon voor elke boete. Zoveel verdiende een arbeider nooit per dag, dus twee dagen gevangenis kon veel geld opleveren. Binnen de toenmalige recht- en regelgeving waren de rechters genadig voor Aaltje en Geesje. Maar ook: gebrek aan getuigen.

POKKEN, DODEN EN NOG MEER ELLENDE VOOR DE RECHTERS

Een veroordeling dus, zonder getuigen te horen die de veroordeelden vrij zouden kunnen pleiten. Dat vroeg om hoger beroep of opnieuw inleggen van de zaak. Dat gebeurde dan ook. Opgeroepen werden: Annigje Berends ten Caat, alias Annigje Faken (1825-1890), sinds 1866 weduwe van Fritser Okken, en Roelofje van der Graaf (1835-1921), de vrouw van Harm Groote, beiden arbeidsters in het Hollandscheveld. Ze zouden moeten verschijnen als getuigen á décharge, om vrij te pleiten. Ze verschenen niet. Je was niet vrij om wel of niet te verschijnen. Ze werden dan ook op 8 juli 1871 veroordeeld tot een boete van 10 gulden per persoon. Dit te betalen binnen twee maanden. Dit werd door hun advocaat opnieuw ingelegd. Een uitspraak kwam op 20 september 1871. Ze werden vrijgesproken. Ze waren namelijk weg gebleven om wettige redenen. De eerste getuige had een kind ziek, lijdend aan de pokken, een kind dat ze daarom niet kon verlaten. De tweede getuige had op de nacht, voorafgaand aan de rechtzitting, gewaakt bij het zieke kind. Daardoor kon ze de reis naar Assen ook niet ondernemen. Bijkomend, niet genoemd in de stukken: niemand zat te wachten op verdere verspreiding van de pokken, zeker niet in de rechtszaal. Men vreesde de ziekte als de pest, letterlijk, dood en verderf zaaiend en zo onverwacht.....

Terwijl de pokken de mensen naar het kerkhof deden brengen, werd in Assen een verzet en hoger beroep in de oplichtingszaak voorbereid. Het verzet tegen de uitspraak en het beroep gingen in eerste instantie speciaal om de zaak van de oude Aaltje Jans ten Caat, ‘Bliende Eule’. Omdat dit verzet niets nieuws op had geleverd, konden de rechters weinig anders van de zaak maken. Op 27 september 1871 is Aaltje Jans ten Caat, weduwe van Harm IJken, door de rechters meesters Westra,

president, Jhr. Van der Feltz en Tonckens, beiden rechters van de Arrondissements Rechtsbank van Assen, veroordeeld tot een gevangenisstraf 'in een huis van correctie' van één jaar, en tot betaling van een geldboete van f 25,- te betalen binnen twee maanden. Een zelfde veroordeling als er was geweest voor Geesje IJken. Hadden al die beroepen en weer inleggen van de zaak dan niets opgeleverd? Jazeker, het was het pad naar het Provinciaal Gerechtshof, het hoogste rechtscollege in Drenthe, voor mensen die appèl aantekenden in verband met voorliggende rechtsgang.

Het nieuws ging heel Nederland door, toen in november 1871 opnieuw een gerechtelijke uitspraak kwam. De laatste in deze zaak. We lezen bijvoorbeeld in het Algemeen Handelsblad van 26 november 1871: *"Het Provinciaal Gerechtshof in Drenthe heeft eergisteren, bij uitvoerig arrest, een der vrouwen uit het Hollandscheveld, gemeente Hoogeveen, beschuldigd van oplichterij, in de vroeger medege-deelde huwelijks-makelaardij, wegens onvoldoend bewijs vrijgesproken. De tweede is tot één jaar gevangenisstraf, een geldboete van f 25,- en in de kosten veroordeeld"*. 'Bliende Eule', Aaltje Jans ten Caat, was vrij, hoefde helemaal niets te betalen, hoefde niet bang te zijn om op haar leeftijd en met haar kwalen nog naar de gevangenis te moeten. Reden: de rechters van het Provinciaal Gerechtshof waren van mening dat de tegen haar ingebrachte aanklachten niet wettig bewezen waren.

Waarop was de conclusie van de rechter gebaseerd? We kennen de hele tekst van het vonnis van de rechters, onder leiding van president van het gerechtshof mr. Jhr. Pieter Adam Van Holthe tot Echten. We lezen daarin vooral dat het gerechtshof alles heeft overwogen, wat daarvoor al was gedaan en gezegd. Je zou als meelezer zo graag willen weten waarom de ene rechter wel bewezen achtte, waarvan de andere rechter het wettige en overtuigende bewijs miste. Het komt er niet goed uit. De rechtspraak in die dagen had niet de uitgebreide vonnissen, zoals we die vandaag kennen. Het was een weergave van conclusies, niet van de gedachten die daar naar toe leidden. We lezen zelfs niet of Geesje IJken en haar moeder zelf wel bij de rechtzaak aanwezig waren. De rechtbank had geen nieuwe verhoren of gesprekken met getuigen. Het was vooral een juridisch oordeel over de procedures en rechtszaken daarvoor, waarbij de conclusies over Aaltje Jans ten Caat en de veroordelingen in de eerdere rechtzaken door de rechters van het Provinciaal Gerechtshof werden vernietigd. De rechters bevestigden de voorliggende vonnissen over Geesje IJken. Behalve het jaar gevangenisstraf en de geldboete van f 25,- moest die ook alle kosten betalen. De kosten waren al opgelopen tot f 105,69. Ze zouden desnoods verhaald worden met lijfswang. Voor Geesje IJken betekenden al die extra kosten en de boete dat ze daarvoor langer naar de gevangenis zou gaan. Betalen zat er namelijk niet in. Het ging om ongeveer 5 maanden loon van een arbeider.....

IN DE GEVANGENIS VAN WOERDEN EN DEN BOSCH

Voor Geesje IJken was het moment aangebroken om naar Woerden te vertrekken. Ze had in afwachting van de uitslag van de rechtsgang ook nog in het Hollandscheveld kunnen wonen. Op 18 februari 1871 overleed Geesjes tweede dochtertje, net iets meer dan twee jaar oud, in haar ouders woning, Hollandscheveld E 124. Het gezin woonde dus in huis bij Bliende Eule. Zowel Geesje als haar man Jan ten Caat werden in de overlijdensakte 'arbeiders' genoemd. Geesje beviel op 7 september 1871 van een dochter, 's ochtends om 4 uur, adres E 118. Niet in huis bij

haar moeder, maar een paar huizen ten westen ervan. Vandaar dat we er zeker van kunnen zijn dat ze toen in de velden was. Warner ten Oever was op dat moment tapper, slijter en winkelier in wat we later leren kennen als café Metselaar en café Mol, toen E 116. Geesje en haar man woonden in het tweede pand ten oosten van wat we nu kennen als café Mol, maar dan wel in de situatie van 1871. Vader Jan ten Caat heette 'arbeider', Geesje was 'zonder beroep'. Blijkbaar lukte het niet om in de weken voorafgaand aan de bevalling te werken, of om aan werk te komen. De baby werd maar een maand oud. Het kindje overleed op 7 oktober, op het zelfde adres, 'ten haar ouders huize', 's avonds om 7 uur. De periode van de rechtsgang was voor Geesje een dieptreurig jaar uit haar leven, gelet op haar beide stervende kinderen. Er was nog één dochter in huis, ook een Aaltje, geboren op 27 maart 1866, toen moeder werd opgepakt, voor de 'correctie'. Dit was haar enige kind dat oud mocht worden.

Provinciale Drentsche en Asser Courant, 24 september 1871, over de uitspraak van het Provinciaal Gerechtshof op 23 november dat jaar.

RECHTSSAKEN.

Provinciaal Gerechtshof in Drenthe.

23 Nov. Bij arrest van heden, in de zaak tegen A. J. ten C. en G. IJ., is het vonnis der Arrondissements Regtbank te Assen van den 3den Mei 1871 in de zaak tegen G. IJ., huisvrouw van J. H. ten C., oud 30 jaren, geboren en wonende te Holl. veld, gem. Hoogeveen, van beroep arbeidster, bevestigd, en het vonnis der Arr. Regtb. te Assen van den 27sten Sept. 1871, in deze zaak tegen A. J. ten C., weduwe IJ., oud ruim 70 jaren, geboren te Holl. veld, gem. Hoogeveen, zonder beroep, vernietigd, en heeft het Hof, opnieuw regt doende, de schuld van haar, eerste beklagde, aan het haar ten laste gelegde feit niet wettig en overtuigend bewezen verklaard en haar daarvan vrijgesproken.

De verslaggever van de geciteerde krant zag Geesje al vertrekken naar Woerden. Daar is ze aanvankelijk ook naar toe gevoerd. Jarenlang was het Kasteel te Woerden voor gebruik afgestaan aan Justitie. Aanvankelijk was het strafgevangenis voor mannen, later voor vrouwen. Het gebouw was eigendom gebleven van het Departement van Oorlog. Deze wenste er weer zelf over te beschikken. De grote gevangenis van Den Bosch werd verbouwd en uitgebreid. In Juli 1872 was de nieuwe inrichting gereed. In de vroege morgen van de 1^e augustus 1872 bracht een begeleide en bewaakte trein de vrouwen van Woerden naar Den Bosch. Het was tevens een poging om tot meer emancipatie te komen. Tot dan toe waren alleen de gewone bewakers vrouwen. In de nieuwe gevangenis zouden ook andere functies door vrouwen kunnen worden ingevuld. J.W.A. Wiersma werd adjunct-directrice.

Het kasteel van Woerden. Tot de zomer van 1872 vrouwengevangenis.

Deze dame schreef een artikel voor 'De Locomotief', wat deze krant publiceerde op maandag 22 oktober 1877. Zo krijgen we een inkijkje in het leven van Geesje IJken uit die dagen. Wiersma werkte onder een commandant en een adjunct-commandant. Deze functies, en die van de magazijnmeester, waren voor mannen. voor de rest werkten er vrouwen. De kamers van Wiersma waren midden in het gebouw, uitkomend op een gang waar een schellenbord was aangebracht. Elke schel droeg het nummer van een zaal. De bewaakster kon, zonder haar post te verlaten, hulp in roepen door de schel te laten klinken. De bewaaksters, daarbij ging de voorkeur uit naar weduwen uit de fatsoenlijke burgerstand. Wiersma schreef over de ruimtes van de vrouwen in haar nieuwe gevangenis:

"Met de inrichting van het gebouw was bij alles gelet op de eisen der zindelijkheid en gezondheid, en, wat de slaapzalen betrof, ook op de zedelijkheid. Hier heeft elke veroordeelde haar eigen vertrekje, geheel van ijzer traliewerk, door een ijzeren wand aan een volgende verbonden. Op het eerste gezicht doen deze alcoves wel enigszins aan een kooi denken. Ook hadden de gevangenen die eerste avond heel wat tegen die nieuwe inrichting. Velen weigerden er in te gaan, en de bewaaksters, voor wie ook alles vreemd was, riepen mij te hulp, waarop ik de meest weerspannigen met de ene hand in haar vertrekje tegenhield, en met de andere het slot klaar had om snel om te draaien. Zelf aan dat alles ongewoon, maakten die schreiende vrouwen achter de tralies op mij een zeer treurige indruk.

Al spoedig echter leerden zij de waarde van dit eigen eenzame plekje beseffen, en zouden ze 't niet gaarne met haar vroeger slaapzalen geruild hebben. Ongestoord konden nu zij die het wensten haar avondgebed doen, of zich een ogenblik met een boek of eigen gedachten bezig houden. Bij elke ronde die ik deed na de sluiting der alcoves, vond ik steeds de meeste harer biddende of lezende, en dat de ongestoorde gelegenheid hiertoe bestaat is immers reeds van groot belang. Elke alcove heeft een ijzeren slaapplaats, een kleine ruimte tot kleding, en een plankje waarop al wat

tot reinigen nodig is, terwijl alles het nummer draagt wat boven de deur geschilderd is. Eén slaappleats bevat niet meer dan 28 dezer alcoves, sommige wel minder, één der vrouwen heeft het toezicht op een bel, ten einde bij voorkomend ongeval de wachthebbende bewaaresters te kunnen waarschuwen."

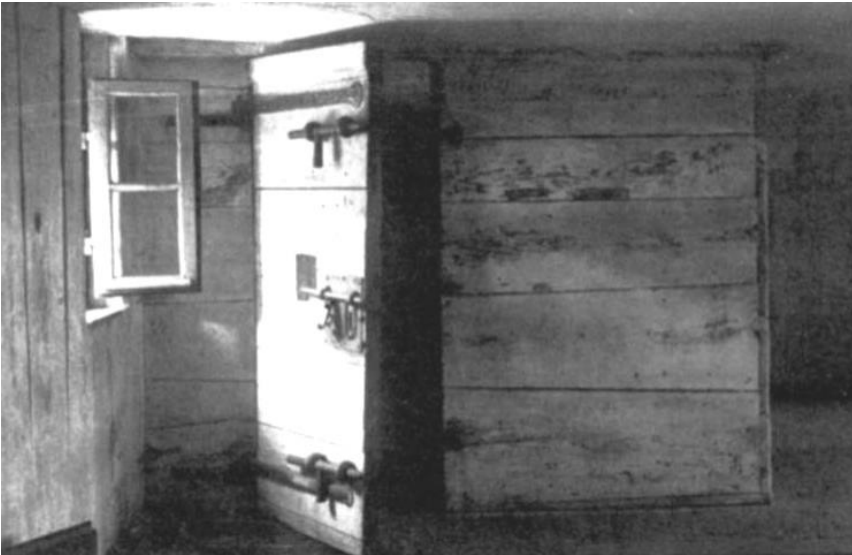
150 vrouwen, dat was het maximum dat Wiersma zich herinnerde als onder haar hoede zijnde. Wat een vooruitgang, is de gedachte. De gillende vrouwen, op de avond van de 1^e augustus 1872, met Geesje IJken er tussen, zegt ons genoeg. Van een algemene slaapzaal overgebracht naar een ijzeren kooi, volledig gedegradeerd tot een nummer. Dat werd door de dames niet gezien als een vooruitgang of een verbetering. Volgens de adjunct-directrice leerden ze uiteindelijk de waarde er wel van kennen. Of moeten we zeggen: ze schikten zich in hun lot? Meer informatie vinden we in een *'Reglement voor de dienst in de gevangenis voor veroordeelde vrouwen te 's Hertogenbosch'* uit 1872:

Als gevangene kreeg je meer kleding verstrekt, dan diverse personen uit arme gezinnen ooit thuis hadden gezien. Eigen kleding was verboden. Men ontving speciale gevangenskleding: 1 jak van karsaai, 1 rok van karsaai, 3 onderbroeken, 3 onderrokken, 3 hemden, 3 borstrokken, 3 zuiveringsdoeken, 3 halsdoeken, 3 wit katoenen bovenmutsen, 3 ruw katoenen ondermutsen, 3 paar wollen kousen, 3 paar katoenen kousen, 2 voorschoten, 3 zakdoeken, 1 paar klompen, 1 paar linnen schoenen, 1 strozak, 1 peluw, 2 paar bedlakens, 1 wollen deken, en 1 hieden deken. Verder ontving men 1 houten spijslepel, 1 etensblik, 1 blikken drinkbeker en 1 wasblik. De kantine verstrekte tarwebrood, boter, bokking, pekelharing, spek, zoetemelk, koffie, zout en snuif. Dat hoorde niet bij het gewone eten en moest apart worden betaald, of werd van het verdiende loon afgetrokken. De gewone warme middagmaaltijden bestonden uit 2x per week vleessoep, 2x toebereide gort, 1x toebereide erwten en 2x toebereide aardappelen met groenten. In de voorschriften stond precies omschreven hoe ieder gerecht eruit zag. 's Morgens en 's avonds at men roggebrood, zoetemelk en gekookt water. Ouden en zieken konden op aanwijzing van de dokter worden vrijgesteld van het roggebrood. Dat werd dan tarwebrood. De verblijven werden verwarmd vanaf 1 november. Het verwarmen eindigde op 1 april. De ruimtes hadden een gaslamp als verlichting.

Om 6 uur 's morgens moest men opstaan. Om 8 uur was er ontbijt, om 1 uur in de middag het middagmaal en om 7 uur 's avonds het avondeten. Om 10 uur moest iedereen rust nemen. Van 1 oktober tot 1 april werd een uur later opgestaan. De verschillende tijdstippen werden door het luiden van de klok aangegeven. Het leven werd dan ook geregeerd door die klok, die precies zei wat er moest gebeuren. Bij de eerste klok was het opstaan, 'reinen', aankleden, en 'nachtleger' in orde brengen. De laatste klok betekende: onmiddellijk ter ruste gaan. Onder de deken. Er werd gegeten aan grote tafels, in de verblijfzalen. Een van de gevangenen deed voor en na het eten een kort gebed, geschikt voor alle godsdienstgezinden, vastgesteld door de commissie van administratie. In elke verblijfplaats was 1 boek. Overdag werd er verplicht gewerkt, arbeid ten dienste van de gevangenis, het leger, de marine of de militairen in Indië. Als de arbeid was afgelopen, kon er 's avonds door een gevangene uit het boek worden voorgelezen.

Men kon ook aangeven zelf te willen lezen. Dan kreeg je ook boeken verstrekt. Kortom, er was een bibliotheek. Maar dan moest je wel kunnen lezen. Spelen, van welke aard ook, waren verboden. Er was dagelijks een half uurtje buitenlucht, daar

moest je het mee doen. Iedere gevangene moest 'zindelijk' omgaan met kledingstukken en zorg dragen voor het eigen lichaam. Hygiëne betekende tevens: elke maand een voetbad, om de 2 maanden geheel in bad, en verder zo vaak als de dokter voorschreef. Elke gevangene kreeg een handdoek, een haarkam, een kleeborstel en wekelijks 5 decagrammen groene zeep. Contact met de buitenwereld was zeer beperkt. Op zondagen en kerkelijke feestdagen was men vrij van arbeid. Dan was er een kerkdienst in het schoollokaal. In een kast was een altaar ingebouwd voor de Rooms Katholieke gelovigen. Voor de protestanten stond er een orgel. In die ruimte stond ook de bibliotheek en vond men kasten met leerbehoeften. Minstens driemaal per week was er verplicht onderwijs. Dat ging om delen van het lager onderwijs. Wie ouder dan 45 jaar was, kon dat op verzoek krijgen, maar voor hen was het niet verplicht. Geesje viel onder deze leeftijd. Ze moest verplicht 3x in de week naar 'school'.

Een gevreesde plaats in de vrouwengevangenis van Den Bosch: het cachot. De foto is van 1912, van voor de grote verbouwing van dit pand. Zo moet Geesje het hebben gekend, al is het alleen maar vanwege het schrikbeeld van eenzame donkere opsluiting.

Als gevangene 3e klasse (een veroordeling tot minder dan vijf jaar) mocht je huisdiensten verrichten, corvée zouden we zeggen, en mocht eens per maand een brief worden verzonden of ontvangen. De brieven werden natuurlijk gecensureerd, bekeken, en konden worden ingenomen. Wie geen porto kon betalen, vanwege onvermogen, mocht een brief sturen op kosten van het Rijk. Omdat men officieel iets verdiende voor het werk, dat werd gestort op een rekening en werd beheerd door het gevangenispersoneel, kon de porto ook daar van af gehaald worden. Dat er zo nu en dan een brief in de velden kwam, al dan niet door Geesje zelf geschreven, of door iemand die het voor haar deed, ligt dan ook voor de hand. Papier, inkt en pennen waren helemaal voor kosten van het Rijk. Er zal zo nu en dan ook een brief ontvangen zijn, daar in Den Bosch. Eenmaal per maand mocht Geesje bezoek ontvangen. Den Bosch was ver weg, reizen was duur. Is er iemand geweest,?

Daar, in Den Bosch, bereikte Geesje het nieuws dat haar man was overleden. Jan ten Caat stierf 20 november 1872 in het pand Hollandscheveld E 111, op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande. Zo gevoelig lag het blijkbaar nog in die dagen, dat niet de buren hun plichten deden, en het overlijden van Jan aangaven op het gemeentehuis, maar dat dit werd gedaan door Petrus Alexander Braaksma, politiebediende, en Hendrik Sterken, rijksveldwachter. Jan overleed *'in zijn moeders huis'*, slechts 37 jaar oud, 's morgens om 9 uur. Een arbeider is 's morgens om 9 uur niet bij zijn moeder, tenzij hij ziek is, en dan ook al langer, want anders ben je ziek thuis. Zijn moeder zal hem dan ook hebben verzorgd. Aaltje Zwiers was weduwe, in die dagen. Volgens het bevolkingsregister woonde Jan ten Caat nog steeds bij Bliende Eule, rond Hoekje 37, maar die kon hem natuurlijk niet verzorgen. Aaltje Zwiers, Jan's moeder, overleed 3 mei 1884 op E 110.

DE DOMINEE EN DE SCHARE JONGE MEIDEN

Ds. Tatum Zubli werd met de oplichtingszaak c.q. de vermeende liefdesbrieven een veelbesproken man. Dat werd hij opnieuw toen hij betrokken werd bij een heftig conflict binnen de Hervormde Gemeente van Hoogeveen, waarbij de confessionele gelovigen hem een schare jonge vrouwen toeschoof. Het verhaal begint met een stemming op 10 mei en de daarop volgende uitspraak van de kantonrechter op 28 mei 1871. De 10^e mei werd met 136 tegen 8 stemmen beslist dat de benoeming van kerkeradsleden en predikanten van de Grote kerk de 10 daarop volgende jaren zou worden overgelaten aan een kiescollege. Van de 410 stemgerechtigden waren er slechts 150 opgekomen. 6 biljetten waren ongeldig. Het tekende de kloof in de gemeente.

De 28^e mei verklaarde de kantonrechter dat Roelof Berkenbosch Jzn. als beheerder van de kerkelijke goederen van de gemeente rond de Grote Kerk een onwettig beheer voerde. De kantonrechter oordeelde dat bij de verkiezing en bij de stemming over een kerkelijk reglement ook vrouwen hadden moeten meestemmen. Het begin van het conflict lag natuurlijk al veel vroeger, en eigenlijk ging het ook helemaal niet om Roelof, over het reglement of het al dan niet meestemmen van vrouwen. Ten gevolge van een steeds verder gaande democratisering binnen de Nederlandse Hervormde Kerk in Nederland kwam het rond 1870 overal in de gemeenten tot gemeentelijke reglementen, waarin het beheer werd geregeld. En zo barstten al langer smeulende bommen.

Confessioneel Hoogeveen en de meer vrijzinnige groep gelovigen zaten in een onoplosbaar conflict, dat uiteindelijk leidde tot het stichten van een Remonstrantse Gemeente, maar zover was het nog niet. Een deel van de 'zwaardere' stroming in de Hervormde Gemeente vergaderde al in eigen samenkomsten in een Christelijke school. Daar ging ook ouderling Vos uit Hollandscheveld naar toe. Voor hen was ds. Tatum Zubli 'te licht'. Voor een ander deel van de gelovigen, ook de confessionelen, was hij wel acceptabel, en voor de liberalen juist weer niet. Probeer dat maar uit te leggen. In die strijd in die periode verliet een predikant Hoogeveen, juist om die strijd. Hoe vindt je een nieuwe, hoe ben je nog een gemeente waarin een predikant wil werken? Hoe hou je het hoofd financieel boven water, want de kerkelijke kas is leeg, omdat de mensen hun kerkelijke bijdrage niet meer willen betalen. Problemen, problemen, problemen. Om een extra boek over te schrijven.....

Als de dames dan toch mee moeten stemmen, dan moeten het er maar zoveel mogelijk worden. De voorloper van de Hoogeveensche Courant gaf 23 november 1872

een 'afgeluisterd' gesprek weer. In literaire vorm werd humoristisch kritiek geuit, op de confessionele bevolkingsgroep. Harm en Jan, literaire personen, bespraken de Hoogeveense kwestie. Wij moeten alles doen wat mogelijk is, zeiden ze, anders gaan wij als confessionelen er onderdoor. We moeten met stemmen wachten tot na kerstmis, dan zijn alle schippers thuis. Harm en Jan rekenen erop dat de schippers confessioneel stemmen. We moeten alle minderjarige vrouwelijke lidmaten die voogden en mannen hebben, ook weten te bereiken. Moet allemaal worden uitgezocht, maar daar zijn een paar vlugge jongens voor aan het werk gezet. Dan zijn er nog de vrouwen waarvan de attestaties niet zijn overgeschreven, van vorige gemeenten waar ze hebben gewoond. Gaan we allemaal regelen. Al woont iemand hier al 25 jaar, en is de vrouw in kwestie nog steeds lidmaat van Zwartsluis, de attestatie moet nu worden opgehaald. Dat is een bewijs van kerkelijk lidmaatschap, zodat je formeel overgeschreven kunt worden. Dan zegt Jan dat hij meent te weten dat dit niet meer kan na een jaar. Harm maant hem tot stilte. De dominee van Zwartsluis is ingelicht dat het voor een goed doel is, je begrijpt dat hij meewerkt. We citeren dan:

"Harm: Goed, maar ik heb je een ander voorstel nog te doen. Ik wilde met je spreken over je dochter Roelofje. Kijk, zij verkeert in 't zelfde geval als de mijne. Zij heeft nu al een paar winters bij Harm uit de Bos te leren geweest, met een hele koppel, wel veertien, allemaal knappe burgermeisjes. Nu hebben wij 't al met mekaar overlegd. Zij moeten ook belijdenis doen en dat nog voor kerstmis. Ge kunt 't niet weten. Elke stem is er één. Wij moeten ze naar 't Veld sturen. De dominee kan ze nog best klaar krijgen.

Jan: Wat zeg je man, naar Zubli? Nee, hoor eens, onze Roelofje moet 't weten, maar daar ben ik niet voor. Dat is ook al geen die 't brood recht snijdt. Die zoekt het ook bij de mens zelve. Was er die vorige nodig, die 't water zo zuiver hield, ik zou er vree mee hebben.

Harm: Nu spreekt ge niet verstandig. Jan! Ge hebt wel gelijk. Helemaal goed is 't niet met hem. Zij mochten hem dan ook niet op het 12-tal zetten, naast die van Steenwijk, Zwolle en Ede, dat lijkt er niet naar. Maar, zie je, dat is nu de vraag niet. Als onze kinderen er dóór zijn, wat let het hun. Veertien stemmen is ook wat man! Hadden wij er hier een die goed was, natuurlijk dan was er geen sprake van. Maar nu, mij dunkt, de Heere wijst ons deze weg.

Jan: Nu, ik zal 't Roelofje zeggen. Zij moet 't weten. Maar zal Zubli het doen? Ik geloof het niet, en vooral niet tegen kersttijd.

Harm: Nou, dat zult ge eens zien. Veertien meisjes, van knappe lui, zoals er in 't Veld haast geen zijn. Ik sta je er voor in....."

Blijkbaar een prachtig beroddeld onderwerp, in die dagen. Veertien mooie jonge meiden, regelmatig op en neer wandelend of gebracht, naar 'de Bos'. Dat was toen een naam voor het gebied waar we nu de kerk in het dorp Hollandscheveld vinden. Het grote bosgebied er omheen leidde tot 'de kerk in de bos', waarbij de vorm van het lidwoord specifiek Drents is. Deze 'jongemeidenkwestie' kwam in Nederland landelijk in het nieuws. De Nieuwe Arnhemse Courant van de 15^e november had als nieuwtje: "In zake de kerkelijke kwestie betreffen het medestemmen van vrouwelijk lidmaten voor 't kerkelijk beheer, gelijk zulks bij vonnis van 't kantongerecht is voorgeschreven, verneemt men, dat de confessionele partij een collectie jonge meisjes naar ds. Zubli, te Hollandscheveld, zendt, met verzoek, om zo mogelijk vóór kerstmis te worden aangenomen, ten einde in januari aanstaande te kunnen medestemmen". Het stukje uit die krant werd meegenomen in de krant waarin het ge-

sprek tussen Harm en Jan werd afgedrukt. Hier zien we dus dat confessionelen, die een tegengroep hebben van andere confessionelen, hulp zoeken bij iemand die een deel van de gelovigen te licht vindt, om de confessionele stem te versterken.

Overigens waren er mensen in Emmen die juist vanwege het confessionalisme van ds. Tatum Zubli voor de doop van hun kind naar 'de Bos' kwamen. We lezen in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 4 juli 1870: *"Het Hollandscheveld, op dit ogenblik een der fraaiste oorden van Drenthe, schijnt ook bestemd te zijn om, evenals Staphorst in Overijssel, naam te maken op kerkelijk gebied. Zij die niet tevreden zijn met de formule, zoals die te hunnent gesproken wordt bij de doop, begeven zich naar de kerk in 't Hollandscheveld, teneinde hunne kinderen door ds. Zubli te laten dopen, althans volgens de Hoogeveensche Courant zijn reeds personen uit de gemeente Emmen met dat doel te Hollandscheveld geweest. dat dit voorbeeld navolging zal vinden is wel te denken en dat het ook een nieuwe bron van onenigheid kan opleveren is niet te betwijfelen"*.

Heeft ds. Tabum Zubli de 14 jonge meiden nog op tijd 'klaar kunnen krijgen'? Wat een woordspelingen, we vinden ze letterlijk in de geciteerde krant. Blijkbaar waren Bliende Eule en Geesje IJken niet de enigen met fantasieën rondom de dominee. En die weg had de Heere geweest. Bij een dominee, die te licht was voor de confessionelen van de Grote Kerk om op een 12-tal te zetten, om een nieuwe dominee te beroepen, maar 'zwaar' genoeg was om de jonge meiden voor catechese naar toe te sturen. En dan dat van die vorige dominee, die nog wel goed zou zijn geweest. Dat was Post van Griethuijsen, de dominee van de drank. Cynisme? Of bewust spelen met woorden? Ds. Venema, voorafgaand aan Post van Griethuijsen was confessioneel en dermate geliefd, dat men van heinde en verre naar 'de Bos' kwam. Terug naar de vraag of de jonge meiden belijdenis hebben gedaan.

Het notulenboek van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld werd erop nageslagen. Er werd uitgebreid genotuleerd over bestuurlijke kwesties en stemmingen. Zo weten we dat ook daar op 1 oktober 1871 per stemming werd beslist dat verkiezingen van kerkeraadsliden en predikanten voor de tijd van tien jaar zouden worden gedaan door een kiescollege. Daar waren geen problemen over, want daar waren geen conflicten tussen liberaal en confessioneel. Het merendeel was confessioneel. Het kerkelijk reglement van Hollandscheveld was door de belijdende leden goedgekeurd in september 1870, met 51 stemmen voor en 3 tegen. Het tekent de beperkte bestuurlijke laag. Er waren meer lidmaten, maar deze stemden niet. Vandaar waarschijnlijk dat men het kiezen van ambtsdragers zonder problemen aan derden overliet. Er werd in het notulenboek netjes genoteerd of voorafgaand aan het avondmaal bezwaren waren ingebracht, waardoor mensen daarvan af gehouden moesten worden. Veel aandacht voor de verkiezingen, maar niets over de inhoudelijke zaken, die de kerkeraadsliden ook besproken zullen hebben. Sterker nog, tussen 11 december 1872 en 28 oktober 1873 werd er helemaal niet genotuleerd door de kerkeraad. Zoiets lijkt erop te wijzen dat er op de achtergrond van alles speelde, maar dat men dat niet vast wilde leggen. Niets op papier.

En daardoor ook niets over de jonge meiden. De vraag vinden we echter beantwoord is een ander cynisch stuk, in de voorloper van de Hoogeveensche Courant van 1 februari 1873. Gemachtigden van de confessionelen en de liberalen hadden net voor het Sinterklaasfeest met elkaar besproken, over hoe verder te gaan met het kerkelijke reglement. Dat was gebeurd in een ruimte van het Armwerkhuis. In de

uitgebreide literaire tekst van die krant, werd Sinterklaas sprekend ingevoerd. Hij zwierf in alle stilte rond de Grote Kerksteeg, waar het Armwerkhuis stond, in zijn eentje. Zijn medewerker Zwarte Piet kende het verhaal nog niet. In bloemrijke taal zei de Goedheiligman onder meer tegen de vergaderende heren: *“De schapen heb ik zien dwalen heinde en verre om op allerlei dwaalwegen een armelijke weide te zoeken.”* De krant zette er als notitie bij: *“Naar men verneemt zijn er in de afgelopen week tien jonge meisjes door ds. T.Zubli aangenomen”*. Geen 14 dus, 4 trokken zich terug, maar 10 jonge meiden die het ja-woord aan de kerk gaven, oftewel: belijdenis van hun geloof deden, om mee te mogen stemmen. Onder andere omstandigheden zou die belijdenis rond het paasfeest zijn geweest. Nu was het eind januari, net voor de nieuwe stemming.

Op 1 februari 1873 werd de uitslag van de stemming over het kerkelijk reglement van de Grote Kerk afgedrukt in de voorloper van de Hoogeveensche Courant. Er waren 443 stembriefjes ingeleverd. Van onwaarde: 3. Blanco: 5. Geldige stemmen: 438. Voor het reglement: 433. Tegen: 5. Mooi, zou je zeggen, en een duidelijke uitslag. Maar het lag toch moeilijker: *“Tegen deze stemming is protest aangetekend namens 291 lidmaten”*. Het overgrote merendeel van de nee-stemmers had niet gestemd. De kerkelijke gemeente rond de Grote Kerk bleef verscheurd. Het kwam daar nooit weer goed, zolang én de confessionelen, én de liberalen in de kerk bleven. Het was een onderdeel van het losmakingsproces, waardoor de Remonstrantse gemeente van Hoogeveen ontstond.

DE JONGEDAMES VENEMA

Tussen alle jonge-meiden-verhalen door zouden we bijna vergeten dat er ook nog dames in de velden woonden, die misschien wel een goede partij voor ds. Tatum Zubli zouden zijn geweest. Tot 7 februari 1878 – de datum van hun officiële vertrek uit de gemeente – woonden volgens het bevolkingsregister van Hoogeveen nog altijd twee dames Venema op E 79. Twee dochters van ds. C.J.C. Venema: Rinske Johanna (geb. 13 februari 1838) en Hinke (geb. 13 januari 1850). De oudste, Rinske, werd vanaf maandag 8 mei 1871 bewaarschoolhoudster te Hoogeveen, zo lezen we in de Hoogeveensche Courant van 6 mei 1871. Ze volgde als zodanig mejuffrouw Kortzen op. De bewaarschool was de kleuterschool van de 19^e eeuw, particulier opgezet, met vooral kinderen van gezinnen van financieel beter gesitueerden.

De dochters Venema moesten in eigen onderhoud proberen te voorzien, want er was blijkbaar nog geen geschikte partner door hen gevonden, en hun moeder was niet lang voor de komst van ds. Tatum Zubli overleden. De weduwe van ds. Venema had een kerkelijke uitkering mogen ontvangen, na de dood van haar man, waarvoor de Hervormde Gemeente ieder jaar een bevestiging naar de classis moesten sturen, om aan te geven dat ze nog leefde. Haar overlijden vinden we ook tussen de ingekomen stukken van de classis:

“Het behaagde de Heer in zijn ondoorgrondelijke wijsheid maandagmiddag (22 november 1869) om 5 uur na een langdurig en smartelijk lijden onze geliefde moeder van ons weg te nemen in de ouderdom van 60 jaren (geb. den 1 december 1808). Zacht en kalm waren hare laatste ogenblikken. De hoop dat zij naar betere gewesten is overgegaan, waar geen strijd of moeite heerst, lenigt onze smart. Nu is onze bede de Eerw. Heeren beleefdelijk te verzoeken om hiermede de Guantor Generaal in kennis te stellen hem tevens te verzoeken dat onze minderjarige zuster Hinke

Venema (geb. den 13 januari 1850) oud 19 jaren in het genot mocht gesteld worden van te delen uit de algemene weduwen beurs, dat anders moeder bij haar in leven blijven zou zijn toegestaan. Dat onze liefderijke Vader de Eerwaarde Heeren nog lang voor zulke rampen moge bewaren is ons aller harte wens."

De 19-jarige Hinke kreeg een voogd toebedeeld, Hendrik Veldman Boer, degene die als ouderling en schoolbestuurder meester Mitze in zijn prediking in de school in Hoogeveen de hand boven het hoofd hield. Oftewel, het is helder waar het hart lag van het gezin Venema, bij de prediking van Mitze. Dochter Hinke zou nog enige jaren van de uitkering kunnen genieten, waar in de overlijdensaankondiging om werd gevraagd, en Rinske zou dus in 1871 zelf werk krijgen. De soort werk zei iets van haar status.

Rinske was daarmee een nette dame, die geschikt was om kinderen van goede huize tot nette dames en heren op te helpen voeden. Rinske genoot een toelage voor haar werk van de gemeente Hoogeveen van f 130,- per jaar. Ze had één helpster, lezen we in het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over 1876. Het verslag zei tevens: *"Een bewaar- of kleinkinderschool, welke door 45 kinderen beneden 5 jaren, als: 21 jongens en 24 meisjes werd bezocht. (...) De huur van 't lokaal, waarin deze school gedurende enige jaren is gehouden, was op 1 mei geëindigd. Vermits de eigenaar niet genegen was het contract te vernieuwen en geen ander lokaal gevonden kon worden, is de bewaarschool sedert dat tijdstip vervallen."*

Vanaf 1 mei 1876 hebben Rinske en haar zus Hinke werk gehad aan de naai- en breischool, die toen nieuw was opgericht. Ze gaven 5 dagen in de week les aan een 30 tal *'aankomende meisjes'*, zegt het gemeenteverslag. Het gemeentebestuur gaf deze breischool f 50,- subsidie, de rest van de inkomsten was van particulieren. Was Hinke ook al de assistente van haar zus op de bewaarschool? Vervolgens zijn de zussen gaan solliciteren als leidsters van een bewaarschool elders. Vandaar dat ze begin 1878 vertrokken. Rinske overleed ongehuwd te Voorst, 13 december 1905, zonder beroep, 67 jaar oud, 'te harer huize'. Hinke stierf aldaar op 83-jarige leeftijd, 7 augustus 1933.

Ds. Tatum Zubli was geboren op 12 augustus 1843. Zou een van de dames Venema wat voor hem zijn geweest? Of hield de dominee helemaal niet van dames? Laten we er maar over ophouden. Er is al zoveel over hem gefantaseerd. Het zal je maar overkomen, probeer je je als dominee in te zetten voor een grote, relatief arme gemeente, waar veel predikanten helemaal niet naar toe willen, en dan zit iedereen gekkigheid over je te vertellen. Voor ons is nu van belang dat de dominee 'zijn' jonge meidengroep niet meer had. Maar wel weer zijn 'buurvrouw', Geesje IJken.

Het Provinciaal Gerechtshof van Drenthe schreef op 5 december 1872 een brief aan het dagelijks bestuur van de gemeente Hoogeveen, waarin werd medegedeeld door de Procureur Generaal fungerend Directeur van Politie in Drenthe:

"Ik heb de eer UEdAchtb. te berichten dat Geesje Yken wonende te Hoogeveen op den 19 januari 1873 uit de gevangenis van veroordeelde vrouwen te 's Bosch zal worden ontslagen".

Geesje werd per 21 januari 1873 weer ingeschreven als inwonster van de gemeente Hoogeveen. De gemeente Hoogeveen en de gevangenis wisselden ook nog enkele brieven. Wat bleek namelijk? Geesje had in de gevangenis van haar beperkte inkomen weten te sparen.

Uitgaande brieven gemeente Hoogeveen, brief van 31 januari 1873 aan *“de The-saurier der Commissie van administratie over de gevangenis te 's Bosch: Ik heb de eer U de goede ontvangst te berichten van de bij Uwe missive d.d. 19 dezer N:251 gezonden kwitantie van storting N:420, groot f 10,- ten behoeve van de ontslagen gevangene Geesje IJken. De burgemeester van Hoogeveen, getekend Van der Wijck.”*

BLIENDE EULE IN DE GEVANGENIS

Hoe kwam 'Bliende Eule' tussentijds aan een beetje geld om van te leven? Een van de bronnen van inkomsten was nog steeds het enige waar ze blijkbaar iets mee kon ophalen: bedelen. Tussen de afschriften van de uitgaande brieven van de burgemeester vinden we een brief aan de officier van justitie te Assen, d.d. 25 augustus 1872. Er werden enkele proces-verbalen toegezonden. Jan Ballast had een pistool afgeschoten. Het pistool zou bij gelegenheid nog worden overgebracht. Jan Joldersma had vermoedelijk een paard gestolen. De Brigadier-Rijksveldwachter J. Ben-nink en de Rijksveldwachter A.E. van Wel hadden ook proces-verbaal opgemaakt tegen Aaltje IJken en Aaltje Schonewille wegens bedelarij. Het was niet de eerste keer en het werd niet de laatste keer. We lezen in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 18 september 1873, over de zittingen van de Arrondissemens-Rechtbank te Assen van 17 september: *“A.t.C. wed.H.IJ., en A.S., vrouw van H.M., beide te Hollandscheveld, ter zake eenvoudige bedelarij tot 14 dagen gevangenis”*. Dat was de straf voor de recidivist.

Die dag werden er nog 14 personen voor bedelarij veroordeeld, waarvan 13 tot een dag gevangenis en een 14^e tot 14 dagen. Alle veroordeelden waren ook veroor-deeld in de kosten van het geding, verhaalbaar bij lijfswang. Een maand eerder had deze rechtbank zelfs 31 personen veroordeeld wegens bedelarij, gepleegd door 24 personen onder verzachtende omstandigheden. Deze 24 kregen 2 dagen gevangenisstraf en de overige 7 tot 14 dagen. Nog iemand kreeg erbij nog drie maanden wegens landloperij, en toen kwam het staartje: *“allen met last tot opzen-ding naar een bedelaarsgesticht of werkhuis na het uiteinde der gevangenisstraf”*. Naar de Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid.

Aaltje Jans ten Caat zat in de zwaardere groep en zat in de groep voor wie opzen-ding naar een kolonie eigenlijk de gewoonste gang van zaken was. Maar voor haar lagen de kaarten anders. Die groep, die naar de koloniën moest, was daar ook al geweest. Ze hadden *“voor korte tijd de bedelaarsgestichten verlaten, wensten daar-in terug te keren en konden alleen daartoe geraken door te bedelen”*, lezen we in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 11 augustus 1873. Ze keerden te-rug naar het milieu van heropvoeding. Aaltje Jans ten Caat kon op haar leeftijd niet meer worden heropgevoed. Als iemand naar de kolonie ging, moest de gemeente van herkomst bijbetalen. Hoogeveen zat daar niet op te wachten. Ze kon dan ook weer naar huis gaan, maar dan wel NA een gevangenisstraf.

Het vervoer van gevangenen was binnen de gemeente Hoogeveen uitbesteed aan de firma J.Thomas Hzn. Deze verzorgde het openbaar vervoer over land naar di-verse plaatsen. Aaltje ten Cate ('Bliende Eule') en Aaltje Schonewille werden sa-men ingebracht, ingeschreven en ingesloten op woensdag 22 oktober 1873, in het Huis van Bewaring te Assen. De inschrijvingsregisters zijn bewaard in het Drents Archief. Bij de inschrijving werd ook genoteerd dat dit de eerste maal was dat ze gevonnist waren. Ze hadden een flinke straf voor hun bedelen gekregen, passend

bij een recidivist, niet omdat ze bij herhaling waren veroordeeld, maar omdat ze bij herhaling hadden gebedeld, er meerdere processen verbaal lagen, en de rechter dit in één keer af wilde werken. Die conclusie kunnen we dus trekken, want de gevangenis zagen ze echt voor de eerste keer.

Van beide vrouwen werd vermeld dat ze geen lager onderwijs hadden genoten. Dat is wel wat absoluut gesteld. Ze konden niet schrijven, dat kunnen we er wel uit opmaken, maar zo dicht bij de school en dan nooit naar school geweest? Wat het mooiste was, voor ons, is dat van beide vrouwen het signalement werd opgenomen. Zo weten we een beetje hoe ze eruit zagen. Beiden vrouwen werden weer vrijgelaten op woensdag 5 november, 10 dagen later. Ze hadden zich goed gedragen. Van beide dames werd tevens genoteerd dat ze geen lager onderwijs hadden genoten. Er was geen 'geleide naar elders'. Ze stonden in Assen, ze moesten thuis zien te komen. Ze zullen vast niet gebedeld hebben om geld voor een treinkaartje. Hoe de blinde vrouw wel thuis kwam, we weten het niet. Lopend, aan de hand van Aaltje Schonewille?

HOE HET DE HOOFDROLSPELERS VERGING

Een weduwnaar met kinderen, een weduwe met een kind, dat betekende problemen voor twee, terwijl ze ook elkaars probleem konden oplossen. Geesje Yken en haar dochter Aaltje ten Caat van 1864, vonden een man en vader in Pieter Profijt, de weduwnaar van Aaltje Bosman. Aaltje Bosman was overleden op 25 september 1872. Pieter was ook alleen met een dochter, Elsie Profijt van 1858. Geesje Yken en Pieter Profijt trouwden op 4 oktober 1873. Ze kregen samen ook nog een zoon en twee dochters. Pieter zelf was geboren op 26 oktober 1835. Het was een man met een ovaal aangezicht, rond voorhoofd, lichtbruine ogen, gewone neus en gewone mond, ronde kin, en vosachtige haren en wenkbrauwen. Hij was 1.651 meter groot, zo bleek bij het opnemen van het signalement, bij het loten voor de Nationale Militie, militaire dienst. Geesje Vos en Pieter Profijt verhuisden naar wat nu bekend staat als Nieuwlande. Later woonde ze weer te Hollandscheveld. Daar overleed ze op 86-jarige leeftijd, op 10 december 1927, op het toenmalige adres E 143. Dat was achterop het 1^e Zandwijkje, in 'de boeten', een serie gemeentelijke noodwoningen. Noch van haar, noch van haar moeder is een graf bewaard gebleven.

Aaltje Jans ten Caat, alias 'Bliende Èule', woonde tot haar dood op het adres Hollandscheveld E 124, de haar vertrouwde woning aan Het Hoekje. Gedurende zijn jaren in Hollandscheveld kreeg ds. Tatum Zubli diverse malen een beroep. Idsegahuizen en Piaam kregen net als Tjerkgaast een 'nee' te horen. Hij bleef waar men vertrek had verwacht. De Hoogeveensche Courant noteerde 9 september 1873: *"Zondag jl. maakte ds. Tatum Zubli aan de gemeente bekend, dat zijn eerwaarde voor de beroeping naar Gaast en Ferwoude bedankt had, tot geen geringe vreugde der gemeenteleden, die algemeen de ijverige en nauwgezette leraar beminnen en ongaarne zagen vertrekken. Dat zijneerwaarde nu voor de derde maal naar elders beroepen op aanmerkelijk hoger traktement, telkens bedankt, kan men ten dele toeschrijven aan de goede geest, die in de gemeente heerst, en de onderlinge eensgezindheid, waaraan het tegenwoordig in vele gemeenten maar al te zeer hapert"*. De rijen in Hollandscheveld waren gesloten. Het ging er goed. Er volgden meer beroepen. Hoornsterzwaag liet 10 oktober 1875 bekend maken dat de dominee het beroep naar hun gemeente wèl had aangenomen.

Ds. Justus Everhard Tatum Zubli stond achtereenvolgens te Kattendijke (1867), Hauleerwijk (1869), Hollandscheveld (1870), Hoornsterzwaag (1875), Ter-Idzard (1878), Wezepe (1881) en Zundert (1891). Hij woonde daar in de pastorie waar ook Vincent van Gogh had gewoond. In deze pastorie is hij overleden op 18 augustus 1901. Servaas Aertsen, de postbode, en Petrus Soethoudt, kleermaker gaven zijn overlijden aan op het gemeentehuis van Zundert. Uit de overlijdensakte blijkt dat de dominee tot zijn dood ongehuwd is gebleven. Hij was ziek geweest, want bij de afwikkeling van de erfenis was er nog f 12,50 te betalen aan dokter Switser, huisarts te Zundert. De begrafenis kosten waren f 230,10. Voor die tijd een geweldig bedrag. De familie – twee erfgenamen – kon f 55.673,60 verdelen. De dominee had volop aardse schatten verzameld in de vorm van beleggingen in Nederland, Oostenrijk, Rusland, en de Verenigde Staten. Voor iemand die regelmatig verwachtte te verhuizen handiger dan beleggen in grond.

DE WONING VAN ‘BLIENDE EULE’ IN DE JAREN DAARNA

1880: In het nieuwe kadaster worden huis en bouwland perceel K 988 eigendom van de diaconie van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld.

1906: De diaconie verkoopt beide aan timmerman-aannemer Jacob Damming.

1906: Dat jaar nog wordt het oude pand gesloopt. Er worden twee panden op gesticht, bij elkaar, waarvan K 1793 samen met bouwland 9 are en 46 centiare meet, en het tweede een huis is van 74 m².

1912: Beide huizen worden verkocht aan bakker Geert Bakker.

1913: Beide huizen worden verenigd tot 1 kadastraal pand.

1926: Het ene grote pand, het erf en erbij liggend bouwland wordt verkocht aan winkelier Hendrik Bakker Gzn. en consorten, de Vereniging Hollandscheveld, Plaatselijk Belang.

1927: Het huis wordt doorverkocht aan Hendrik Bakker Gzn. persoonlijk.

1929: Er wordt verbouwd.

1940: Bewoners zijn Hendrik Bakker, Ritziena Meek en Ritziena G. Meek.

1941: Er wordt nogmaals verbouwd.

1950: Bij het huis wordt een garage gebouwd.

1954: Huis en garage worden verkocht.

Er zit momenteel een verzekeringsbedrijf in het pand.

(Deze tekst is een reconstructie van het leven van ‘Bliende Eule’, op basis van gegevens uit het kadaster, bevolkingsregister, burgerlijke stand, diverse niet geïnventariseerde stukken uit het archief van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, oude kranten – zie www.delpher.nl – en de stukken rondom het ontstaan van de Doorsnijding, in de bijlagen van de notulen van de gemeenteraad van Hoogeveen. De Doorsnijding kent een eigen studie, waarin wordt vermeld waar die stukken te vinden zijn.)

DE ZORG VOOR DE ARMEN IN DE HERVORMDE GEMEENTE

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Op vrijdag 3 februari 1871 ging ds. Tatum Zubli met zijn kerkenraad en notabelen langs de huizen van de gegoede burgerij in de plaats Hoogeveen. Er werd ge-collecteerd voor de armen in het Hollandsche Veld. De Hervormde Gemeente was zelf niet bij machte om ze voldoende bij te kunnen staan en men haalde geld, aardappels en brood op. Als medecollectanten van de predikant werden genoemd: Jan Zwigelaar, A. Stoter, G. Botter, Joh. Smit, Jan Raak, Roelof Troost, Andries Mol, H. Duinkerken, E. Boerink en Gerrit Zwigelaar. De winter was voor sommige arbeiders redelijk door te komen. Als je zelf wat grond in gebruik had, je had 1 of 2 koeien, en je had zowel het geluk als gezondheid van lijf en leden, dan had je in die tijd ook nog wel eens werk, in de bossen of zo. Een deel van de mensen had de grond niet, of niet de gezondheid of de kruitwagen om 's winters aan het werk te komen. Het gaat hier om de symbolische kruitwagen, want de echte werd wel door de baas geleverd. Maar in principe was het eerst de familie, de bekende en degene waar je vertrouwen in had, die een aanbod van werk van je kreeg, in de winter.

Tussen de mensen zonder geld liep ook Koenraad Vos. Koenraad Vos was geboren op 2 december 1855 als zoon van Koenraad Vos, uit de gemeente Hoogeveen, en Catharina Adelheid Bernsten, afkomstig uit Twist, Koninkrijk Hannover. Vader was Hervormd, moeder Rooms Katholiek. Hij was het 5^e kind van zes. Het geloof van moeder was voor het dopen geen probleem voor de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Koenraad werd daar gedoopt op de 23^e december 1855. Dat gebeurde wel meer, dat hier kinderen van gemengde godsdienstige achtergrond werden gedoopt. Op de 29^e december dat jaar werd een zoon gedoopt van de Lutherse vervener Johan Coenraad Rahder uit Nieuweroord en zijn Hervormde echtgenote Willemina Petronella Cornelia van Voorthuisen.

Moeder had de dood doorlopend in huis, als een onwelkome gast, die maar niet wilde vertrekken. Achtereenvolgens stierven dochter Trijntje (1865), zoon Harm (1865), haar man Koenraad Vos (1866), dochter Grietje (1867), zoon Jan Berend (1876) en dochter Aaltje. Aaltje trouwde 13 augustus 1870 met Hendrik Geerts. Ze stierf in 1878. Ook zij had toen al twee kinderen verloren. De jonge Koenraad was het laatste kind van moeder Vos-Bernsen, toen ook hij bij moeder thuis voor altijd de ogen sloot. Het klinkt als een ouderwetse smartlap, van ellende op ellende. Er zullen ook goeie momenten in het leven van moeder zijn geweest. Misschien dat haar geloof hoop bleef bieden. Ze voedde haar kinderen op in de Roomse traditie, voor zover dat kon, een flink eind van een Katholieke kerk verwijderd. Vanaf 1843 werkte er een pastoor te Slagharen. In 1849 werd een kerk gebouwd in Schoonebeek. Mogelijk kerkte moeder zo nu en dan tijdens bezoek aan familie, in Duitsland.

SIGNALEMENTEN

We kennen van Koenraad Vos twee signalementen. De eerste werd opgenomen op zijn 16^e, toen hij in Assen gevangen werd gezet. De tweede werd opgenomen toen hij lootte voor militaire dienst.

	16 jaar	19 jaar
Lengte	1,44	1,532
Aangezicht	Ovaal	Ovaal
Voorhoofd	Hoog	Smal
Ogen	Blauw	Grijs
Neus	Gewoon	Groot
Mond	Gewoon	Groot
Kin	Rond	Spits
Haar	Bruin	Blond
Wenkbrauwen	Bruin	Blond
Kleur gezicht	bleek	-
Bijzonderheden	Kromme scheenbenen	Geen
Religie	Rooms	-

Bij het loten voor militaire dienst had Koenraad niets te vrezen. Vanwege zijn lengte, slechts 1 meter, 52 centimeter en 3 millimeter, was hij te klein voor het soldatenleven. Los daarvan zo hij vrijgesteld zijn vanwege broederdienst. Broers van hem hadden voor hem al gediend. In geval van oorlog moesten van ieder gezin niet teveel soldaten opkomen, want dan zou de familie als thuisfront het hoofd niet boven water kunnen houden. Hij was enkele jaren daarvoor, toen hij op zijn 16^e in Assen in de gevangenis zat, 8 centimeter kleiner. Momenteel gaan we bij een 16-jarige uit van een gemiddelde lengte van 178,7 centimeter. Koenraad zat daar toen iets meer dan 34 centimeter onder. Een klein dondersteentje. Het meten ging wel zuiver, want vrijstelling moest zuinig mee om worden gegaan. Het beschrijven van het signalement was verder een snelle blik. Als 16-jarige werd hij beschreven als iemand met kromme scheenbenen. Wel degelijk bijzondere kenmerken dus.

Je moest het maar net zien. Dat werd niet gezien bij het loten voor militaire dienst. Zijn grote neus en mond waren toen niet opgevallen. ‘Gewoon’, werd er gezegd. Kan natuurlijk ook te maken hebben gehad met grenzen. Wanneer is iets groot, en wat gewoon? Waren zijn neus en mond wat groter dan gewoonlijk, maar niet uitgesproken groot? Zijn haar zou bruin zijn, en bij het loten voor militaire dienst was het blond. Was het verkleurd met het ouder worden? Zijn ogen? Op zijn 16^e blauw. Op zijn 19^e grijs. Verkleurd, of had hij grijsblauwe ogen? Over de vorm van het gezicht was men het wel eens. Beiden gaven ‘ovaal’ op. De kin was rond, zei men op zijn 16^e. Rond als je van voren naar hem keek, en spits van opzij bezien? Ook het voorhoofd werd op zijn 16^e op een andere wijze bezien. Het werd als ‘hoog’ bestempeld. Een hoog, smal voorhoofd, bij een ovaal gezicht. Een gezicht met een bleke kleur, werd bij de gevangenis geconstateerd. Twee signalementen, elkaar wat tegensprekend, maar ook aanvullend. Het is genoeg om een beeld te vormen van deze jongeman. Opvallend is de religie, die Koenraad zelf opgaf bij de gevangenis. Hij zou Rooms zijn. Net zoals zijn moeder. Vandaar dat we weten hoe moeder haar kinderen opvoedde. Hoe kwam hij in de gevangenis?

HET LEGEN VAN DE ARMENKAS

Volgens een krantenartikel van oktober 1872 – volgt nog – was hij een leegloper die bijna geen school bezocht. Koenraad Vos kon echter zijn naam schrijven, bij het inschrijven in het gevangenisregister, en dat konden er heel wat niet. Dat van die

school lijkt wel meegevallen te zijn, voor iemand uit de arbeidersstand. Dat hij appels en andere kleinigheden durfde te stelen, als kind al, dat kan zijn. Dat hij al voor zijn 16^e in de gevangenis was geweest vanwege moedwillige mis-handeling, dat is ook een feit, geconstateerd bij zijn volgende veroordeling. Helaas ontbreken nadere gegevens. Maar dat hij vooral daarmee een 'klein ettertje' geworden was, dat driipt af van het krantenartikel. Zijn volgende aktie sloeg echter alles. Het schokte de buurt en de Drentse lezer van de toenmalige kranten. Ouders, let op uw kind, want anders worden ze net als Koenraad Vos, lijkt de boodschap te zijn. Zijn dieptepunt kwam op zondag 6 oktober 1872.

De 31-jarige Janke Veenstra was dienstmeid bij de ongehuwde ds. Tatum Zubli. Ze was die zondag bij hem in de pastorie, naast de kerk. Toen ze langs de kerk liep, hoorde ze gerommel. Ze stapte de kerk binnen. Ze zag Koenraad Vos in de diakenbank, met de armbus in de hoogte, omgekeerd. Koenraad werd op heter-daad betrapt bij het stelen van de kerk en van de armen. Misschien dat hij dit zelf wat anders heeft ervaren. De Nederlandse Hervormde kerk van het dorp was niet zijn kerk, als Rooms Katholieke jongen, en deze kerk zou zijn Roomse moeder niet steunen, hoe arm die het ook zou hebben of krijgen. Blijkbaar had Koenraad niet door dat Janke hem had gezien, want hij ging door bij zijn zoeken in de armenbus, terwijl Janke de koster erbij haalde. Koenraad had tussentijds ook weg kunnen vluchten, als hij had geweten wat er zou gebeuren. Hoewel de koster dicht bij de kerk woonde, waren er toch zeker 4 of 5 minuten geweest om weg te komen.

Koster en schoenmaker Gerrit Jan Willering, 43 jaar oud, woonde in het pand naast het huidgie Jeugdcentrum. De meid van de dominee had de boodschap gebracht dat Koenraad bezig was met het bestellen van de armenbus. Hij ging direct mee en vertelde later de rechtbank dat hij Koenraad *vond 'liggende in een gebogene houding in de diakenbank'*. Op dat moment wist Koenraad wel dat hij betrapt was, want ze moesten hem zoeken. Zo weggedoken viel dat kleine man-netje niet op. Het viel de koster echter wel direct op dat de armenbus anders op tafel stond dan hij gewoon was. Hij had de bus zelf op de (liturgische) tafel geplaatst, toen hij de kerk die zondag had verlaten. Koenraad werd door Gerrit meegenomen naar de pastorie. Onmiddellijk werd rijksveldwachter Hendrik Sterken gealarmeerd. Die deed het eerste verhoor, met Gerrit en Janke er bij, geheel of gedeeltelijk. Koenraad bekende, maar hield het eerst bij een geldbedrag van 27 centen, dat hij gestolen zou hebben.

Bij het verhoor had Koenraad 38 ½ cent in zijn zak en een kwartje met een tienstuiverstuk in zijn hand. Koenraad bekende dat hij zich via het hek toegang tot de kerk had verschaft. Hij had van zichzelf een dubbeltje bij zich gehad. Hij had 28 ½ cent uit de armenbus gehaald, plus dat kwartje en dat tien stuiverstukje. Dat was samen een opbrengst van de diefstal van een gulden en 3 ½ cent. Iets meer dan het dagloon van een veenarbeider. Hij bekende echter ook dat hij het al een paar keer eerder had gedaan, dat legen van de bus. Hij deed dat met een mes. Je stopte het blad van het mes tussen de bus en het deksel, schudde flink met de bus, en het lukte dan om er geld uit te krijgen, zonder dat dit opviel. Het geld gleed door de zo gemaakte ruimte. Dit had hij ook de drie zondagen ervoor gedaan. Het was een keer mis gegaan, in die zin dat de punt van zijn mes was gebroken en er was een stukje of hoekje uit de armenbus gesprongen. Dat was de koster wel opgevallen. Hij wist echter niet wat voor verhaal er achter zat. Het ging om een houten armenbus, met een hangslot erop. Het geld dat Koenraad eruit wist te halen, was opgegaan in de herbergen, aan drank en spel.

VOOR DE RECHTERS

Op 13 november 1872 stond de 16-jarige Koenraad Vos voor de rechters van de Arrondissements Rechtbank te Assen. Getuigen waren Janke Veenstra en de kosten, Gerrit Jan Willering. Het vonnis werd uitgesproken op 20 november. Koenraad werd veroordeeld voor eenvoudige diefstal. Hij kreeg daarvoor een celstraf van 6 maanden en 3 dagen, te ondergaan in eenzame opsluiting. Hij zou ook de kosten van het proces moeten betalen: f 11,65. Twaalf dagen = twee weken arbeidsloon van een volwassen turfgraver, in zijn beste dagen. De Procureur Generaal tekende hoger beroep aan. Hij vroeg tijdens een zitting van het Provinciaal Gerechtshof van 24 december 1872 om het vonnis te vernietigen. Koenraad zou veroordeeld moeten worden voor diefstal door middel van binnenbraak op een plaats die niet als bewoonde behuizing wordt aangemerkt, of daarmee gelijk gesteld. Verder zou alles wat gestolen was moeten worden teruggegeven aan de eigenaar. In dit proces werd wel een en ander door elkaar gehaald, want de rechter had het eerst over diefstal uit de Gereformeerde Kerk. Koster Willering was toch echt koster in de Hervormde kerk. Verderop werd wel weer gesproken over de Hervormde kerk.

Rechtdoende in naam des Konings, zoals dat heette, vernietigde het Provinciaal Gerechtshof het vonnis van de Arrondissements Rechtbank. Vrijwel alles leek bewezen te zijn, maar of het gestolen geldbedrag dat Koenraad bij zich had ook daadwerkelijk op die zondag was ontvreemd, dat werd niet bewezen geacht. Hij zal er toch echt niet een week mee in handen hebben gelopen? De rechtbank achter ook niet bewezen dat het hoekje uit het hout van de bus gesprongen was door het werk van Koenraad. Wel was het duidelijk dat er tussen de bus en het deksel indrukken van een hard voorwerp waren te zien. Opnieuw recht doende, verklaarde het Provinciaal Gerechtshof Koenraad opnieuw schuldig aan het misdrijf van eenvoudige diefstal. Er was niet bewezen dat de diefstal was gepleegd door het openbreken van de armenbus. De straf: zes maanden en drie dagen in de gevangenis, in eenzame opsluiting, plus de kosten vergoeden van de hele rechtsgang, inclusief het hoger beroep. Niet veel anders dus dan de straf van het vorige proces, al waren er nu wel weer extra kosten door de langere rechtsgang. Hoe moest Koenraad dat ooit betalen? Alle bewijsmateriaal, inclusief de armenbus, moest worden teruggegeven aan de eigenaren. Helaas is de bus niet meer in de huidige kerk aanwezig. Was getekend, Assen, 24 december 1872.

Koenraad was 17, bij de definitieve veroordeling. De verjaardag had hij kunnen vieren in de gevangenis, voor zover men in die dagen iets deed aan verjaardagen. In de loop van 1873 kwam hij vrij. Wat heeft een half jaar eenzame opsluiting met hem gedaan? Helaas, we weten het niet. Tot op heden zijn geen latere veroordelingen van hem bekend. Toch geleerd? Of was hij anders ook wel veranderd? Volwassen worden en leren omgaan met verantwoordelijkheid kan mensen ook veranderen, vandaar. En door het overlijden van de andere kinderen van het gezin was Koenraad uiteindelijk 'de man in huis'. Moeders steun. Dat hij niet in militaire dienst hoefde, was een van de weinige goede zaken die we van hem kennen. Hij kreeg de kans om zich als arbeider te bewijzen. Als hij tijd van leven had gehad. En dat zat er niet meer in. Hij overleed op 13 januari 1879, bij zijn moeder thuis, wijk E 199 in het Hollandscheveld. De burens, arbeider Berend van der Weide en schipper Abraham ten heuvel, meldden zijn overlijden op het gemeentehuis. Hij was 23 jaar oud en ongehuwd. Catharina Adelheid Bernsen, de weduwe Vos, overleed 31 december 1887, nog steeds wonend in het zelfde pand, toen genummerd E 197.

Men schrijft uit het Hollandscheveld aan de *Hoogveensche Courant*;

»L. 1. Zondag hoorde de dienstbode van den predikant alhier eenig gerammel in de kerk, wier toegangen met hekken afgesloten waren. Fluks laat ze den koster roepen en 't vermoeden van een dief te zullen betrappen wordt bevestigd.

»De jeugdige *K. V.*, zoon van een arme weduwe, had zich in de bank der diakenen verscholen. Bij nader onderzoek bleek, dat hij sedert eenigen tijd op eene behendige wijze geld uit de armbus had weten te ontvreemden om die in de herberg met spel en drank te verkwisten.

»Ook bij eenige bureu van genoemden *K. V.* is in den laatsten tijd geld ontvreemd. Als men in aanmerking neemt, dat genoemde jongeling, nu 15 à 16 jaar oud, van zijne jeugd af aan ledigloopen gewoon was, bijna geen school bezocht heeft en van tijd tot tijd reeds appels en andere kleinigheden op den dag durfde stelen, dan zal het zeker gelukkig voor hem zijn in een verbeterhuis voor jeugdige misdadigers opgenomen te worden eer hij geheel in 't kwaad verhard is.

»Wij hopen, dat zoo vele ouders, die dag uit dag in hunne kinderen aan 't lot overlaten, zich mogen voorstellen hoe hard het moet zijn voor die arme moeder, die misschien door eigen toedoen haar kind zoo ongelukkig ziet; wij hopen dat zulke ouders nog in tijds mogen bedenken hoe noodzakelijk 't is, hoe duur ze zijn verplicht, te zorgen, dat hunne kinderen goede wegen bewandelen, dat ze de school bezoeken waar ze niet alleen lezen, schrijven en rekenen leeren, maar ook leeren eerlijk en braaf te leven."

Provinciale Drentsche en Asser Courant, 15 oktober 1872. Dit naar aanleiding van de eerste veroordeling.

DE DODELIJKE POKKEN

ER GING EEN GESEL DOOR DE VELDEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Besmettelijke ziekten zijn van alle tijden. Hoe dodelijk ze waren, dat verschilde per ziektegang. De pokken hoorde bij de zwaarste ziektegang. De ziekte wordt veroorzaakt door het pokkenvirus. Omdat men al wist dat de koepokken redelijk onschadelijk was voor de mens, als je door besmetting met koepokken over afweer beschikte tegen de 'echte' en relatief dodelijke pokken, werden de kinderen ingeënt met koepokken. Wie naar school wilde, moest een pokkenbriefje hebben. De term 'vaccineren' is afgeleid van 'vacca', Latijns voor koe. Regelmatig kwamen de pokken voorbij, met tientallen doden.

We lezen erover in het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over 1865: *“De pokkenepidemie toch, die zich van elders aangebracht in 't laatst van 1864 hier en daar sporadisch begon te vertonen, breidde zich in 't begin van dit jaar meer en meer uit in de gemeente, en sleepte, hoewel over 't geheel niet van een zeer kwaadaardig karakter, bij de hardnekkigheid waarmee een goed deel der ingezetenen zich verzetten tegen de inenting, menigeen ter zulken ten grave. Het getal der sterften was ook dit jaar zeer aanzienlijk en bedroeg 318; een cijfer dat het jaar 1864 met 73 overtreft.”* Er werden toch nog 207 personen gevaccineerd. De oversterfte wijst op mogelijk 73 pokkendoden. In 1871, zes jaar later, leek het er weer van te komen. De strenge winter zette eind 1870 in, er volgde in januari 1871 flink wat sneeuwval en daarop volgde opnieuw strenge vorst. Een situatie waarin mensen met weinig weerstand makkelijk slachtoffers konden worden.

Dat de pokken heersten in Hoogeveen, dat wist inmiddels iedereen die de krant las. Vanuit Hoogeveen werd de 13^e januari 1871 aan de Provinciale Drentsche en Asser Courant geschreven dat de pokken daar *'sedert enige dagen' heersten 'in 4 á 5 gezinnen op verschillende punten der gemeente, en wel op de streken Noord, Schut en Slood'*. Aan de basis van deze epidemie stond een militair uit Zuidwolde, die de ziekte had opgelopen in Nijmegen. De genoemde krant meldde op 24 januari dat er al 24 personen waren aangetast, waarvan er 8 waren overleden. Gedurende heel 1871 woedde de ziekte in Hoogeveen, met relatief veel doden. In het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over dat jaar werd melding gemaakt van 56 personen, overleden aan de pokken, verspreid over het hele jaar. Aangetast door de pokken waren er 182. Vaccinatie had wel zin, maar was geen wondermiddel 1 op de 5 aangetaste gevaccineerden stierf alsnog aan de pokken. Van de niet gevaccineerden waren dat er pakweg 2 van de 5.

Het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over 1871 maakt duidelijk dat er door de pokken 56 doden waren gevallen, tot zover. We lezen er ook uit dat het vaccineren wel degelijk effect had. Het staatje over de pokken:

Aangetast	Overleden
Gevaccineerd 8	Gevaccineerd 17
Niet gevaccineerd.....94	Niet gevaccineerd.....37
Onbekend.....7	Onbekend.....2
Totaal.....182	Totaal.....56

Bij het merendeel van de gevaccineerden was dat al lang daarvoor gebeurd. In hun jeugd. Volwassenen hadden veelal verzuimd zich te laten vaccineren. Onder de aangetasten waren er 7 die gehervaccineerd waren, waarvan er 4 zijn overleden. Dokter De Rotte uit Hoogeveen had tussen de 1500 á 2000 mensen gevaccineerd. Dokter Amshoff, die het Armwerkhuis onder zijn hoede had, hield het bij 19 vaccinaties, vanwege de kleine populatie daar, maar kwam wel tot 635 hervaccinaties. Dokter Van Coevorden had voor Hollandscheveld en omstreken 685 vaccinaties verricht en 201 hervaccinaties. Dominee H. de Cock, leraar aan de Theologische school te Kampen, verklaarde zich voor inenting, in een boekje getiteld: *“Waarom heb ik mijne kinderen laten inenten?”* Het Gereformeerde volksdeel was dus niet bij voorbaat tegen. De schoolkinderen werden dan ook massaal ingeënt. De plaatselijke schoolcommissie van Hoogeveen controleerde op alle scholen. Kinderen moesten bewijzen van inenting bij zich hebben. Het ‘pokkenbriefje’. Hoe de gemeente Hoogeveen er in 1871 mee om is gegaan, de maatregelen:

Bevordering van kosteloze vaccinatie.

Het merken van besmette woningen.

Afzondering en spoedig begraven van de lijken van de pokkenlijders.

Sluiten van scholen, van 12 januari tot 2 februari 1871, op het hoogtepunt.

Reiniging en desinfectie van de besmette woningen.

Onteigening en vernietiging van besmette voorwerpen, in sommige gevallen.

De schoolsluiting zorgde voor een verlengde kerstvakantie. Het Weekblad voor Hoogeveen en Omstreken van 14 januari beschreef wat er thuis bij de kinderen gebeurde:

“Veel liefhebbende ouders werden heden verrast toen hun juichende lievelingen hen vertelde: Meester heeft veertien dagen vakantie gegeven, om de pokken! Och, lieve hemel! Zuchtte de bedrijvige huismoeder, die al mooi blij was, dat het jonge goedje eindelijk van de vloer was en met haar werk kon voortgaan. Dat is mooi van Burgemeester en Wethouders, dat zij bij tijde waken tegen de uitbreiding der vreselijke pokken. Zij verdienen ieders dank – dacht menigeen toen hij hoorde waarom vakantie werd gegeven, al jammerde men ook, dat nu in de beste tijd het schoolgaan gestuit werd. Oppervlakkig schijnt die maatregel ook zeer schoon, maar zij is het niet, want zij is: ondoeltreffend en nodeloos.

Die maatregel is ondoeltreffend, daar zij is een halve maatregel. Het doel kan niet anders zijn, dan te voorkomen, a. opeenhoping van velen in één vertrek; b. aanraking van gezonde kinderen met aangetaste of uit aangetaste huizen. Willen B en W dit doel bereiken, dan moeten zij ook kunnen sluiten: de bewaarschool, de Christelijk-Nationale school, de Catechisatie der Hervormden, die der Christelijk Gereformeerden, die van H. Mastenbroek, de kerken en conventikelen. Deze allen, geen uitgezonderd, zijn, veel meer dan de openbare lagere scholen, broeinesten voor de pokken. De maatregel is niet algemeen, dus een halve en daarom ondoeltreffend. De tijd van sluiten duurt 14 dagen; als die verstreken zijn, dan moet de vakantie verlengd worden, daar het zeer onwaarschijnlijk is, dat dan reeds het gevaar voor pokkenepidemie geweken zal zijn. Zo de 27^e dezer de scholen weer geopend worden zal de maatregel blijken volkomen ondoeltreffend zijn, daar zij alsdan een halve is geweest.

Nodeloos is de maatregel, want B en W. hadden hun loffelijk doel met een weinig moeite kunnen bereiken. Zij hebben het in de macht, ja, zijn verplicht, om te zorgen

dat geen kinderen uit besmette gezinnen de scholen bezoeken. Maar dan moet daaraan beter de hand gehouden worden dan toen een jaar geleden de mazelen heersten. Nodeloos is de maatregel ook, omdat door de vreselijke gevolgen der pokken, gewoonlijk meestal voor de ziekte zelf een voorbehoedmiddel bestaat, waarvan ieder gebruik kan maken. Als regel kan gelden, dat ieder die zich laat inenten voor de pokken gevrijwaard is. Het mag dus nodeloos genoemd worden 1000 kinderen 14 dagen lang te laten rondlopen zonder onderwijs, ter wille van halstarrigen, die van Gods goede gaven geen gebruik willen maken. Daarbij moet nog opgemerkt worden, dat de meeste aantastbare kinderen op de Christelijke school gaan, en deze niet gesloten, maar veeleer dubbel bevolkt is, evenals de bewaarschool. Wij hopen dat B en W zo spoedig mogelijk op hun halve maatregel zullen terugkomen en maandag de scholen weer openen. Er zijn te veel kinderen, vooral in de Veldstreken, voor wie het schoolverzuim in dit jaargetijde een onherstelbaar verlies is. Een ingezetene.

Enige vragen. De scholen gesloten tot 23 januari om de pokken? Kan men die enkele gevallen een epidemie noemen? Zal op 26 januari de laatste pokklidder genezen of gestorven zijn? Zijn catechisatiën, godsdienstoefeningen, volkszingen enz. minder bronnen van besmetting? Is 't niet in de eerste plaats nodig streng de hand te houden aan het waarschuwend biljet op de deuren der huizen waar lijders zijn? En wat de scholen betreft? Weegt het mogelijk voordeel op tegen de stellige schade, die veel kinderen vooral in de winter lijden door schoolverzuim en tegen de last aan ouders veroorzaakt? Een lid van de doodgeboren schoolbond."

Wie dit leest, zal al snel terugdenken aan de discussies over de corona-maatregelen. Die waren niet nieuw. Die waren zo oud als de eerste vaccinaties. Behalve schoolsluiting waren er nog meer maatregelen: wie door de besmettelijke ziekte was aangetast, mocht pas het huis uit als de behandelende huisarts toestemming gaf, zonder toestemming mochten kinderen uit een besmet huis niet naar school, welke school dan ook, scholen mochten geen kinderen toelaten uit besmette huizen, de lichamen van overleden pokkenslachtoffers werden afgezonderd van de levenden en zo spoedig mogelijk begraven, besmette woningen werden gereinigd en gedesinfecteerd, in sommige gevallen was er reiniging en vernietiging van besmette voorwerpen, men merkte besmette woningen met een aanplakbiljet, en bovenal: bevordering van kosteloze vaccinatie. De heftigste periode was men door, maar de pokken bleven doorwoekeren. Zelfs toen ze al helemaal voorbij leek, kwam er een nieuwe golf, of dreigde die, constateerde men in het nabijgelegen Zuidwolde.

We lezen in de Hoogeveensche Courant van 13 mei 1871: *"De pokziekte, die hier in de laatste winter heerste, maar zich sedert vijf weken niet meer vertoonde, is weer uitgebroken bij Uiterwijk in het Zuidwoldingerveld, een kwartiertje buiten de kom dezer gemeente (Zuidwolde). Eén der zes, bij hem te huis zijnde kinderen, alle ongevaccineerd, is aangetast. Bij de algemene vaccinatie is de man herhaalde malen geweest op het gevaar, waaraan hij zich en anderen blootstelde, door 't inenten te verzuimen. Nu, terwijl het gehele huis onder besmetting leeft, laat men zich inenten. Waarom toch de put niet gedempt, voor het kalf is verdrongen? Is men als de afgoden der Heidenen, als er goede raad gegeven wordt! Heeft men oren zonder te horen? Dan ieder moet de gevolgen dragen van 't geen hij doet of laat. Wee hen evenwel, die de schare misleiden, die tussen lange gebeden aan eenvoudigen vertellen, dat de inenting der koepokken is een levensverzekering aan te gaan met de duivel. Gij die zo spreekt: 't Is net als of gij 't weet zoals ons lieve*

Heer. En dit juist doet mijn twijfel rijzen. En ik denk aan Jan Ploegers woorden: Kaartleggers en soortgelijke bedriegers zet men gevangen, en wie zich Gods gezag aanmatigen om mensen in veel gewichtiger zaken te misleiden en te bedriegen, worden nog aan menige plaats als vorsten geëerbiedigd en bezoldigd."

We lezen in diezelfde Hooigeveensche Courant van 13 mei 1871: *"Burgemeester en Wethouders van Hoogeveen brengen ter kennis van het publiek, dat op de jaarmarkt, aldaar te houden, op donderdag, den 25 mei eerstkomend, wegens de nog heersende pokkenepidemie, geen kramen, tenten, stallen, tafels en verder op een kermis voorkomende spullen zullen worden toegelaten. En dat liedsjeszangers, muzikanten, gochelaars, koorddansers, kunstenaars, wijfelaars en dergelijke strengelijk zullen worden geweerd."* Aldus getekend door burgemeester Van der Wijck en gemeentesecretaris Flothuis. De markt zelf werd niet verboden, maar door deze maatregelen was alles wat alleen maar 'leuk' was volledig buitengesloten, waardoor er geen samenshooling van mensen was. De waren konden verkocht worden, de koeien en ander vee kon van eigenaren wisselen, kortom, wat 'nodig' was, dat ging gewoon door.

Terugkijkend over 1871 constateerde de gemeente Hoogeveen in het jaarverslag dat er in totaal 182 mensen te boek waren gesteld als 'aangetast'. Dat is een groep die feitelijk groter zal zijn geweest, maar niet iedereen werd door de dokter als 'aangetast', oftewel 'ziek van de pokken', op papier gezet. Een dokter vroeg je doorgaans als je er zelf helemaal niet meer uit kwam. Als het erop of eronder was, of zelfs dan niet, alleen als lijkschouwer. Van de 182 aangetasten waren er 56 overleden. Dat is een sterftepercentage van 30,8 % van alle aangetaste personen. Er waren 81 gevaccineerden aangetast, waarvan er 17 overleden, dat is 21%. Van de niet-gevaccineerden waren er 94 aangetast, met 37 doden. Dat is 39,4%. Wie alles strak doorrekenet zal 7 aangetaste personen missen, in deze berekening, inclusief 2 daarvan die overleden zijn, en dat komt omdat daarvan niet bekend was of ze wel of niet gevaccineerd waren. De bevolking van de gemeente Hoogeveen was iets minder dan 6x kleiner dan nu. 56 doden toen, was meer dan 300 doden nu.

Wie kritisch naar deze cijfers kijkt zal ook zien dat het sterftepercentage van 21% van de gevaccineerden en 39,4% van de niet-gevaccineerden wel uit elkaar ligt, maar niet direct zo gigantisch is dat je juichend zou reageren op vaccinatie. Dit is echter een vertekend beeld, omdat alleen die cijfers bekend zijn van personen die naar de dokter gingen. Wie wel ziek werd, maar niet doodziek werd, ging gewoon niet naar de dokter. Er was een hele groep gevaccineerden, die niet ziek werd, of niet zo erg ziek. Exacte cijfers zijn dan ook niet bekend, maar.....vandaar dat de gemeente er van overtuigd was dat vaccineren van groot belang was. Dat werd ook uitgedragen in de toenmalige publicaties. De enige weg om er doorheen te komen, was vaccineren.

Helaas kennen we geen register waarin werd bijgehouden wie de slachtoffers van de pokken waren. In de bijlagen van de gemeenterekening van Hoogeveen over 1871 vinden we twee namen: die van Jan Prins van het Schut (nu Schutstraat, gehuwd met Jentje Boer) en Jan Arends Mulder. Ze werden vermeld, omdat er blijkbaar geen bureu bereid waren om de begrafenis te verzorgen, en geen geld om het te laten doen door derden. Het lichaam moest toch zo snel mogelijk worden begraven. De gemeente Hoogeveen greep in en liet op haar kosten de uitvaart verzorgen. H.R.Kok declareerde op 29 mei f 3,- voor het vervoer van de op 28 mei overle-

den Jan Prins. L.W.ter Steege declareerde f 6,- bij de gemeente *'wegens de bezorging der begrafenis van het lijk van Jan Arends Mulder aan de pokken overleden'*. De datum van de declaratie: 11 november 1871. Van begraven op de 5^e dag, zoals de traditie wilde, was geen sprake. Jan Prins werd de dag na overlijden begraven. Hij was maar 26 jaar geworden. Jan Arends Mulder was overleden op 9 november. Hij werd op de 2^e dag na overlijden begraven, of mogelijk ook op de 1^e dag erna, als de declaratie een dag was uitgesteld. Jan Arends Mulder was geboren op 25 november 1825, was 49 jaar oud. Hij was getrouwd met Geesje Boertjes. De overlijdensakte gaf als adres: E 152. Dit was daarvoor A 244, op de noordkant van een wijk of opgaande. Waar precies?

De Hoogeveensche Courant van 2 december 1871 geeft helderheid, met een tries-te toevoeging. Notaris Mr. J.L.tonckens zou op woensdag 6 december 1871 's morgens om 10 uur ten huize en ten verzoeke van de weduwe Jan Mulder en kinderen op het Rechttuit in het Hollandsche Veld publiek verkopen: Een koe, een kalf, 2 schapen, 1 vet varken, rogge, aardappelen, stro, hooi en enige huismeubels. Jan Arends Mulder was arbeider geweest. Zijn eerste vrouw, Annigje Gort, was overleden op 10 oktober 1867. Hij was 18 april 1868 hertrouwd met Geesje Boerties. Gelet op wat er in huis was, om te verkopen, waren Jan Arends Mulder en Geesje arbeiders die het onder gewone omstandigheden nog aardig wisten te redden. Maar de pokken waren genadeloos. Met Jan Arends Mulder herdenken we tevens al die 69 andere slachtoffers van de sluipmoordenaar.

Op 24 december 1871 overleed te Hollandscheveld op 55-jarige leeftijd schipper Koert Veuger, weduwnaar van Grietje Smand. Hij woonde op E 45. Dat was aan het Hollandscheveldse Opgaande. De schipper had een woning aan de wal en het was de stille tijd. Er werd tot 2 februari niet gevaren. Besmette spullen, zoals het beddegoed en de kleding van de dode, moesten worden vernietigd. W.L.ter Stege ontving in december 1871 f 1,50 *'voor 't vernietigen der in beslag genomen besmet verdachte goederen van wed. D.van Weerden en de erven Koert Veuger'*. Daniël van Weerden was ook aan de pokken overleden, aan het Schut.

De Hoogeveensche Courant van 6 januari 1872 had een opgave van de burge-meester opgenomen, van woningen waarin de ziekte op dat moment voorkwam. Dat moest wel, want die woningen mocht je niet bezoeken, om verspreiding te voorkomen. Helaas is het enige bewaarde exemplaar van deze krant gedeeltelijk gescheurd, net op dat artikel. We maken er op uit dat er pokken heerste op het Kra-keel, en op vier adressen aan het Zuideropgaande, waaronder een zekere Benja-mins en een zekere Schonewille aan het Zuideropgaande. De voorletters zijn weg-gevallen. Op de Barswijk, bij Elim, heerste het eveneens bij een Schonewille.

Nog in 1872 maakte de staart van de epidemie zijn slachtoffers. Er waren 64 zieken, vooral rondom Noord en aan het Zuideropgaande in het Hollandscheveld, waarvan er 14 stierven. In 1873 was de ziekte weer verdwenen. We komen zo op 70 Hoogeveense doden aan de pokken, in één epidemische golf. De ziekte kwam dat jaar ook voor in Meppel, Assen, Gieten en Westerbork, lezen we in het hoofd-stuk 'Medische Politie' van het jaarverslag van Drenthe over 1872. Hoogeveen sprong er echter uit. Gelet op het cijfer van oversterfte in 1865 was de pokkenepi-demie niet heviger of dodelijker dan in dat jaar. Het geeft aan dat een besmettelijke ziekte niet alleen ineens veel slachtoffers kon maken, maar dat ook de doorlopende terugkeer van een dergelijke ziekte de ernst van de zaak versterkte.

Het baarhuisje van 1876, waar de tijd stilstaat. Wie er liggend passeert is dan ook 'uut de tied'.

HET BAARHUISJE

Gebruikelijk was dat men de doden thuis opgebaard hield, tot de dag van de begrafenis. Zo zou men ook een bron van ziekte thuis kunnen houden. Bij het versneld overgaan tot begraven, liep men het risico dat men schijn doden begroef. Verder werden mensen gestoord in hun rouwrituelen. Door de cholera, de pokken en andere besmettelijke ziekten was het voorkomen van besmettingen hoog op de agenda gezet, maar dan moest er ook wat gebeuren met het opbaren van de lichamen. Verder zou een begraafplaats volledig afgesloten moeten kunnen worden, want je kon nooit weten hoe besmetting zijn gang ging. Volgens de wet van 10 april 1869 (Staatsblad no. 65) zou Hoogeveen om zowel de begraafplaats aan de huidige Zuiderweg als die te Hollandscheveld een muur, heining, rasterwerk of een hek van ten minste 2 meter moeten plaatsen, waardoor de begraafplaatsen helemaal werden afgesloten. De gemeente had daarvoor een ontheffing gekregen. De metershoge omheiningen zijn er niet gekomen. Een omheining van bomen werkte ook voldoende.

De angst om levend begraven te worden is een universele angst, die hier en daar voorbeelden kenden, die de angst aanwakkerde, waarbij het net goed ging. Het Algemeen Handelsblad van 30 januari 1865 had zo'n verhaal over een vrouw uit Hoogeveen, lijdend aan de kinderpokken, zonder dat deze wilden doorbreken. Ze

kwam schijnbaar te overlijden. Men legde haar af en legde haar in haar doodskist. Maar wat gebeurde er? Eensklaps rees de gewaande dode uit haar enge woning omhoog en vroeg wat te drinken. De huisgenoten kregen de schrik van hun leven. Ook de schijndode was hevig geschrokken. Naar zeggen zouden toen de pokken zijn uitgekomen, waarna ze volledig is hersteld. De Nederlandse overheid stelde in 1872 verplicht, dat op alle begraafplaatsen een gebouwtje moest staan, waarin de doden tussen het overlijden en de begrafenis opgebaard konden worden, als dit in het belang van de volksgezondheid wenselijk was. Hierin gingen regelgeving voor epidemieën en angst voor schijndood hand in hand.

B&W van Hoogeveen gingen op 30 september 1873 naar Zwolle om ter plaatse een lijkenhuisje in ogenschouw te nemen. Met deze ervaring werd in Hoogeveen een volgende stap gezet. Stadsbouwmeester B.Reinders van Zwolle kreeg opdracht van de gemeente Hoogeveen een ontwerp met bestek en tekening te maken voor een gebouwtje dat op de begraafplaatsen van Hoogeveen en het Hollandsche Veld zou moeten verrijzen. Het huidige gebouwtje op de begraafplaats van het Hollandsche Veld werd in 1876 gebouwd, toen H.Boertien daar doodgraver was. Het oude 'baorhuusie', enkel en alleen bedoeld om de lijkbaar te plaatsen, verdween. De Hoogeveense timmerman en aannemer Wiecher Roelofs ter Stege werd het uitvoerderswerk gegund voor f 1665,-. Timmerlieden konden alleen inschrijven en uitvoeren, als ze borgen hadden. Johan Philip Brinks Paalman, van Noordscheschut, en Jurrien Thomas, logementhouder en eigenaar van een bedrijf met diligences, stelden zich garant voor Ter Stege. Uit angst dat men mensen schijndood zou begraven, moest het gebouwtje twee ruimtes bezitten. De ruimten moesten 's winters verwarmd kunnen worden en een bewaker moest in een afzonderlijke ruimte door een venster of kijkglas in de tussenwand, dat niet geopend kon worden, zicht op de lichamen kunnen houden. Deze waakruimte is nu koffiekamer van het op de begraafplaats aanwezige personeel van de gemeente Hoogeveen. Waar de lichamen konden staan worden nu gereedschap en machines veilig opgesteld.

Waar je ogen op vallen, als je de contouren van het baarhuisje in je opneemt, gleden ook de ogen van Vincent van Gogh langs, toen hij in september 1883 deze begraafplaats bezocht. Hij noemde het baarhuisje niet, want hij was vooral verrukt van de heide op de begraafplaats. Maar hij liep er langs. Je volgt zijn spoor, als je doorloop naar het eerste pad rechts, daar rechtsaf gaat. Je volgt zijn spoor als je terug wandelt, en de oude graven bij het baarhuisje beziet.

Wie vanaf het baarhuisje naar de brug loopt – de laatste brug van Hollandscheveld – komt langs oude graven, die een voor een hun verhaal willen vertellen. Als je deze verhalen aan elkaar koppelt, heb je een beeld van Hollandscheveld in de periode van pakweg 1850-1950, over de onderlinge verbanden tussen Hollandscheveld, Noordscheschut, Nieuwlande en Elim, hoor je over kerken en dominees, winkeliers en arbeiders. Je laat de beelden van de stenen bij je langs glijden, en ziet stijlen, vormen, belettering, materialen, die ons vertellen van werkwijzen uit vervlogen tijden. We zien grafcultuur, in de stenen, maar ook in de lege ruimten ertussen. Je zette geen dure steen op een graf, vonden velen in die dagen. Allemaal ijdelheid. Je geeft je lichaam terug, en hoopt op een opstanding met een nieuw, niet zondig lichaam. En had je wel een steen, dan was het graf eigenlijk nog niet voor jouw alleen. De volgende generatie van de familie verzamelde het gebeente, en de jonge garde vond daar uiteindelijk een eigen rustplaats. Vandaar dat we ook spreken van familiegraven.

Op de 8^e augustus 1876 bespraken B&W (burgemeester mr. Ebbinge, wethouders H.C.Scheltens en J.Bruins Slot Wzn en secretaris H.J.Flothuis) de oplevering van het baarhuisje: *“Gezien het rapport van de opzichter der gemeentewerken omtrent het lijkenhuis op de algemene begraafplaats te Hollandscheveld – door de aannemer W.R.ter Stege op 1 augustus jl. ter goedkeuring aangeboden- waaruit blijkt dat dit gebouw door hem is opgenomen en als geheel voltooid in orde is bevonden. Gelet op artikel 17 van het bestek, waarbij o.a. is bepaald dat het gebouw op de 1^e januari 1876 geheel moest zijn voltooid en opgeleverd; Overwegende dat de aannemer het gebouw also zeven maanden na de bepaalde tijd heeft opgeleverd; Gehoord de voorzitter; Is besloten: Te bepalen dat de aannemer genoemde W.R.ter Stege ter zake de late oplevering van het voormelde lijkenhuis een boete of korting zal zijn verschuldigd van honderd gulden; Voormelde aannemer kennis te geven dat over de hem nog toekomende termijnen derk aannemingssom, na aftrek der bepaalde boete of korting kan worden geschikt; Waarvan dit verbaal is opgemaakt”*. Ter Stege is hiertegen nog bij B&W in beroep gegaan. Hij vroeg om kwijtschelding van de boete en betaling van de hem nog toekomende penningen, met opgaaf van reden van de te late oplevering. B&W vonden op 21 augustus in hun overleg daarin geen reden voor wijziging van het standpunt. De boete bleef gehandhaafd.

Het baarhuisje van 1876 met op de zuidkant ervan de oudste graven die hier nog zijn bewaard. Links voor zijn graven uit de dagen dat Bliende Èule, ds. Tatum Zubli en Vincent van Gogh hier rondliepen.

HET HOLLANDSCHE VELD WANDELEND EN MIJMEREND, IN 1871

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

In 1871 werd in de Provinciale Drentsche en Asser Courant een reis door Drenthe beschreven, deels met de nieuwe reisvorm, de trein, deels te voet. Het spoor bood nieuwe reismogelijkheden. De spoorweg door Drenthe was 30 april 1870 plechtig ingewijd. Vanaf 1 mei kon de reiziger er gebruik van maken en waren de stations in Drenthe geopend. De reis begon toen op een morgen het Asser stadhuisklokje half tien sloeg, met een wandeling over de Brink, om vandaar naar het stationsplein te lopen. Dat werd beschreven in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 25 april 1871. Na Beilen werd Hoogeveen aangedaan.

De reiziger noemt zichzelf niet bij naam. Er zijn meerdere redenen om aan te nemen dat het gaat om Harm Boom. Aangezien dit deel van Drenthe niet is beschreven in het bekende 'Boek der Podagristen', en Harm Boom, een van de schrijvers daarvan, in 1871 redacteur is van de genoemde krant, is de tekst te zien als een aanvulling op het genoemde boek. Vanaf de editie van deze krant van 3 januari 1879 vinden we eveneens uitgebreide reisbeschrijvingen. Dit keer wel onder de naam van H.Boom, en onder de titel 'Reisherinneringen uit Assen naar Oost en West, naar Zuid en Noord', en als ondertitel: 'Medegedeeld in de trant van de Drentse Assesor en zijn beide neven'. Een verwijzing naar de wandelaars uit het boek van de Podagristen. De stijl en het taalgebruik lijken op die van de reisbeschrijving door Drenthe uit 1871. Hierin komt echter niet het stuk van Drenthe naar voren dat wel in 1871 is beschreven, en niet in het 'Boek der Podagristen' is vermeld. In 1871 werd een voetreis naar Hollandscheveld gemaakt, in 1879 kwam de schrijver de trein in Hoogeveen niet uit.

Kortom, de reizen sluiten prachtig bij elkaar aan. Komt nog bij: behalve Harm Boom is er geen andere schrijver die in aanmerking komt om deze tekst geschreven te kunnen hebben, gelet op het vertrek vanuit Assen, en gelet op het schrijven van reisverhalen. Aannemen dat het niet Harm Boom was, levert een probleem op, want hoe kan het dan dat deze zo uitgebreid alles beschreef, ja zelfs in de inleiding van de reis van 1879 er nog prat op ging dat hij alles wat wetenswaardig was in Drenthe had beschreven, en dat hij dan niets met Hoogeveen had gedaan, een van de grootste plaatsen? We noemen de schrijver dus Harm Boom. We volgen hem vanaf het moment dat hij aankomt in Hoogeveen en gaan met hem mee naar het Hollandsche Veld. Dit alles vinden we onder de titel 'Van Assen naar Coevorden. Fragment uit een onuitgegeven reisje door Drenthe' in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 11, 12 en 15 mei 1871.

Vanaf het station wandelde hij naar Hotel Luinge, aan het Kruis. Hij liep langs het kanaal, waar we nu de Hoofdstraat vinden. Mooie, knappe en zo-zo woningen gleden langs zijn ogen. Voor menig huis stond een elegante zitting, waarop hij concludeerde dat de Hoogeveners liefhebbers waren van 'bankje zitten'. Na een kwartier lopen was hij op het eind van de huidige Hoofdstraat *'en vond in het hart der gemeente het hotel Luinge, waar ik binnen 5 minuten op de boven hoekkamer een rustplaats vond, die mij een goed glas wijn aanbood, en een blik op een toneel zó woelig, dat ik vergat de pijp aan te houden, waarnaar ik zo vurig had verlangd'*. We volgen de schrijver:

*Wat zag ik dan in de bovenkamer van 't Hotel Luinge, 't welk mijn aandacht zo bezig hield? Dat zal ik verhalen, na een wandeling door 't Hollandsche Veld, waartoe zich op 't zelfde ogenblik een zo verleidelijk gezelschap aanbood, dat ik de zoe-
te rust welke ik hier genoot er voor opofferde.*

't Hollandsche Veld! Die naam wekt geen aristocratische ideeën op en die van dat oord horende spreken, zich iets uit het verleden herinnert, vindt doorgaans geen aanleiding om in een idealistische wereld rond te zwerven, maar 't Hollandsche Veld van onze dagen doet het Hollandsche Veld, dat er een halve eeuw geleden was, vergeten. Het Hollandsche Veld is nu Hoogeveens Arkadia. Door 't Haagje wandelde ik, met een conversabel Groninger uit het Oldambt, langs een kanaal dat ons tot aan de kerk, het hoofdkwartier van Flora's tuin, zou brengen en die weg lag niet met voetangels en klemmen, maar mocht wel een vonder-worstelperk heten, een onophoudelijke oefening om over water te zweven zonder houvast voor handen en voeten. Wil de overheid te Hoogeveen, ook door vondergymnastiek, de bevolking van het Hollandsche Veld levensgeschiktheid in dit tranen- en waterdal doen verwerven – dan, geloven wij, is het loopplank en handvatstelsel over de talloze watertjes, die in het hoofdkanaal uitlopen, goed georganiseerd.

Ik informeerde mij bij een schipper, die, hoewel een zeer zwaarmoedige gang over zich hebbende, een eindwegs met ons wandelde, ten aanzien van het toezicht over die levenbedreigende vonders. De man scheen er wel wat van te weten, maar hij keek ons gedurig zijdelings aan alsof wij Oud-Testamentische verspieters waren en mompelde iets van een Provinciaal Reglement op wegen en voetpaden – een 'Burgmeesters-verschrikker' noemde hij het – 't welk heel menslievend voorschrijft: 'De leuningten ter zijde van de vonders behoren wit geverfd te zijn!' Verbeeldt u, boven levend water, een sterk, net vonder, met ter wederzijden – of is het onze fantasie te weelderig? – met een leuning ter rechterzijde, helder wit geverfd en boven dat vonder een boom die het met zijn brede kruis overschaduwet! Als ge klaar zijt met die verbeelding, blijf dan maar thuis! Maar had onze schipper het wel recht, dat aan die vonders, genoemd in 't Provinciaal Reglement, een artikel was gewijd? Wij weten het niet.

Genoeg. Dat gewoonte en oefening wonderen doen, bewijzen de vonders, want werden andere Drentse gemeenten, bijvoorbeeld Sleen of Diever, op een goede nacht met stroompjes en sloten doorsneden en daarover vonders gelegd als de in 't Hollandsche Veld, dan was binnen 8 dagen tijds, de gezamenlijke bevolking, oud en jong, jammerlijk verdrongen. Hier gaat alles goed, trouwens van gevallen van vonder-dood in 't Hollandsche Veld wordt in deze courant weinig melding gemaakt en dat zou toch geschieden bij het welingerichte dwarskijkers-stelsel, 't welk het leven en werken der Drenthers controleert.

*Wij verzoeken onze lezers, ons in hunne verbeelding op deze wandeling vol hinder-
nissen te volgen, door een landstreek, voor 50 á 60 jaar nog heide en veen en nu een lustoord van heerlijke wei- en hooilanden, waar de fijnste en lekkerste aardap-
pelen van gans Drenthe worden geteeld, koren – en boekweitakkers de bodem be-
vallig schakeren en het frisse groen van eik en beuk het landschap op de schitte-
rendste wijze tooit.*

*De 'Hollandsche-Veldschen' zijn arbeiders in de volle zin des woords. In 't voorjaar
wachten zij niet op het kraaien van de haan om over de bedplank te springen en*

zich naar 't werk te spoeden. Als de klok het uur van middernacht aankondigt, is het grootste gedeelte der bevolking reeds 'in de weer' en rukken de mannen uit naar 'de ploeg' (het turfgraven) en de vrouwen en meisjes om de opgeworpen kluit verder te perfectioneren of de reeds wachtende vaartuigen met de zo gewilde brandstof vol te laden, en kijkt de gouden zon maar even over de rand van de vaal-bruine colossus, waarop zoveel miljoenen creaturen rondwriemelen, dan vindt zij hier het overige volkje ijverig bezig op veld en akker. 'Dan wordt hier in die tijd zeker veel geld verdiend?' vroeg de Oldambster en een paradijs-trek speelde om zijn lippen. "Wel wordt er dat – zuchtte onze wandelgenot – maar als ge vraagt of het ook goed besteed wordt ..... ach er zijn op de weg op de akkers des zweets en vermoeyenis, zoveel kroegjes en het 'laat staan het glas!' is wel een waarheid, maar zij loopt langzaam en als 't ware op vilten pantoffels. De Oldambster keek, achter de schipper om, mij eens aan, alsof hij zeggen wilde: wat zegt gij van die scheepsfilosoof?

"Maar", zo vervolgde deze, toen wij niet antwoordden, "men valle de veenarbeider niet al te hard, als hij een kleine verheuging zoekt tegen de lange, lange, vermoeyende dag die hij tegemoet gaat. Jaren achtereen ging hij dag in dag uit, datzelfde pad over, aan welks einde geschreven staat: "Zoon van Adam, gij zult werken, hard werken, totdat men u begraaft!" En als er nu iets is dat hem die taak verlicht, tenminste zijn lust en moed verhoogt, zult gij dan, gij, die hem, om u te amuseren, met werken, toch tegen hem zeggen: "Ga die kroeg voorbij en steek er uw pijp niet op en neem geen enkele teug van het vocht, dat u, zij het ook maar wijs maakt, dat uw zware taak niet zo zwaar is, als zij wezenlijk heten mag!" En evenwel – kon men hem doen geloven, dat de ogenblikkelijke opflikkering van lust en kracht te duur werd gekocht! Kon men hem doen geloven, dat de prijs, die hij voor dat genot gaf, te hoog was, dat hij er iets voor kon verkrijgen, dat blijvend nut voor hem en zijn vrouw en kinderen – zo doen geloven, dat hij de kracht had om voorbij te gaan en tevreden te zijn!"

Wij zwegen en hielden het oog op een paar vrouwen, die zwoegden onder manden vol winkelwaren en met ons hetzelfde pad opgingen. Op onze vraag: "Van waar ze kwamen en waarheen ze hunne vracht brachten?" bleek het ons, dat zij in dienst waren van de baas, de veeneigenaar, die een winkel had en zijn arbeiders noodzaakte bij hem de winkelwaren te kopen, dat zij voor hare tournee een ganse dag moesten verzuimen en dat de meeste veeneigenaren te Hoogeveen ook winkeliers waren, bij wie hun arbeiders verplicht zijn, zich van het benodigde, in die winkel voorhanden, te voorzien. Welnu – niets billijker dan dat de arbeider hem begunstigt, van wie hij werk en voor dat werk billijk loon ontvangt. "Onder conditie", vervolgde de schipper "dat de werkgever zijn arbeider geen hoger prijs voor de waren berekent, dan die is voor hem, die, niet in zijn dienst, bij hem koopt voor klinkende munt". "Dat spreekt van zelf", antwoordde ik, en onze Oldambster zei het ook, maar de schipper zweeg en de vrouwen keken hem, enigszins verdacht, overschuins aan.

Nog één partij moest in deze kwestie gehoord worden, en dat is de veeneigenaar-winkelier, maar hij was niet present, en het 'hoor en wederhoor' kon dus hier niet in de praktijk worden gebracht. Mocht het echter waarheid zijn wat ons later werd verzekerd, dat namelijk de arbeider, die in dit opzicht geheel vrij kon handelen, meer welvarend is en ook in beschaving boven de anderen staat, dan zou dat getuigen tegen het winkel-systeem, zoals het hier in praktijk wordt gebracht, maar wij beslissen niet en laten het antwoord over aan de rechtschappen veeneigenaar zelf.

De schipper verliet ons nu. De vrouwen sloegen een zijpad in en wij zetten onze wandeling voort naar het hart van dit lustoord, naar kerk en pastorie en school. Links en rechts zagen wij aan de oevers van het kanaal tussen aanzienlijke ook zeer nette en goed onderhouden huizen, tot dat wij eindelijk het doel van de tocht, het bedehuis der Christenen, bereikten, 't welk twintig jaren geleden, uit liefdegaven werd gesticht, en op de plek staat, waar het hoofdkanaal een zuidelijke richting neemt. De kerk is de 26^e december 1851 ingewijd door ds. C. van Schaick en heeft een toren met klok zonder opschrift, terwijl aan de beide zijden van de hoofddeur op een zerk dit opschrift is te lezen: "Uit liefdegiften is deze kerk en pastorie in den jare 1851 gesticht, onder toezicht van de heren mr. H.G. van Holthe tot Echten, mr. A.H.Witsenborg, J.G. de Jonge, Hk. Berghuis en W. ten Oever, in Commissie verenigd". "De eerste steen is gelegd op 12 mei 1851 door mr. A.H.Witsenborg, namens de Commissie".

De kerk ziet er van buiten netjes uit, is de ruime schone plek, die men voor haar koos, waard, en mag haar torenspits met de 'veenschap' als een hier eigenaardige windwijzer, wel met zekere 'kranerigheid' boven het geboomte laten uitkijken. De inrichting van binnen is vrij goed en kunnen preekstoel en banken de verkwast nog wel enige tijd ontberen, het wit der muren is niet onberispelijk, en 't orgeltje, zo verzekerde mij een Hoogeveens musicus, schreit, als het bespeeld wordt, letterlijk op hulp, en wel zó vals, dat zich in de meimaand des zondags geen enkele vogel – wie telt ze anders in deze dreven? – in de buurt waagt. Of het waarheid is, dat Morpheus bij de buitenbouw van het instrument stem in 't kapittel had, zoals diezelfde musicus ons influisterde, weten wij niet – wel dat onze zegsman een guit is. Het viel ons op, dat de kerkbanken zo smal zijn en de rugleuningen zo rechtop staan. Die daarop des zondagsnamiddags ongemerkt een 'uiltje knapt' heeft een bijzonder talent van slapen, en die der 'dut' in volle draf en valt, zou in ons oog een rustverstoorder zijn, op wie wij de eerste steen niet zouden werpen. 't Heeft er alles van, dat de architect, toen hij aan de banktekening bezig was, gedacht heeft: zes dagen zult bij arbeiden, bij daar in 't Hollandscheveld! En op de zevende zult gij – althans hier niet slapen. 'Zit rechtop!' is in deze kerk een overtollig gebod. 'Zit voorover!', dat is de stilzwijgende eis. Nu, de houding des deemoeds is in het bedehuis niet ongepast.

Als men op het kerkplein enig plantsoen zette, zou het erbij winnen. De pastorie verschuilt zich ter zijde van haar moeder de kerk en heeft een fraaie tuin, terwijl de school en onderwijzerswoning op de romantische achtergrond een geheel helpen vormen, dat in de volste zin des woords 'landelijk schoon' mag worden genoemd. Er is zelfs iets deftigs in deze jeugdige schepping en de jonkheid, die daaruit ons toelacht, wordt op de aangenaamste wijze getemperd door de ernst van een allée van eiken, die over kerk en school, pastorie en onderwijzerswoning haar bladerendak uitspreidt, terwijl hij, die het torentje beklimt, de moeite ruimschoots beloond ziet door een panorama, gevormd door boom- en struik, akker en weide, en door-kronkeld van talrijke wijken, en in het verschiet het nog ontgonnen heideveld, waarover indrukwekkende stilte heerst, hem herinnert dat hij nog wel degelijk in Drenthe is.

Ik stond een ogenblik stil op het kerkplein en niets vertoonde zich aan mijn oog, als nu en dan een vrouwelijk figuur, die ook spoedig verdween. De ganse omtrek verkeerde in Sabbath's ruste. Terwijl ieder, die werken kon voor " 't brood dat vergaait", de schemering niet had afgewacht om op zijn post te zijn, zat de leraar en herder

der gemeente wellicht in het stille studeervetrek en peinsde op de merkwaardige uitspraak des bijbels: "Een ding is nodig"- terwijl de ganse wereld zich bezig hield met Parijs en Versailles, met Thiers en Von Bismarck, met Pius IX en Döllinger, staat de krachtige bevolking van dit oord, als het nachtelijk duister met de schemering worstelt, in de loopgraven van het omringende veen, omvat met kloeke hand de spade, werkt voort, altijd voort, bij ure noordenwind en bij de hitte der middagzon, spoedt zich in de namiddag naar huis, en slaapt, als de avondkoelte over het aardrijk dartelt, en duizenden het goede des levens in keur van uitspanningen volop smaken, het uur tegen, waarop de nieuwe dag aanbreekt, die vernieuwede arbeid eist. (..... een zin is deels weggevallen) Bismarck, de Commune te Parijs, de Nationale Vergadering te Versailles, het Vaticaan te Rome en het studeervetrek van Döllinger – hier heeft de ellende van de een en de glorie van de ander, hier heeft de worsteling tussen Staat en kerk weinig waarde. "In 't zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten!" dat is het enige letterschrift, 't welk er wordt gekend – de paradijs profetie, die er tot waarheid werd.

Als Bilderdijks Muze in dit oord had omgezweefd, zou zij geen reden hebben gehad, deze echt poëtische raad te geven:

"Ga, stervling, ga het land met drupplend zweer besproeien;
Eet brood, van 't zweet doorweekt, waarvan uw wangen vloeien;
Roei doornen, distels uit, breek kei en rotsgrond door;
En drijf de scherpe ploeg al knikkende in de voor!
Krom, wijl ge u krommen moet van d'arbeid, niet van 't zitten!
Laat de zon op 't hoofd, het denken niet verhitten!
Slaap o uw legerstee van lijfsvermoeidheid in,
En waak geen nachten door uit ijde lettermin!

"In 't zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten!" is het enige geestesvoedsel dat hier wordt rondgedragen van drempel tot drempel, zeiden wij, maar – is dat wel waarheid? Toen wij, uit Hoogeveen, langs het kanaal naar de kerk wandelden, meer dan een uur lang, hadden wij, als weg of pad een kleine opening in 't bos had gelaten, een bespiedende blik uitgezonden, ten einde te ontdekken of zich ergens in 't verschiet ook de onafzienbare bruine heide liet bespeuren, maar altijd vergeefs, en zo was het ons geworden, alsof wij omdoelden in een der welige oorden van enkele onzer zuster provinciën. Struik en boom trekken als 't ware een cordon om deze bevallige landstreek, die de bevolking als toeroept: "Ik geef u genoeg – heb niet te doen met wat daar buiten leeft!" Maar toch is dat cordon door de tijdgeest verkracht en niet onaangeroerd bleef het Hollandscheveld van de beweging des tijds op het gebied van verstand en hart. Wat de moedergemeente aangreep, deed zich ook hier, zij het slechts met zachte trillingen, aan deze en genen voelen, en het gebod: "Geloof alleenlijk!" wordt, al is het alleen in de stilte der binnenkamer, weer-sproken.

Hier zijn, die wellicht zeggen: "Als christen wil ik mij aan de godsdienst houden die mijn verstand geen geweld aandoen, maar alle dwaalbegrippen, vroegere tijden aanklevende, verwerpen, ook al werden zij door miljoenen, op gezag van anderen met heler hart voor waarheid gehouden. Ik protesteer met Luther, maar wacht nu ook weer op een held, die moedig en sterk, zonder achterwaarts te zien en zonder mensenvrees, het licht dat de grote hervormer ontstak, reinigt en zuiverder doet opvlammen. En waarom zou ik dat niet doen? 't Waren immers altijd 'weinigen' die

eerst het 'betere', het 'ware' huldigden en daarom vervolgd werden door de menigte. Was de waarheid bij de menigte, die Socrates de gifbeker toereikte, die Christus kruisigde? Eeuwen later omhelsde het volk de leer des kruises en velen met dezelve onberedeneerde woestheid waarmee vroeger die leer werd verworpen. Behoeftte aan godsdienst is een der krachtigste neigingen in de mens, vooral als wetten en instellingen nog in haar kindsheid zijn, en allen die aan hun behoefte vorm noch gestalte kunnen geven, lenen die van anderen. De laatsten maken de menigte uiten aldus wordt het begrijpelijk dat kerk en priesters de mens zo lang aan de leiband kunnen doen lopen. Daartoe moest het weten door 't geloven overheerst worden. Is echter het onderzoek vrij, dan verdwijnt, zij het langzaam, het ene bedrog na het andere, de ene dwaling na de andere, en het licht der waarheid dringt door tot de afgelegene ten schuilhoek – dan houdt gewetensdrang op en ieder eist voor zijn geloof een vrij veld, als een heilig recht.

Gelijk de zon zelf, als zij over de horizon kijkt, op de plek waar ik nu sta, niet gezien wordt en haar toch verlicht – gelijk zij omhoog stijgende, haar stralen door de kleinste opening van 't bos weet te doen dringen en eindelijk zich hier in al haar kracht laat voelen en in al haar majesteit laat zien, zo is ook de waarheid hier ongemerkt binnengekomen en maakt de geesten langzaam los van boei en kluister. Welk een droevig figuur maken zij, die, bij de morgenschemering van de naderende dag, zich houden alsof zij de opgang der zon willen verhinderen, haar de rug toekeren of haar stralen trachten af te weren met een oud, wormstekig scherm, 't welk zelfs het schijnsel der maan niet kan keren.

Ook op materieel gebied is de tijdgeest het Hollandsche Veld, op wollen sokken, binnengeslopen en begint hij er luide mee te spreken over de kwesties van de dag. Een zijner rechten waarop hij bijzonder prat is en die hij alom in de praktijk brengt, het recht van vergadering en samenspreking, deed hier een "Vereniging" ontstaan "tot bevordering van bloei en welvaart in de veldstroken", en die Vereniging, 70 á 80 leden tellende, laat zich gedurig haar vrije stem horen in eis en wensen en heeft reeds veel ten goede uitgewerkt. Ook de school nam zij, trouw bijgestaan door haar Hoogeveense zuster, onder bescherming en tegen het zo verderfelijck schoolgaan-verzuim ontrolde zij haar banier. Elke maand laat zij in de scholen, aan de leerlingen die geen enkele schooltijd verzuimden, als bewijs daarvan, kaartjes uitreiken en elke 12 kaartjes geven aanspraak op een fraaie plaat. Dat geschiedt met verblijdend succes en men verzekerde mij dat daardoor de belangstelling in 't onderwijs en de ambitie in 't schoolgaan zo waren toegenomen, dat sommige ouders niet dan met moeite hun kinderen een schooltijd kunnen doen verzuimen. Dat zij bloeie, die Vereniging! en moed houde ook bij teleurstelling en tegenwerking, en dat kan en zal zij, als zij vraagt met bescheidenheid en ernst wat recht en goed is en, om dat te verkrijgen, de beste middelen weet te kiezen.

De avond begon te vallen. De vlijtige mannen van het Hollandsche Veld kwamen vermoeid van hun werk end at waren tekenen voor ons, om naar 't Hoogeveen terug te keren. Wel nodigde het 'Zuideropgaande', dat een heerlijck vergezicht aanbod, ons tot een bezoek aan de kerk der Christelijck Gereformeerden en vroeg de school aldaar enige attentie – wel schoot mij, betreffende het onderwijs aan de Juelenwijk, iets te binnen, dat wellicht een schaduw had geworpen op deze bladzijde van mijn dagboek, die wij er liefst buitenhouden, omdat er voor die school een beter dag begint te lichten, maar 't was te laat. Wij namen daarom de terugreis aan en menen het Hollandsche Veld geen beter afscheid toe te kunnen roepen, dan er te vinden is in de wens:

“Dat uwe bevolking voortga met werken, maar dat zij ook meer en meer lere leven – dat het Hoogeveen aan deze streek, als een harer bevalligste dochters, altijd bereidwillig de hand reike en haar opleide naar ‘hoger’, en dat de moeder, die zelve in menig opzicht, als verjongt en tot het besef harer kracht begint te komen, alles doe wat nodig is om haar kind met de bedrijvige wereld in aanraking te brengen – dat zij vooral mild zij, als het onderwijs er om een bescheiden deel vraagt!”

Wel enigszins vermoeid, traden wij, bij het duister, ’t Hotel Luinge binnen, opende ik mijn reisportefeuille, eiste van mijn geheugen de indrukken van de dag terug en wierp mij, na die aan het papier toevertrouwd te hebben, bereidwillig in de fluwelen armen van Morpheus.”

DE TIENDENSTRIJD VAN 1876

TO PAY OR NOT TO PAY.....

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

De oogst wordt binnen gehaald. Wachten we wel of niet op de controleur, die namens de tiendheer schat hoeveel er op het land staat? Tijdens de eerste boerenopstand werd in 1876 gekozen voor zo snel mogelijk oogsten, tegen alle regels in. Een conflict dat twee winnaars en twee verliezers opleverde.

Op 19 december 1875 overleed op Huize Echten Rudolph Arend van Echten van Holthe, zoon van wijlen Rudolph Otto van Holthe en Anna Geertruida van Echten. Hij was geboren in 1803, als zoon van de laatste freule van het geslacht van Echten en een vader uit de Overijsselse adel. In de familie werden vervolgens beide namen bij elkaar gevoegd. De meesten noemden zich Van Holthe tot Echten, behalve hij. De overledene was burgemeester van Ruinen en Hoogeveen geweest. Hij was 40 jaar lid geweest van Provinciale Staten van Drenthe, waaronder ook nog een periode gedeputeerde. Hij was de eerste voorzitter van het DLG. Zijn waterkennis kwam tot uiting in de functie van commissaris van de Drentsche Kanaal-Maatschappij. In zijn leven was heel wat gebeurd rondom de tienden. Ieder hoofdstuk daarin verdient apart verteld te worden. Op zijn oude dag was hij niet stipt meer in het innen ervan. Die conclusie mogen we trekken, als we zien hoeveel achterstallige betalingen er waren.

Een tiende was een vorm van oogstbelasting, waarbij men een tiende deel van de opbrengst diende te betalen aan degene die het tiendrecht bezat. De tiende wordt

in de Bijbel genoemd als belasting aan de tempel. Een tiende van de oogst moest worden ingeleverd. Karel de Grote voerde de tiende in in Europa. Het was bedoeld als een sociale belasting, ter financiering van de armenzorg, het levensonderhoud van parochiepriesters en de instandhouding van kerkgebouwen. De tiendplichtigen, de bevolking van een dorp of een streek, kregen dus voor die tiende sociale zekerheid, geestelijke ondersteuning en een kerkelijk onderkomen. In gebieden waar de tiende pas in latere eeuwen werden ingevoerd, kwam er ook een deel toe aan de bisschop. Aangezien die bisschop tevens wereldlijk heerser kon zijn, werd daarmee tevens een vorm van regulier overheidsgezag mee gefinancierd. De bisschop kon de tienden weer overdoen aan derden, die ze weer konden verkopen of anderszins konden belenen. Zo kwamen de tienden van Zuidwolde en het aangrenzende gebied – waaronder een deel van de omgeving van de huidige plaats Hoogeveen – in 1275 via Hendrik van Borculo, burggraaf van Coevorden, in handen van de familie Van Echten.

In de 17^e en de 18^e eeuw viel een deel van de tiendrechten van de Van Echten samen met het grondgebied van de Heerlijkheid Echten-Hoogeveen. In de Franse Tijd werd de Heerlijkheid Echten-Hoogeveen opgeheven. De bevolking bleef echter verplicht de tienden te betalen. Enkele Hoogeveeners namen die over van de Van Echten, maar die zorgden er later via diverse processen voor dat ze weer eigenaar werden van deze tienden. Als vanouds, terwijl de Van Echten daarvoor niets terug deden. Het was een vorm van privé-belasting geworden, te betalen aan een familie die er geen bestuur, sociale zekerheid, of wat dan ook tegenover stelde, zelfs geen rechtspraak, want toen die er wel was, werd deze betaald uit de boetes.

De bevolking probeerde daar diverse keren van af te komen. Een stokoude Gijsbertus 'Bart' Leijssenaar (1832-1927) werd in 1925 geïnterviewd voor een nooit verschenen boek. Wat hij over de tienden vertelde, vormt een mooie inleiding op het conflict van 1876. Bart Leijssenaar wist nog dat er ooit drie Berenden waren, Berend Bakker, Berend Bakker en Berend Pol, die als tiendopnemer door de velden trokken. Ze gingen met een schuit rond. De tiende werd vervolgens in natura van het land gehaald, in de schuit gezet, en verkocht. Bart had dit zelf nog gezien. Een zekere Fik wilde deze personen niet op zijn land hebben. Hij is aan het 'rechten' gegaan, en heeft de procedure gewonnen. Daaruit kwam voort dat later de opbrengst van het land werd geschat en de tiende in geld moest worden betaald. Dat was de situatie van 1876. Dat was ook de situatie waaronder schulden op konden lopen, als mensen meerdere jaren niet betaalden, terwijl ze er wel toe verplicht waren. De situatie van 1876. Maar het was niet het proces van Fik dat de inning in natura stop had gezet. Het proces van Fik was namelijk pas in 1883 bij de Hooge Raad, ging wel over tienden, en over nog meer. Herinneringen vertroebelen het beeld.

Wat ook nog van belang is om te weten, is dat de tienden in de 19^e eeuw deel uitmaakten van een systeem, dat voeding kon geven aan de theorie van de klassenstrijd van het opkomende socialisme. Door de wijze waarop er namelijk mee werd omgegaan, was het tiendenconflict een conflict tussen een oude adellijke familie en de werkende klasse: de opklimmende arbeider en de schipper met een eigen boerderijtje. Voor die arbeider was het van belang om wat grond bij zijn woning te hebben, om via de oogst wat extra's in huis te hebben, omdat in de winter de venen weinig of niets opleverden. Ging het goed met de arbeider, dan werd hij boer op een klein plaatsje. Dit gaf hem enige onafhankelijkheid. De kleine schipper, niet wonend op het water, zat net zo. Een boerderijtje gaf zekerheid voor stille tijden. Dit

gaf hen ook meteen de last van de tiende. Ook de langzaam groeiende groep middenstanders had er last van. Ook die had nogal eens bouwland bij het eigen pand. Alles wat van dat bouwland kwam, was tiendenplichtig. De grootgrondbezitters van Hoogeveen en omstreken hadden er echter weinig last van. Het waren hun meiers en erfpachters, die de tienden van de oogst van de akkers moesten betalen. Veel van de braakliggende gronden waren in de 19^e eeuw ingeplant met bomen. De buitengebieden van Hoogeveen bestonden uit honderden hectares bos. Het ging om houtteelt om te oogsten, zogezegd. Over de opbrengst van het bos werd echter geen tiende geheven, net zo min als dat over de turf was gedaan. De van Holthe tot Echtsens spaarden de heersende klasse en zetten druk op de zich ontplooiende arbeiders, kleine schippers en middenstanders. Een groep die zou zorgen voor flinke tegendruk.

WAAROM HUIZE ECHTEN RECHT HAD (ZOU HEBBEN) OP DE TIENDEN

De nieuwe Heer van Echten en (mede)eigenaar van de tienden ging er in zijn eerste jaar en bij de eerste oogst al flink tegenaan. Hij zette alles op alles om de achterstallige gelden te innen en de oogst van 1876 onmiddellijk op te vangen. Niet meer in geld, maar weer in natura. Er werd iemand aangesteld om de oogst te schatten, Jan Pieters Smit, en er werden afspraken gemaakt met een opkoper, Jan Hulst. Waarom dachten de Van Holthe tot Echtsens dat ze nog steeds recht hadden op de tienden? Omdat de tienden veel ergernis opleverden en de betaling ervan problemen gaf, schreef Jhr. Mr. Anne Willem van Holthe tot Echten (1816-1900) een tekst ter verdediging. Dat zou alles moeten verduidelijken. De tekst werd opgenomen werd als hoofdartikel van de Hoogeveensche Courant van 5 juli 1876:

“Tienden te Hoogeveen. Nu herhaaldelijk in dit blad de eigenaren van gronden te Hoogeveen worden opgeroepen tot aanzuivering van achterstallige tienden, mag men de vraag doen: van waar die tienden? En is die tiendplicht gestaafd? Het antwoord geven de geschiedenis van de stichting van Hoogeveen en de akten daartoe betrekkelijk. De Heer Roelof van Echten kwam overeen met de eigenaren van Steenberg en Ten Arlo onder Zuidwolde, bij acte van 20 december 1625, goedgekeurd door Drost en Gedeputeerden der Landschap Drenthe 30 maart 1626, dat hij zou aanleggen een kanaal met sluizen, tegen genot van het bovenveen van het daarbij aangewezen noordelijk en oostelijk gedeelte der marke van Steenberg en Ten Arlo, en waarop medeverkopers konden afvaren. De eerste voorwaarde van die schikking was “dat welgemelde Jonkheer Roelof van Echten tot Echten voor zich en zijn erfgenamen ten eeuwigden tijd renunciëren en quiteren zal, gelijk hij doet mits dezen, de, de tienden van de turf over de gemelde eigenaren tegenwoordige venen.”

Bij akte van 30 december 1630 kocht de Heer Roelof van Echten de ondergrond van diezelfde venen gelegen boven of oostwaarts van Zuidwolde voor zes duizend vijf honderd gulden en honderd Rijksdaalders voor de armen van Zuidwolde. De Heer van Echten bleef geen eigenaar maar verkocht circa 5000 morgens van de alzo verkregen grond aan Hollandse en andere kopers bij akten van 12 maart 1631, van 20 mei 1632, 27 mei 1632, 18 augustus 1632, 12 december 1632 en vestigde daardoor de Algemene Compagnie van 5000 Morgens te Hoogeveen. In artikel 3 der algemene voorwaarden dezer koopcontracten werd de tiende bedongen op alle uitgegeven gronden der compagnie in deze woorden: “De koperen ende haar recht verrijgende, zullen vrij ende exempt wesen van alle grove en smaltienden voor den

tijd van vijftiengh jaren, inne te gaan in den jare zestien hondert twee en dertigh, welke jaren omgekomen zijnde zullen zij gehouden wesen, den voors thijnden te dragen en betalen, naar de costume van den dorpe van Zuidwolde voors., wel-verstaande nochtans, dat den turf die in de voorz. veenen gegraven en uitgevoert zal werden, nu, ende ten eeuwigen dage vrij zal wezen van thijnden ende zonder dat den Heere van Echten eenige andere bezwaarnisse daarop zal vermogen te stellen.”

Uit het vorenstaande volgt:

- 1. Dat het tiendrecht van de Heer van echten op alle gronden der marke van Steenberg en Ten Arlo door de eigenaren was erkend;*
- 2. Dat dit tiendrecht op alle gronden der Algemene Compagnie van 5000 Morgen te Hoogeveen is gevestigd bij koopcontract van die gronden;*
- 3. Dat hetzelfde op de laatste gronden een aanvang heeft genomen 25 jaren na 1632 dus in 1658.*

In vroegere tijd en ook later werd dat tiendrecht verpacht. Om echter de uitoefening van dat recht voor de tiendplichtigen minder bezwarend te maken, hen het zo noodzakelijke stro te doen behouden, werden zij gedurende enige jaren toegelaten tot betaling in geld, naar een vooraf door een deskundige gemaakte waardering der vrucht. Diegene, die met de inning is belast, beklagt er zich over, dat zeer velen met de aanzuivering achterwege blijven. Ten opzichte van de zodanigen kunnen de eigenaren der tiende niet anders handelen, dan tot de inning in natura weder over te gaan.

v.H.t.E.”

EEN COMMISSIE WIL DE BAKENS VERZETTEN

Een reactie van de eigenaren van de gronden liet niet lang op zich wachten. Maandag 10 juli 1876 was er al een vergadering, zo lezen we in de Hoogeveensche Courant van 12 juli 1876. We volgen het verslag: *“Maandagavond verenigden zich een dertigtal grondeigenaren ten huize van de heer Thomas, om te beraadslagen over de tiendplichtigheid aan de Jonkheren Van echten. Als voorzitter fungeerde de heer P.Smit. Aanstonds na het openen der vergadering werd door de heer J.Huls, als daartoe door de jonkheren Van Echten gemachtigd, medegedeeld dat de tiendheffers bereid zijn om over afkoop bij halve wijken te onderhandelen. Hiertegen werd aangevoerd, dat dit bezwaar in heeft, omdat zovele halve wijken onder verschillende eigenaren verdeeld zijn. Beter zou zijn afkoop door iedere eigenaar van de op zijn gronden liggende tienden.*

Een der aanwezigen betoogde het wenselijke om in het voorstel der tiendheffers te treden en de schuld af te kopen, ten einde conflict te vermijden. Hij drong daartoe ook met de herinnering aan het vele goede dat Hoogeveen aan het Huis Echten te danken heeft, bepaaldelijk ook aan de stichter van Echtens-Hoogeveen. De voorzitter erkende dat Hoogeveen in latere tijden aan de Heren Van Echten 't een en ander te danken heeft, maar bestreed die grote verplichting, wat de stichting betreft, want ieder vervener heeft op zijn beurt aanspraak op de dankbaarheid van het nageslacht, voor hetgeen hij toch eigenlijk alleen om zijn eigen belang te bevorderen deed en nog doet. Hij raadde belanghebbenden aan niet in afkoop toe te stemmen vóór de vraag beslist is: zijn de tienden verschuldigd? Ten slotte stelde hij voor een

commissie te benoemen om deze kwestie te onderzoeken en, zo nodig, gelden bijeen te zamelen voor een eventuele procedure. Na korte bespreking werd dit voorstel aangenomen. Tot leden van die commissie werden benoemd de heren P.Smit, Jhs.Wessels Boer, P. Bruins Slot Wz., J.P. Brinks Paalman, J.Booij Jr. en A.Lijster."

De tegenpartij, 'de commissie' genoemd, had in de leiding een gemelleerd gezelschap. De eerste vier genoemden waren zelf ook eigenaren van veel grond. Ze zullen last van de tienden hebben gehad op delen ervan, maar kwamen vooral op voor diegenen die hun grond huurden. De meest in het oog springende onder hen, was Johannes Wessels Boer (1834-1887). Hij was koopman en vervener. Zijn grootvader, oudoom en overgrootvader waren veerschippers op Meppel geweest. We hebben het hier over een familie van eenvoudige komaf, waarvan een van de leden steeds meer invloed kreeg. Zijn zoon kon studeren. Dat werd de laatste kantonrechter van Hoogeveen. Zelf was Johannes Wessels Boer voorzitter van enkele invloedrijke verenigingen. Hij leidde vervenersvereniging 'De Eendracht'. Om het vaarwater goed te houden, zat hij als voorzitter in het bestuur van de 'Vereniging tot bevordering der bevaarbaarheid van de Hoogeveensche Vaart en het Oranjekanaal'.

Wessels Boer zorgde in Hollandscheveld met enkele andere personen voor een fabriek van houtproducten, aangedreven door een hypermoderne stoommachine. In 1869 was hij kandidaat van het kiesdistrict Hoogeveen voor de Provinciale Staten. De Provinciale Drentsche en Asser Courant van 3 april van dat jaar noemde hem 'verstandig, onafhankelijk en verlicht'. Hij was lid van Provinciale Staten voor de liberale kiesvereniging. Al met al geen man van de onderklasse van de samenleving, en ook geen man die persoonlijk veel last had van de tienden. Ook hij zat in de houthandel, waarvan de 'oogst' buiten de tienden viel. Maar hij maakte ook deel uit van de kleine groep gegoede Hoogeveners, die een middeleeuws systeem van tienden, waardoor de gewone man onnodig extra gekort werd op zijn toch al niet ruim bedeelde verdiensten, zo snel mogelijk uit de moderne 19^e eeuw wilden zien te krijgen.

P.Smit was bakker. Als de tienden zouden verdwijnen, zou het graan goedkoper worden, en kon hij goedkoper inkopen. Dat zal een persoonlijk belang bij de tienden zijn geweest, los van het onrecht van de afgeroomde oogst. In de Hoogeveensche Courant van 12 juli 1876 zien we een opvallende advertentie. We krijgen de indruk dat tijdens de tiendenstrijd zijn knecht is vertrokken, met gevolg dat bakker Smit geen brood meer kan leveren. Het was geen ruzietje, die tiendenstrijd, het was een conflict dat de samenleving verdeelde. Het was een conflict dat de bakker tijdelijk brodeloos maakte. Overigens zat bakker Masselink ook te wachten op een goede nieuwe knecht, zo leren we uit dezelfde krant.

Johan Philip Brinks Paalman was sinds december 1870 ambtenaar van de burgerlijke armenadministratie van de gemeente Hoogeveen. Daarvoor was hij al secretaris-boekhouder van die administratie. Hij was koopman, grond- en huizenbezitter, bestuurder van enkele kerkelijke en maatschappe-

Roggebroodbakkerij.

Bij gebreke van een
bekwamen knecht en
ten einde geen ander dan **GOED BROOD**
te leveren, is de bakkerij van onderge-
teekende tot nader berigt
gesloten.

P. SMIT.

lijke organisaties, kortom, een rijzende ster, woonachtig bij het Noordse Schut. Zo is er meer te vertellen van de leden van de commissie. Waar het om gaat: het waren niet alleen meer de arbeiders en de boeren, die moeite hadden met de tienden. Een deel van de leidende klasse had zich aan hun kant geschaard. Of, misschien anders gezegd, een deel van de 'gewone mensen' was maatschappelijk opgeklommen, en had zich ondanks de betere maatschappelijke posities niet solidair verklaard met wat hun families voorheen als onrecht zagen.

“Zijn wij de tienden verschuldigd?” Dat was de vraag waarmee de commissie van grondeigenaren aan het werk ging. Het antwoord van de commissie is niet bekend, maar de tienden bleven nog jaren, zodat hun onderzoek niets wezenlijks opgeleverd zal hebben. Dat kon ook niet. Het archief van de familie Van Echten bleef voor hen gesloten. Daarin lag al het bewijsmateriaal dat ze nodig hadden om een groot deel van de gewraakte tienden kwijt te kunnen raken. Jhr. Mr. Anne Willen van Holthe tot Echten verdedigde de tienden door de eenvoudige logica dat er tiendplicht was voor Zuidwolde, dat 5000 morgen van dat gebied overging naar de Compagnie van de 5000 Morgen, en dat de nieuwe eigenaren de tiendplicht erkenden, dus moesten alle latere eigenaren dat ook doen.

Daarmee negeerde men de kennis uit het eigen archief van de Van Echten waaruit bleek dat een flink deel – tot wel 3000 morgen – buiten Zuidwolde had gelegen. Die tienden vielen niet toe aan de Van Echten maar aan derden. Die tienden hoorden bij de eigenaren van de tienden van de Meppense Venen. Deze venen werden voor pakweg 3000 morgen opgenomen in het gebied van de Compagnie van 5000 Morgen. Het pleidooi van jhr. mr. A.W. van Holthe tot Echten maakt ons duidelijk dat de Mythe van Roelof van Echten in de 19^e eeuw nog steeds een belangrijke functie had. De mythe zei dat Roelof van Echten in 1625 in totaal 5000 morgen veenland had gekocht van Zuidwolde. De mythe gaf de Van Holthe tot Echten de legitimatie om de tienden te blijven innen.

Mogelijk wisten ze zelf niet beter en zagen ze het zelf ook als feitelijke geschiedenis, op basis van een gedrukte tekst van Roelof van Echten II uit 1678. Dit was de geboorte van die mythe. Het was een verhaal om eigen rechten te verkrijgen of uit te vergroten. Hoe dan ook, het gesloten houden van het eigen archief had een belangrijke functie. In 1876 was een dertigtal Hoogeveense grootgrondbezitters op zoek naar informatie om van de tienden af te komen. Als ze de stukken ter inzage hadden gekregen die nu bekend zijn, was er een schandaal ontstaan. Dan hadden de Van Holthe tot Echten een heel ander proces over de tienden moeten voeren. De mythe en een gesloten archief konden dit voorkomen. Het onderzoek was echter maar een deel van waar de commissie mee bezig was. Er werd een ingewikkeld spel gespeeld. Wie dit wil proberen te doorgronden, kan via de auteur dezes een uitvoerig onderzoek ontvangen, met daarin alle stukken verwerkt over het ontstaan van Hoogeveen en de tiendenkwestie.

We kennen feiten. We kunnen echter niet in het hoofd kijken van de mensen achter de feiten. Op basis van wat er gebeurde, kunnen we echter wel degelijk een inschatting maken van wat ze wilden. Daarmee wordt het ons ook duidelijker wat er precies gebeurde, in de zomer van 1876. De tienden waren verhandelbaar. Jhr. Mr. Anne Willem van Holthe tot Echten zette druk op de tienden, niet omdat hij die zo graag in ere hersteld wilde zien, maar omdat hij ze wilde verkopen. Slecht lopende tiendeninning zou weinig opleveren als de tienden in de verkoop zouden gaan. Je

moest dus wel druk erop zetten, dan werd het interessant voor een koper. Voor de tiendplichtigen was dit echter een dreigend scenario. Als de tienden niet meer in één hand waren, waren de tiendplichtigen in Hoogeveen opgesplitst over meerdere tiendheren c.q. eigenaren van de tienden. Dan zouden ze ook meerdere processen moeten voeren om er van af te kunnen komen. De opzet van Van Holthe tot Echten was ook juist om de tienden over nieuwe tiendheren te verspreiden. Hij had er ook voor kunnen kiezen om de gebruikers van de gronden de tienden af te laten kopen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen als er per halve wijk over onderhandeld werd, zoals de commissie wilde. Maar Van Holthe tot Echten koos er voor om de tienden in grote blokken te verkopen.

Voor- en tegenstanders van de tienden maakten beiden gebruik van de krant. De Hoogeveensche Courant van 19 juli laat advertenties en een ingezonden tekst zien van beiden. Notaris mr. H.J. Carsten was zelf eigenaar van een flink boscomplex, bij Veenlust, Coevorderstraatweg. Zijn hout was tiendenvrij. Hij organiseerde voor Jhr. Van Holthe tot Echten de verkoop van de tienden. Op donderdag 20 juli 1876 zouden bij sluiswachter Harkema bij de Noordersluis de tienden worden verkocht van de gronden op Noord. Vrijdag 21 juli was bij de weduwe Raak, wonend naast de kerk te Hollandscheveld, de verkoop van de tienden te Krakeel en het Hollandscheveld, tot aan het Zuideropgaande.

Zaterdag 22 juli was bij de zelfde weduwe de verkoop van de tienden op het Zuideropgaande. De erven Warmels beheerden de herberg in het oude gemeentehuis te Hoogeveen. Dat was waar nu de HEMA staat. Daar was op maandag 24 juli de verkoop van de tienden op Sloot, de Schutstreek en daaromtrent. Voorafgaand aan de verkopen zou 's morgens om 9 uur ten huize van de verkoop gelegenheid worden gegeven tot betaling van achterstallige tienden, en tot het voldoen der waarde van de tienden over 1876, volgens taxatie van een deskundige. Met degenen die hun achterstand niet hadden betaald, zou geen akkoord worden gesloten over 1876.

De commissie had in die dagen zittingen belegd, waarop werd uitgelegd hoe men te werk wilde gaan. De commissie voelde zich gesteund door flink wat tiendplichtigen. Een allerlaatste zitting was belegd ten huize van J. Thomas Hz. Op zaterdag 22 juli, 's avonds van 6 tot 9 uur. Onder de advertentie, ook in de krant van 19 juli, de namen van de gekozen commissieleden. In dezelfde krant stond een wervende tekst, namens deze commissie. Onder de kop 'Eendracht maakt macht', werden de tiendplichtigen aangesproken:

“De strijd, om van het juk der tienden bevrijd te worden, is in deze gemeente aangevangen. Een groot aantal grondeigenaren hebben zich bereids aangesloten bij de gekozen commissie en onder hen die bezitters zijn van veel zogenaamd tiendplichtig land. Maar zal het doel bereikt worden dan moeten allen samenwerken, want anders zullen de tiendheffers, door alleen de grondeigenaren aan te spreken, welke zich niet aangesloten hebben, en een zeker inkomen nog behouden en om de kwestie heen zeilen.

Zal de vraag, of de betaling der tiende verplicht is beslist worden, dan moeten de pachters of kopers der tienden overal bij het inhalen hun neus stoten. Misschien ook zullen het eerst aangesproken worden de weigerachtigen, die zich niet aangesloten hebben en die zullen dan alleen de proceskosten moeten betalen”.

Door te weigeren om de tienden te betalen, zou het stelsel onderuit kunnen worden gehaald, maar alleen door samenwerking, anders werd je persoonlijk verantwoordelijk gemaakt voor kosten van een proces. Dat betekende ook dat de commissie geld inzamelde voor een gezamenlijk proces.

In de repertoria van notaris mr. H.J.Carsten vinden we de verkoop van de tienden als volgt terug: *“20, 21, 22, 24 (juli 1876). De Hoog Wel Geboren Heer Jhr. Mr. Anne Willem van Holthe tot Echten notaris te Assen voor zich en als mondeling gemachtigde van de Hoog Wel Geboren Heren Jhr. Mr. Pieter Adam van Holthe tot Echten, oud president van het voormalig Provinciaal Gerechtshof in Drenthe, wonende te Assen, en Jhr. Mr. Hendrik Gerard van Holthe tot Echten, kantonrechter van het kanton Hoogeveen wonende op den huize Echten gem. Ruinen. Verkoop van het recht om gedurende het jaar 1876 de tienderechten in te oogsten of te innen van de tiendplichtige gronden in de gemeente Hoogeveen en Zuidwolde en tevens met het genot der verdere rechten der tiendheffers of verkopers toebehorende”*. De notitie maakt ons duidelijk dat a. de als tiendheer optredende Anne Willem van Holthe tot Echten (1816-1900) de eigendomsrechten deelde met twee anderen, broers, waaronder de kantonrechter van Hoogeveen en b. dat de verkoop alleen ging over de tienden van één jaar, 1876. Feitelijk verkochten ze het conflict. Wie de tienden kocht, zou ook alle problemen met het innen erbij krijgen.

De verkoop van de tienden – per groot blok – is geheel mislukt. We kennen geen koper, via de repertoria van notaris mr. H.J.Carsten. De inningen daarna gingen nog altijd uit van Jhr. Mr. Anne Willem van Holthe tot Echten, wat dus niet het geval geweest zou zijn als er kopers waren geweest. Niemand wilde investeren in een conflict en de commissie koos er niet voor om met gezamenlijke tiendplichtigen de tienden van een blok op te kopen. Dat had natuurlijk ook gekund. Maar dat had dan ook betekend, dat men de tienden erkende, en er veel geld voor over had om het probleem voor slechts één jaar uit te stellen. Dat zou het probleem niet oplossen. Er was geen sprake van afkoop. Maar was dat wel zo geweest, dan nog zou afkoop erkenning zijn geweest. Afkoop zou geen einde maken aan de tienden, hooguit de goeieden ervan af helpen. Maar het onrecht was nu juist dat de minder goeieden van hun kleine winst een bedrag moesten inleveren, dat gelijk was aan een tiende van het totaal van de oogst. Dat maakte de winst kapot en maakte het moeilijker voor arbeiders om een plaatsje te krijgen. De tienden moesten volledig van tafel, dat was de inzet van de commissie.

HET ‘VERTIENEN’

Er werd niet meer geïnd in geld, als de boeren dan toch niet wilden meewerken aan die inning. De eigenaren van de tienden, de Van Holthe tot Echten, gaven aan dat ze weer gingen innen in natura en voegden de daad bij het woord. In de Hoogeveensche Courant verschenen in juli 1876 mededelingen als deze: *“Door de eigenaren der tienden te Hoogeveen wordt bekend gemaakt, dat geen aan tienden onderworpen vruchten op tiendplichtige gronden gegroeid, mogen worden weggehaald, wanneer daarover niet is geaccordeerd; dat van het in hokken staan der vrucht aangifte moet worden gedaan aan de koper der tiendevrucht Jan Huls, die daarvoor domicilie kiest bij J.Harkema aan de Noordersluis, bij J.P.Smit op ‘t Krakeel, bij J.G.Willering bij de Hollandscheveldse kerk en bij J.Warmels te Hoogeveen; dat alzo tot de uitzetting en weghaling der vrucht zijn gerechtigd J.Huls en de door hem aantewijzen personen. Jhr. Mr. A.W. van Holthe tot Echten.”*

Die zomer was het onrustig in de velden. Wie tienden verschuldigd was, stond voor de keus: wel of niet betalen? Een deel van de mensen had al achterstand. Van enkelen weten we dat ze het er niet op aan lieten komen, en een schikking troffen. Warner ten Oever, grutter, winkelier en tapper, had nogal wat grondbezit. Hij kwam op 3 juni 1876 met tiendeninner Jan Pieter Smit tot een regeling van afbetaling in drie termijnen, van een totale som van f 309,65. Op een lijstje van 8 juli 1876 vinden we 13 personen. Het ging van miniem, en van f 0,50 van Willem Slender tot f 22,50 van Aaldert Jans Booi. P. Bruins Slot Jzn. wilde wel betalen, maar hij kon niet langskomen bij Warmels. Hij schreef een briefje aan de Hoog Wel Geboren Heer Van Holthe tot Echten, waarin hij aangaf dat hij genegen was om zijn achterstalligheid aan te zuiveren. Hij liet het briefje brengen door een personeelslid en vroeg aan de bringer ervan mee te delen wat hij nog schuldig was van vorige jaren en wat hij van dit jaar moest betalen. Hij kon dat dan 'morgenvroeg', voor de verkoping uit de weg maken. Was getekend, P. Bruins Slot, 19 juli 1876.

Tussen de stukken rondom de tienden in het archief van de familie Van Holthe tot Echten vinden we een opgave van enkele niet-betalende landbouwers en grondbezitters, soms met de bedragen die ze nog schuldig waren:

Jan Egberts Boertien 2.00	M.van Leeuwen 2.00
Jan Jacobs Troost 13.00	Noordkant Brandligtswijk
Roelof bakker 2.20	Derk Brandligt 1.25
P.Bruins Slot 37.55	Jan Zwiiggelaar accordatie onbet.
Willem van Veen 2.70	Jan Warmelts onbet.
L.Neinhuis 2.85	H.Sterken onbet.
Ontvangen van R. ten Oever 23 voor	Jan Winkel onbet.
B.K.Snippe	Joh. blanken onbet.
Booij Booij Slot 2.10	Albert Metselaar 8.00
G.J.Willering 5.00	Op rekening betaald.
Egbert Boois Slot 2.00	Bernardus Kaptijn 5.75
Wed.B.Vos 3.00	Pieter Jan Smit 12.90

De opgave zal niet compleet zijn, in die zin dat het hier niet ging om de hele groep van mensen die tienden moesten betalen. Het lijkt om een wijkgericht overzicht te gaan. Het geheel zal dan ook veel groter zijn geweest. Alleen dit ene kleine briefje bleef bewaard. We vinden hier echter ook weer de naam van P. Bruins Slot op vermeld. Hij zou de 20^e juli 1876 betalen, lazen we net. Dit briefje is dan ook een deel geweest van administratie van juli 1876. Omdat de oogst van dat jaar in augustus was, zal het hier gaan om betaalde en onbetaalde tienden van voorgaande jaren. Opvallend is dan ook dat ook ds.Marinus van Leeuwen, van de vrije Hervormde Gemeente van het Dwarsgat, nu Elim, op de lijst vermeld staat. Ook hij had niet willen betalen, of wachtte op maatregelen. De Albert Metselaar woonde in de omgeving van het huidige Elim, en is zo een beetje thuis te brengen. Er waren er namelijk nog veel meer van die naam, maar niet bij de Brandligtswijk. Het zal hier gaan om Albert Gerrits Metselaar (1824-1885). Wel familie, geen voorouder. Deze en andere stukken over de tienden zijn zo op te vragen, voor wie in de vele inventarissen van het Drents Archief zoekt op 'Echten' en 'tienden'.

De tiendinner controleerde de oogst, bepaalde wat er zou moeten worden betaald, en dan? De betalingen hiervoor waren van voor de tekst in de Hoogeveensche Courant, waarin het verslag van de vergaderingen van de 'onwilligen' was afgedrukt. Daarna ging her en der een knop om. Mensen weigerden nog te betalen.

Maandag 31 juli 1876 was er een algemene vergadering van de bij de commissie aangesloten boeren en ondersteuners. Ze sloten daar een contract af, waarbij ze vastlegden dat ieder voor zich een evenredig aandeel zou betalen in de proceskosten, die eventueel gemaakt zouden worden. Het werd afgedrukt in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 3 augustus 1876. Zo wisten beide partijen van elkaar hoe de stand van zaken was.

Gerrit Jan Willering (1829-1901) had een tapperij in het huidige pand Hoekje 49. Zijn café werd gebruikt door tiendinner Smit om zitting te houden, voor het aangeven van gemaaid koren of om achterstallige tienden te betalen. Het was echter in het Hollandscheveld ook de plaats waar overleg werd gepleegd om de onwillige tiendplichtigen aan te pakken. Het was op 7 augustus 1876 bij Willering, zo schreef J.P.Smit in een verslag van de 11^e augustus, dat er overlegd werd over het koren op de noord- en de zuidkant van de Calkoenswijk, achter het achterste Dwarsgat (nu ten oosten van de Marten Kuilerweg, bij Elim). Het was niet alleen bij, maar ook door Willering, dat Smit informatie kreeg. Zo vertelde Willering hem dat Johannes Wessels Boer al een gerechtelijk stuk had gekregen, en dat de heer van Holthe tot Echten al op de hoogte gebracht van het exploit, de verklaring dat het stuk was overhandigd. Meneer de kastelein, beste Gerrit Jan Willering, begrijpen we het nu goed, ging je daar even je klanten verlinken aan een tiendeninner?

Vanuit het café van Willering ging Smit die 11e augustus op onderzoek uit, naar de Calkoenswijk. Hij ging niet alleen. Hij betaalde Jan Arents Schonewille en Roelof Giethoorn ieders 25 cent om als getuige met hem mee te gaan. Schonewille en Giethoorn waren meiers van Johannes Wessels Boer, van de tiendencommissie.... Oftewel, ze vervulden een Judasrol tegenover hun eigen huurbaas. Gezamenlijk inspecteerden ze die dag nog meer bouwland, om terug te keren met een mooie 'oogst' in de vorm van een lijstje van onwillige betalers. Er werd tevens.....:

"Bevonden dat de rogge aan de zuidkant van Calkoenswijk behoorlijk was in schoven gebonden en in hopen geplaatst, en alzo aldaar van die rogge 13 gasten of hopen ieder gast of hoop van acht garven, en 2 garven of schoven heb kenbaar gemaakt door enige halmen aan elkander te binden, bovenop iedere gast of hoop rogge. De haver aan de noordkant der voormelde wijk was niet in schoven gebonden, maar in hopen en rijen geplaatst, vrij evenredig van grootte. Daarvan heb ik 13 en 12 de hoop met een zelfde teken doen aanwijzen, van twaalf zulke hopen. Maar ... doordien dezelve in geen schoven waren gebonden kunnen zulke hopen de helft wel kleiner gemaakt worden zonder dat men daarvan enige aanmerking zal kunnen maken."

We lezen over het kenbaar maken van de oogst op de stiekem geïnspecteerde akkers, en we lezen over het vermoeden dat de boeren delen van de oogst in huis haalden, voor de tiendinner de oogst kon 'schatten', voor hij de tiende kon bepalen. De 8^e augustus was Smit weer op pad. Weer een dag met diverse geconstateerde onwilligen. Hij ging tevens naar Hollandscheveld sectie D 1195, helaas, hij zei niet precies op welke wijk, maar het ging om land van Johannes Wessels Boer, op de noordkant van een wijk. Dat perceel was in zijn geheel met haver bezaaid geweest. De haver was gemaaid, maar niet in schoven geboden. Het lag op een hoop, als los koren. De eigenaar kon op deze wijze zonder probleem gaan dorsen, maar om het

goed te 'vertienen', de tiende inschatten, daarvoor achtte Smit het onvoldoende. Zo kon je geen zuivere hoeveelheid van de oogst kunnen bepalen. Als je dan ook nog een tiende van de oogst mee wilde nemen, als tiendinner, dan zou er veel verloren gaan, omdat het niet in schoven was gebonden. Vandaar dat het perceel niet werd 'vertiend'. Smit ging in overleg met opkoper J.Huls. Ze besloten de deurwaarder in te schakelen. Die moest Johannes Wessels Boer in kennis stellen, aangezien het perceel niet aan de eisen voldeed om te kunnen 'vertienen'. Uit de tekst lezen we dat de boeren behalve financiële schade ook nog veel extra werk hadden door de tienden. Voor de oogst was al dat opbinden niet nodig, voor het 'vertienen' wel. We lezen tevens dat Johannes Wessels Boer zelf had aangegeven dat het voornoemde perceel 'vertiend' kon worden. Hij moet geweten hebben dat het niet aan de eisen voldeed, omdat het niet in duidelijk te meten hopen lag. Blijkbaar wilde hij dat de rechter daar een oordeel over gaf.

Los van Gerrit Jan Willering, Roelof Giethoorn en J.A.Schonewille, was er een vierde inwoner van de velden, die nauw samenwerkte met Smit en Huls. Dat was Gerrit Jan Zwigelaar. Gerrit inspecteerde op verzoek van Smit het land van Albert Gort op het Dodevischwijkje. Dat heet nu 2^e Zandwijkje. Gerrit kwam daar de 10^e augustus rond 12 uur controleren. Gort was toen aan het haverdorsen, zonder dat er iets in schoven was gebonden, noch in hopen geplaatst, zodat ook daar geen 'vertiening' kon plaats hebben. Op de 9^e augustus was Albert Gort al geïnspecteerd door Smit en Jan Huls, rond 10 uur 's morgens. Er bleek al een perceel leeg te zijn. De haver was al verwijderd. Er stond nog wel rogge, maar omdat de haver al weg was gehaald besloten ze om die rogge niet te 'vertienen', want door het verwijderen van de haver was het geheel verbroken.

Gerrit Jan Zwigelaar had via Jan Huls de taak op zich genomen om koren op het land te merken. Dinsdag 8 augustus was Gerrit bij Smit gekomen met een exploot, verslag van de deurwaarder, van 7 augustus. Dat had Gerrit ontvangen bij Harkema op Noord. Ook deze caféhouder werkte dus mee in het systeem van het tegenwerken van de tiendcommissie. In hun optiek zullen ze de gerechtvaardigde en gerechtelijke orde hebben ondersteund, maar een flink deel van de bevolking zag dat toch anders. Het ging om een bezoek van de deurwaarder aan Joh. Brinks Paalman van Noordse Schut. Smit gaf de 8^e augustus Gerrit de opdracht om voor 11 uur het koren ofwel de haver te inspecteren, op het door Brinks Paalman aangegeven land, liggend op de noordkant van de 6^e Krakeelse Wijk.

Omstreeks half 11 was Gerrit er al, maar hij kon het niet 'vertienen'. Brinks Paalman was al aan het dorsen. Los daarvan was er van de haver niets in schoven gebonden. Alles lag in bulten over het land verspreid. Volgens afspraak met Smit werd er niet 'vertiend'. Die middag van de 8^e gingen Smit en Huls naar het Noordse Schut. Ze zochten op de oostkant van het noordelijke deel van de 28^e Wijk een ander stuk land van Brinks Paalman op. Daar had – volgens diens aangave – het koren klaar moeten staan voor de 'vertiening'. Slechts een gering deel stond in gasten, maar niet regelmatig genoeg om te kunnen 'vertienen'. De arbeiders waren bezig met het roggemaaien. Over de akkers verspreid lag een aanzienlijke partij schoven. Een kwart van de rogge stond nog op stam. Ook hier werd niet 'vertiend'. Brinks Paalman had al met al wel oogst aangegeven, wist dat Smit, Gerrit Zwigelaar of Huls

zouden komen, en het was niet in orde. Ook hier weer geldt: dit lijkt op het voorbereiden van een proefproces, om een uitspraak van de rechter te krijgen. Opnieuw ging de deurwaarder naar Brinks Paalman.

PARADE DER 'ONWILLIGEN'

In rapportages van 11 en 14 augustus 1876 werd door Smit aangegeven wat hij had gedaan, en wie hij had betrappt. Omdat dit tevens weergeeft hoe groot de weerstand was, zijn beide rapportages verwerkt in onderstaand overzicht, voor zover de info nog niet in het voorgaande was verwerkt.

Datum, naam, grond, ingeogst, status grondgebruiker

- 7 augustus, Berent Jans Schonewille, op de zuidkant van de Schutswijk, op de oostkant van het Zuideropgaande, koren. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen.
- 7 augustus, Stoffer Pieters Snippe, verbouwd tussen de Schutswijk en de Brouwerswijk in, koren. Hij woonde op de zuidkant van de Schutswijk. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen. Extra getuigen hiervan met name genoemd: Jan Arents Schonewille en Roelof Giethoorn.
- 7 augustus, Hendrik Hendriks Slot, zuidkant Schutswijk, koren ingeogst. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen.
- 7 augustus, Albert Roelofs Kikkert, verbouwd op de noordkant van de Jan Kielswijk, koren. Extra getuigen: Roelof Giethoorn en Jan Arents Schonewille. Van hem werd genoteerd: *'Dit is een beste die het wel kan lijden, en tevens wel verdiend heeft, zoude hem gaarne als de 3^e of 4^e zien of horen dagvaarden'*.
- 8 augustus. Tiemen Kroezen, woonde en had grond op de zuidkant van de Jan Slotswijk. De grond was van dokter F.K.Amshoff. Toen Smit langs kwam was het koren al van het land vervoerd. Tiemand had als meier van Amshoff ook het jaar daarvoor dit land al gehad.
- 9 augustus, Jan Voordenhout, woonde op de westkant van het Zuideropgaande, ten zuiden van het Jan Wintersdijkje, koren. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen. Extra getuige: Jan Hulst.
- 9 augustus, Jan Kip, woonde op de westkant van het Zuideropgaande, tegenover de noordkant van de Brouwerswijk, bij de middensloot, koren. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen. Tiendeninner Smit was op de 1^e augustus bij Jan Kip op het land geweest. Jan Kip joeg hem weg en dreigde hem van zijn land te gooien. Extra getuige: Jan Hulst.
- 9 augustus, Jan Arents Schonewille, woonde op de noordkant van de Brouwerswijk, op de westkant van het Zuideropgaande. Koren verbouwd op die wijk, achterop, bij de dijk, en deze ingeogst. Hij had anderen verlinkt, en tevens zelf ook zijn tienden niet betaald. Meier van Johannes Wessels Boer en kinderen.
- 9 augustus, Berent Aalderts Kleine en Jan Aart Klunder. Westkant Zuideropgaande, tegenover de noordkant van de Bakkerswijk. Koren ingeogst. Extra getuige: Jan Hulst. Meiers van Roelof B. de Jonge.

- 9 augustus. Andries Lamberts Mol. Westkant Zuideropgaande, tegenover de zuidkant van de Bakkerswijk. Zelf eigenaar van de grond. Koren ingeogst. Hij is winkelier en tapper, hoort bij 'de commissie' en 'is zelf ook wel goed'. Daarmee bedoelde men dat hij bij de protestgroep hoorde, en ge-goed genoeg was om een proces te voeren.
- 9 augustus. Koert Deuten, wonende op Alteveer. Koren ingeogst. Extra getuige: Jan Hulst. Notitie: 'Deze is ook wel goed en er niet te goed toe'. Oftewel, dit een goeie om met een proces aan te pakken, heeft genoeg geld voor zijn proces.
- 9 augustus. Bevonden door tiendinner Smit en J.Hulst dat arbeiders van Geert Hendriks Zomer van Alteveer koren van het land haalden, van de wijk die vroeger toebehoorde aan B. Pol. Op dat moment was Zomer zelf eigenaar. Tiendinner Smit noteerde dat hij zich niet herinnerde dat de oogst al op een lijst was genoteerd, zodat ze ter plekke het koren inschatten op de te betalen tienden. Er stonden 97 schoven rogge. Een perceel van pakweg 11 roeden haver kon niet worden 'vertiend', omdat de haver in bulten lag.
- 9 augustus. Hendrik Zomer Jr. Alteveer. Voor tienden werden aangewezen 88 schoven.
- 9 augustus. Hendrik Hendriks Zomer. Grondeigenaar in het Kibbelveld, Alteveer. Smit kwam daar die avond rond half 8 en zag dat een perceel al helemaal was leeg gehaald. Er was de hele dag gedorst, op dat perceel, terwijl die morgen nog een bericht daarover was binnengekomen bij het café van J. Warmels, dat Smit zou kunnen komen, om te 'vertienen'. Dat lukte dus niet meer.
- 9 augustus. Dokter F.K.Amshoff was eigenaar van twee percelen bouwland op de zuidkant van de Jeulenwijk, westkant Zuideropgaande. In de namiddag 4 uur constateerden Smit en Hulst dat van twee percelen de haver reeds van het land was verwijderd, zodat de 'vertiening' daarvan al was verbroken. De naam van de meier is niet vermeld.
- 10 augustus. Jan Hendriks Zomer, Alteveer. Jan Hulst zou die dag bij hem kunnen komen voor de 'vertiening', "*als hij het andere met dat wilde weg doen halen*". Bedoeld zal zijn dat deze Zomer wel de tiendinner wilde laten langskomen, als een ander probleem door de vingers werd gezien.
- 10 augustus. Dokter F.K.Amshoff was eigenaar van de grond. Het lag op de zuidkant van de Jeulenwijk. Om 10 uur werd geconstateerd dat het koren reeds van het land af was, waardoor de 'vertiening' onmogelijk was. De naam van de meier is niet vermeld.
- 10 augustus. Hendrik Klaas Kroezen, meier van dokter F.K.Amshoff. Het ging om twee percelen op de noordkant van de Jan Slotswijk. 's Avonds om 7 uur bleek het koren van het land verwijderd te zijn. Hier en daar lag nog wat, naar zeggen 'voor de tiende'. Een van de meiers uit die buurt vertelde desgevraagd dat het koren die donderdag de 10^e augustus al heel vroeg van het land was gehaald. Hendrik Klaas Kroezen werd al met al niet gesteund door zijn burens, die hem zo min of meer verlinkten.
- 10 augustus. Harm Pries ter Stege had grond op de zuidkant van de Jan Slotswijk. Smit inspecteerde het die dag. Er was al om 9 uur begonnen

met het dorsen. Hier en daar had men nog iets 'naar hun welgevallen' laten staan. Kortom, als de tiendinner niet snel kwam, zette de boer zelf een tiende aan de kant, maar dat werd niet door Smit geaccepteerd.

- 10 augustus. Fake Metselaar, woonde op de Krakeelse Wijken, bij de brug over de 31^e Wijk, en had daar zijn land. Hij had aangegeven dat zijn oogst klaar was om 'verdiend' te worden. Smit en Gerrit Jan Zwiggelaar kwamen rond 10 uur bij het koren en 'verdienden' op twee percelen 52 schoven.
- 10 augustus, Johann Walraad Prigge, woonde op de Krakeelse Wijken, Smit en Gerrit Jan Zwiggelaar kwamen langs, nadat Prigge zijn oogst had gemeld. Er was tarwe en rogge opgegeven. Er werden 40 schoven rogge gevonden, waarvan voor de tiende drie schoven werden meegenomen. Op de zuidkant van de 7^e Krakeelse Wijk had Prigge ook nog twee percelen opgegeven. Daar stonden 7 gasten, 8 schoven en 3 schoven, samen 59 schoven. De rogge werd 'verdiend'. Daarop vond men ten westen daarvan een perceel haver in bulten, over het land verspreid, waardoor het overzicht weg was en het niet kwam tot 'vertiening'. Wegens 'wanorde' kreeg Prigge een mededeling van de deurwaarder, en de gevolgen zouden voor zijn verantwoording blijven. Klinkt allemaal dreigend.
- 10 augustus. Harm Jans Knegt. Krakeel, zuidkant 5^e Wijk op de oostkant van de 31^e Wijk. Koren ingeogst. Dit zonder aanvraag bij Gerrit Jan Zwiggelaar, die blijkbaar ook registratie over de tienden voerde. Knegt was meier van Johan Walraad Prigge. Prigge had een verzoek tot registratie naar Van Holthe tot Echten gezonden, maar handelde met dit inoogsten, voorafgaand aan die registratie, in strijd met zijn verzoek.
- 10 augustus. Arent de Vries. Zuidkant Hollandscheveldse Opgaande, ten westen van de wijk van P.Velsen. Koren ingeogst. Hij was meier op een plaats, aangekocht door Johannes Wessels Boer, als administrerend voogd over de kinderen van wijlen W.Bruins Slot Wzn en zijn zuster. Toezien voogd was P.Bruins Slot Wzn. Het koren had gestaan op de 2^e en de 3^e stukken land, gezien vanaf de dijk. Het voorstel was om ook hen bij de eerste dagvaardingen op te roepen.
- 10 augustus. Klaas Roelofs Pol. Zuidkant Hollandscheveldse opgaande. Koren ingeogst. Zelf eigenaar van zijn grond.
- 10 augustus. Frederik Jacobs van Goor. Zuidkant van het Hollandscheveldse Opgaande, op een plaats, aangekocht van Roelof Kattouw. Hij is op dat moment zelf eigenaar. Zijn geldschieder was Johannes Wessels Boer, voor zichzelf of als voogd van de hiervoor genoemde kinderen. Koren ingeogst.
- 10 augustus. Jannes Booi Janzn. Smit verzocht Gerrit Jans Zwiggelaar om diens land te 'vertien'. Het land lag deels op de westkant van de 26^e Wijk op Noord. De rogge daar kon wel worden vertiend, maar de haver op het perceel op de oostkant van de Jan Siemenswijk op de noordkant van het Hollandscheveldse Opgaande stond in bulten over het land verspreid. Dat kon dus niet worden 'verdiend'.
- 12 augustus. Hendrik Kiers. Zuidkant Hollandscheveldse opgaande. Meier op de plaats van P.van Velzen. Koren verbouwd op de plaats, afkomstig

van Reinder Strijker, mede zuidkant Hollandscheveldse Opgaande en wel de laatste kamp aan de dijk op de twee wijken.

- 31 juli. Hendrik Hendriks Duinkerken. Eigenaar van zijn eigen huis en grond. Hij had zijn koren ingeogst. Hij zei dat hij bij de commissie hoorde, en dat de commissie hem had gelast zijn koren zo spoedig mogelijk weg te halen, zonder kennisgeving. Notitie: 'Deze Hk. Duinkerken is zelf niet te sterk, maar hierin moet men handelen op vertrouwen der commissie'. Met dat 'sterk' zal men bedoeld hebben dat Hendrik Duinkerken zelf geen leidersfiguur was. Hij vertrouwde op de protesterende commissie.
- 2 augustus. Jan Berents Bakker. Wonend op het Krakeel, zuidkant van het opgaande. Koren ingeogst, van de oostkant van de 27^e Wijk. Eigenaar van zijn eigen grond. Is bij de commissie en is 'wel goed', gegoed.
- 2 augustus en volgende dagen. Arent Alberts Metselaar. Wonend op de noordkant van het krakeel, oostkant 23^e Wijk. Koren ingeogst van de oostkant van de 23^e Wijk en zowel de oostkant als de westkant van de 24^e Wijk aldaar. Eigenaar van zijn grond. Hij is bij de commissie en 'zelf zeer goed voor een procedure'.
- 2 augustus en volgende dagen. Arent Jans Strijker. Noordkant van het Krakeel, op de westkant van de 23^e Wijk. Eigenaar van zijn grond. Daar woonde hij en daar had hij zijn koren ingeogst, net als op diverse andere plaatsen. Vervolgens had hij ingeogst op de westkant van de 25^e Wijk. Hij hoorde eveneens bij de commissie.
- 14 augustus. Berent Harms Bakker. Zijn rogge was ingeogst. De haver stond nog op het land. Hij had zich bij de commissie gevoegd. Hij was meier van zijn vader Harm Berents Bakker. Ook die was bij de commissie.
- 8 augustus. Johannes Winkel. Zuidkant Krakeel, op de westkant van de 16^e Wijk, bij de Bentincksdijk. Op zijn land werd koren gedorst. De grond was in eigendom bij Martinus Winkel.
- 8 augustus. Aaldert Jan Streutker. Hij woonde en verbouwde koren op de zuidkant van Noord, op de westkant van de 13^e Wijk. Eigenaar van zijn eigen grond. Blijkbaar hield Aaldert zich een beetje van de domme, want men noteerde: 'Zal ook wel bij de commissie horen maar weet zulks niet'. Als extra getuige werd Jan Huls weer aangevoerd. Dat was flink uit de buurt van diens eigen woning. Jan Huls was blijkbaar samen op pad met tiendinner Smit.

34 namen, los van wat hiervoor al was besproken. Wat daarbij opvalt: het waren allemaal mensen buiten het gebied dat in 1625 en 1630 was verkocht door de boeren van Zuidwolde aan Roelof van Echten. Los van het feit dat de toenmalige overdrachten toen niet rechtsgeldig waren, gelet op de voorwaarden van die tijd, hield het overgedragen gebied op bij 'Alberts Holtien', de knik in de latere Lange Dijk bij 't Èultie'. Al de genoemde personen woonden ten oosten daarvan. Hun gebied is niet overgedragen in genoemde jaren, de Van Echten hadden geen recht op de tienden van deze gronden. De 'Mythe van Roelof van Echten' heeft hen volledig rechteloos gemaakt en geen rechter heeft in deze periode ooit aan de Van Holthe tot Echten gevraagd om hun beweringen te staven. Ze konden gewoon hun gang gaan in de krant, met onbewezen verklaringen.

Hoe dan ook, alle betrapte personen zaten er maar mooi mee. Illegaal oogsten, geen tienden betaald, hoe verder? Arend Alberts Metselaar, Arent Jans Strijker en Berent Harms Bakker, betrapte kleine boeren, kwamen bij tiendinner Smit met de vraag hoe ze zich het best van de opgerichte commissie los konden komen. Ze vroegen tevens of ze alsnog de oude schuld van dat jaar aan hem konden voldoen., zonder in een gerechtelijke procedure terecht te zullen komen. Smit hield voet bij stuk. Hij zei dat ze zich hadden schuldig gemaakt, door hun koren zonder kennisgeving van het land te halen, ondanks dat er zittingen waren gehouden en ondanks de vele waarschuwingen. Smit gaf aan dat hij zich niet bevoegd achtte de zaak met hen af te maken. Daarvoor moesten ze maar een schriftelijk verzoek richten aan Jhr. Mr. A.W. Holthe tot Echten. Smit rapporteerde tevens aan Van Holthe tot Echten dat er mensen waren, die zich bij de commissie hadden aangesloten, en die groot berouw hadden. Ze wilden graag hun schulden voldoen. Ze wilden ook het geld terughalen, dat ze aan de commissie hadden voorgesloten.

Hedenmorgen, zo zei Smit op de 14^e augustus 1876, had Egbert Berents Bakker nog aan hem gevraagd hoe hij ermee verder moest. Hij was bij de commissie. Daar was hij bij gekomen door Albert Roelofs Kikkert, die tegenover hem woonde. *“Waar ik er maar weer af, dan betaalde ik U, en als ik en mag wil ik U tevens wel betalen, al is dan het geld dat ik opgeschoten heb ook weg”*. Ook Bakker had de commissie dus geld gedaan. Dit geld zal bedoeld zijn geweest om de proceskosten te betalen. Smit had Bakker gezegd dat hij moest trachten van de commissie ontbonden te worden, dan hoefde hij niet voortdurend in strijd te handelen, met zaken waarmee hij door ondertekening verbonden was. Wie grond kocht met alle lusten en lasten, tekende er ook voor dat hij de tienden betaalde, deel van die lasten. Aldus de rapportage van tiendinner Smit aan Jhr. Mr. A.W. van Holthe tot Echten, de dato 14 augustus 1876. Deze, en de brief van de 11^e augustus, zijn onze meest directe bronnen als het gaat om de vraag wat er die zomer in de velden ten oosten van het dorp Hoogeveen gebeurde.

HET LEGER OVERSPOELT HOOGVEEN EN ZUIDWOLDE

Voor veel Hoogeveners draaide de wereld gewoon door, tiendencrisis of niet. Voor velen was het ook helemaal geen probleem. En wie het probleem wel had, moest zich er maar mee zien te redden. Tussentijds werd er zelfs groot feest gevierd, in Hoogeveen. Vrijdag 18 augustus 1876 was daar de provinciale landbouwtentoonstelling, in samenwerking met de Vereniging voor Volksvermaken. De tentoonstelling bestond uit springhengsten, jonge hengsten, fokmerries, stieren, melkgevende koeien, vaarsen, vaarskalveren, beren, bokken, hoenderen en eenden. Er was een muzikaal matinee, ringrijderij met paard en chais door heren en dames – eerste prijs: een Berlijn zilverenkoffiekan met dito comfoor en 2 prachtige vazen. 's Middags waren er volksspelen, 's avonds een concert en prachtig vuurwerk, met bal na afloop. De organisatie was in handen van het Drents Landbouw Genootschap, onder voorzitterschap van Jhr. H.G. van Holthe tot Echten. Hij was naaste familie van de toenmalige tiendheer en sinds april van dat jaar ook kantonrechter te Hoogeveen.

Tussentijds was het dagelijks bestuur van de gemeente Hoogeveen druk bezig geweest met het zoeken van adressen, om het Nederlandse leger in te kwartieren. Er zou een grote oefening zijn, zo bespraken B&W op 20 juli 1876, en er lag een lijst met namen en adressen klaar. De lijst werd nog wat bijgewerkt. Vervolgens lag deze na die datum gedurende veertien dagen ter inzage op het gemeentehuis. Dat betekende heel concreet dat gedurende de tiendencrisis de overheid zijn 'zwaard' liet zien. Het kan een toevallige samenloop van omstandigheden zijn geweest. Het kan evengoed bedoeld zijn geweest als een teken van de toenmalige overheid. Zou het tot ongeregelde zaken komen, in het conflict rondom de tienden, dan was er niet alleen de beperkte lokale politie ter ondersteuning van de tiendinnners. Inkwartiering gedurende (verwachte) ongeregelde zaken gebeurde meer. Hoe dan ook, de oogst stond voor de deur, en als de tienden afgerekend zouden moeten worden, werden de gemeenten Zuidwolde en Hoogeveen overlopen door soldaten.

De Maasbode bracht als nieuws op 13 augustus 1876: *“De vossen spelen tegenwoordig in Drenthe erg de baas. In de tijd van 8 dagen zijn o.a. in de nabijheid van Hoogeveen 200 kippen geroofd. Men heeft het plan weldra een algemene drijfjacht te houden.”* Een drijfjacht was er niets bij, wat er gebeurde in de velden rond Zuidwolde en in de nabijheid van Hoogeveen. Van die vossen werd daarna niets meer genoteerd. Die hadden rustiger plekken opgezocht? In het veld tussen Zuidwolde en Dedemsvaart, en in de velden ten oosten ervan, in de gemeente Hoogeveen, werd in augustus 1876 een grote militaire oefening gehouden. Tussen de ingekomen stukken van de gemeente Hoogeveen vinden we een brief van 15 augustus, waarin de Generaal-Majoor aangaf dat er op 23 en 24 augustus in de gemeente Hoogeveen de volgende aantallen manschappen zouden worden ingekwartierd: In de kom, Noord en Achterom: 6 officieren van de staf met 27 man, 4 paarden, 46 officieren van de infanterie, 1287 infanteristen, 2 paarden, 3 wagentreinen met 38 man en 62 paarden en nog een extra detachement met 1 officier, 20 man en 20 paarden. Verder nog 487 infanteristen in de buitengebieden, waarvan 176 in het gedeelte Hollandscheveld rond Hollandscheveldse Opgaande en Hoekje, 103 rond het Zuideropgaande, en 86 in het Krakeel, waaronder 10 officieren.

Met een andere handtekening werd er nog naast genoteerd dat het ging om 1849 of 1859 manschappen met 66 officieren en 88 paarden. De dag vooraf, 23 augustus, zouden de kwartiermakers verschijnen om de plaatsen van inkwartiering in ontvangst te nemen. Het ging om de laatste inspanningen van een grote oefening over 10 dagen, van de 4^e Divisie Infanterie. In de dagen dat de soldaten in Hoogeveen en omstreken lagen ingekwartierd, was de 'veldslag' bij Zuidwolde. Twee regimenten infanterie met daaraan toegevoegde cavalerie en artillerie, onder commando van generaal Pel, kregen veel bekijks van het toegestroomde publiek. Het was een hete zomer, waarin de ene beweeglijke mensenmassa vertier gaf aan de andere zich ontspannende mensenmassa. Een uitvoerig verslag van de 'gevechten' is opgenomen in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 30 augustus. De soldaten vertrokken op 25 augustus via de spoorwegen, door de inzet van extra treinen. Een divisie bestond in die dagen uit ongeveer 8000 manschappen. Slechts een deel ervan verbleef in de gemeente Hoogeveen.

Op maandag 4 september 1876 werden de dagvaardingen uitgebracht. De in gebreke gebleven tiendplichtigen zouden op 18 september 1876 voor de Arrondissements-Rechtbank in Assen moeten verschijnen. Het archief van deze rechtbank is doorzocht. Er werd niets gevonden over een proces rondom de tienden. Ook in de kranten uit die dagen werd niets aangetroffen. De repertoria van de notarissen H.J. Carsten en J.Lunsingh Tonckens werden doorzocht, over de laatste maanden van 1876. Als het tot een afkoop van tienden was gekomen, dan had hier iets geregistreerd kunnen zijn. Als achterstallige tienden zouden zijn omgezet in leningen, hadden we ze hier ook kunnen vinden. In het archief van de familie Van Holthe tot Echten zit niets over een proces voor de Arrondissements-Rechtbank uit dat jaar. Het innen van de tienden ging ook in de daarop volgende jaren nog gewoon door.

We kunnen dan ook de conclusie trekken dat het verzet tegen den tienden werd opgeheven. De commissie van P.Smit, Jhs.Wessels Boer, P. Bruins Slot Wz., J.P. Brinks Paalman, J.Booi Jr. en A.Lijster kon geen voldoende grond vinden binnen de toenmalige juridische regels, om een proces te voeren. De 'onwilligen' werden door sociale controle vanuit de velden zelf uit elkaar gespeeld. De druk van de Nederlandse overheid – al dan niet bewust opgevoerd door de inkwartieringen – had helder gemaakt dat men op zijn tellen moest letten. Een ieder voor zich betaalde wat er te betalen was. Alles voor niets? Dat nu ook weer niet. Natuurlijk wilde men helemaal af van de tienden. Een groot deel van de irritaties van dat moment had echter ook te maken met het betalen in natura. In de daarop volgende jaren was het weer mogelijk om de tienden te voldoen in geld.

Hoeveel grond viel er wel onder de verplichte betaling van de tienden? Daar was de familie Van Holthe tot Echten ook wel benieuwd naar. Het Nieuws van de Dag meldde op 22 maart 1882 dat de tiendheffer, de familie dus, de gronden had laten opmeten. Het ging op 834 hectare bouwgrond, 1470 hectare groenland, 1697 hectare bosgrond en 1450 hectare heidegrond. Dit alles 'onder Hoogeveen', zoals werd geschreven. De bevolking bedroeg ongeveer 11.600 zielen, werd er nog bij vermeld. Tellen we de getallen bij elkaar op, dan komen we op 5451 hectare grond.

Ten aanzien van het innen van de tienden in de gemeente Hoogeveen zijn er stukken tot aan 1901. Door de Tiend-wet van 1907 vervielen overal in Nederland alle tienden. De wet trad in werking op 1 januari 1909. Toen vervielen dus ook de laatste tienden in Hoogeveen en omstreken. We kennen uit 1910 een begeleidend schrijven van de Tiendcommissie te Zutphen aan H.G. van Holthe tot Echten over retournering van de door hem opgezonden archivalia voor de aangifte van de tienden onder Echten. Daarna was het allemaal verleden tijd. Maar het archief bleef gesloten. Het was alleen toegankelijk voor zover het ging om het behartigen van de belangen van de familie van Holthe tot Echten. Ook dat is inmiddels veranderd. Vandaar onze huidige kennis.

Hoe zat het trouwens met die tienden en die Fik, waar Bart Leijssenaar zich één en ander van herinnerde? De Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 20 oktober 1883 wijdde er een flink artikel aan:

“In de gisteren gehouden civiele zitting van het gerechtshof te Leeuwarden werden de pleidooien gevoerd in een geding van Jhr. Mr. A.W. van Holthe tot Echten te Assen, appellant, procureur, mr. B. Cohen, tegen J.J. Fik te Alteveer, gemeente Hoozevee, geïntimeerde, procureur mr. Th. Haakma Tresling.

Geïntimeerde (J.J.Fik) is eigenaar van zekere percelen land, welke tiendplichtig zijn aan appellant. Hij en andere eigenaren van tiendplichtige landen hebben tussen die landen een wijk laten graven en toen nu appellant in augustus 1880 zijn tiendplichtige vruchten wilde afvoeren langs de wijk, werd hem de toegang geweigerd. Hierin zag hij de weigering van het vrije gebruik van de wijk, een ontkenning van zijn tiendrecht, een onrechtmatige daad, waarom hij die eigenaars dagvaardde, om te horen verstaan dat hun landen zijn tiendplichtig, en zich te horen veroordelen tot vergoeding van schade. Nadat door de gedaagden de tiendplichtigheid hunner landen erkend was, liet de eiser het eerste gedeelte van zijn eis vallen en de rechtbank te Assen wees de eis tot schadevergoeding af. van dat vonnis werd niet geappelleerd.

In september 1881 heeft nu appellant wederom getracht de tiendplichtige landen langs de wijk te bereiken, tot afhaling der aan tiende onderworpen vruchten. Aan zijn personeel werd echter alleen de vaart toegestaan door de wijk, indien zij daarvoor f 1,- wilden betalen. Toen dit niet betaald werd, sloot men de wijk voor hem af. daarop werd nu geïntimeerde gedagvaard om te horen verstaan dat nu appellant gerechtigd is om tot afvoer van de tiendevruchten zich te bedienen van de wijk; dat gedaagde verplicht is de vrije op- en afvaart van de wijk aan eiser toe te staanen hij daaraan geen last of voorwaarde mag verbinden; en voorts om zich te horen veroordelen tot vergoeding van de schade.

De gedaagde beriep zich op het vonnis van 12 juli 1881, op het gezag van gerechtelijk gewijsde en concludeerde daarom tot niet-ontvankelijkheidsverklaring van eiser. De rechtbank verklaarde de exceptie gegrond en eiser niet ontvankelijk in zijn eis. Van dat vonnis beroep. Voor de appellant trad op als advocaat de heer Mr. S.M.S. Modderman, die meedeelde, dat appellant zich gerechtigd acht de wijk op te varen zonder contributie te betalen, niet dat hem het gevorderde bedrag zou schaden, maar omdat het in beginsel zijn tiendrecht kon schaden. Hij beweert dat de wijk is de enige weg om de vruchten af te halen, en als hem de toegang tot het tiendplichtig land geweigerd wordt, dan wel niet het tiendrecht ontkend, maar gedood wordt. Pleiter behandelde twee punten: 1. Het vroeger vonnis opereert geen judicatum tegenover deze eis. 2. De eis is gegrond, althans als de geposeerde feiten zijn bewezen.

Voor geïntimeerde trad op als advocaat de heer Mr. H. Schaap. Deze vestigde de aandacht op twee punten: 1. Dat appellant in 1880 de schadevergoeding gevraagd heeft als gevolg, niet van het in zijn oog betwist tiendrecht, maar als gevolg van zijn gekrenkt recht om vrij door de wijk te mogen varen. 2. Dat als de rechter à quo de eis tot schadevergoeding had toegewezen, hij tevens aan appellant het recht had

toegekend, vrij door de wijk te mogen varen. Verder beantwoordde pleiter de beide door appellant gestelde vraagpunten. Uitspraak 28 november.”

De uitspraak is nog niet gevonden. Maakt ook niet zoveel uit. Wat duidelijk is: de tienden zorgden doorlopend voor conflicten. Degenen die ze betalen moesten, probeerden alles om eronder uit te komen. De tiendheer eiste zelfs het recht op om te varen in een wijk, waar hij niet aan had meebetaald, en wat geen openbaar vaarwater was. Als hij dan al zolang recht had op deze tienden, hoe had hij die dan in de jaren daarvoor geïnd?

(Gebruikte bronnen: o.a. Archief Huize Echten no. 362, 412, 448, 449, 450, 455 en 457. Archief Carsten no. 3. Allemaal te vinden in het Drents Archief. De kranten uit die dagen zijn de Hooegeveensche Courant, in te zien in het Drents Archief en het archief van de Gemeente Hooegeveen, de Meppeler Courant, te vinden op internet, en landelijke kranten via delpher.nl.)

EEN GROTE DOORSNIJDING EN EEN KLEINE BIJ HET HOEKJE

Eindelijk klaar. De Doorsnijding. Het 'Suezkanaal van de velden'. Althans, het laatste stukje van de Doorsnijding. Het enige stukje dat echt lukte. Nu een gedempte vaart, als verbinding tussen de Otto Zomerweg en het Hoekje. In

onderstaande tekst gaan we in op de vraag hoe het probleem van het gebrek aan verbinding tussen Noord en Hollandscheveld is ontstaan, en hoe men geprobeerd heeft dit op te lossen. We zien een pad met een brugje op de westkant, rechts. Links had men ook een pad met vonder verwacht. De foto is gemaakt in of net na augustus 1905, toen de brug in de Kerkhofdijk – de huidige Otto Zomerweg – er net lag.

Toen de turfgraverij op het Hoogeveen net begonnen was, gingen de hoofdparticipanten van de Compagnie van 5000 Morgen uit van een hoofdkanaal, dat in één lijn oostwaarts zou lopen. Van daaruit zouden de zijwijken worden gegraven. Vandaar dat het Haagje ooit nog doorliep tot achter (= ten oosten van) de Wolfsbosstraat. De onderlinge conflicten zorgden ervoor dat de verschillende partijen binnen de Compagnie elkaar niet meer vertrouwden. Ze groeven eigen hoofdvaarten. Soms min of meer gedwongen, want de familie Bentinck heeft nog wel getracht weer aansluiting te vinden bij de Hollanders en hun opgaande. Als de eerste plannen waren doorgegaan, dan zou de Hoogeveense Vaart oostwaarts gelopen hebben, net ten noorden van het traject dat we nu kennen als de weg 'Krakeel' bij het dorp Noordscheschut, en vervolgens min of meer over dat of net langs dat van de Tweede Krakeelse Wijk, de wijk van Veenlust. Als het oorspronkelijke plan was doorgegaan, dan hadden de buitengebieden van Hoogeveen allemaal een centrale aansluiting op de hoofdvaart gehad. Als er al sprake was geweest van buitengebieden. Dorpsvorming zoals rond het Stadskanaal in Groningen had ook voor de hand gelegen. Omdat het centrale

kanaal niet doorging, was er een centrale positie voor het dorp rond het Kruis, en een economische handicap voor alle buitengebieden. Alle buitenbieden hadden hun eigen vaarwater, zonder dwarsverbindingen, zonder mogelijkheden om op een relatief eenvoudige wijze producten over water uit te kunnen wisselen. Het Noordse Schut lag net zover van de kop van het Zuideropgaande, als nu Hoogeveen van Leiden: twee uur gaans. Wat nodig was, was een doorvaart, een doorsnijding van de velden. Van noord naar zuid.

Er is tot op heden 1x een vermelding gevonden van een doorvaart, tussen het water van Bentincks Compagnie en de Hollandse Compagnie. Zulke beslissingen werden op overstijgend niveau genomen. De participanten zaten om tafel tijdens vergaderingen van de Compagnie van 5000 Morgen. Op 14 november 1778 zat men bij elkaar om te bespreken hoe om te gaan met het gebrek aan water en de daardoor moeilijke bevaarbaarheid van de hoofdkanalen. Men kon geen gebruik meer maken van meren en 'meer-stallen' waaruit voordien water werd getrokken. Dat geeft aan dat het Grote Meer en het Riegmeer toen al waren verdwenen. De afvaart was door 'scholten' en 'ondiepten' zo lastig, dat ook bij 'hoog' water het varen met volle last moeilijk bleef. Het Hollandse-, Bentincks- en Noordse Opgaande zouden daarom verdiept moeten worden. Het verdiepen zou worden betaald uit een nieuwe belasting, het diepgeld. Per praam 6 stuivers, per schuit 3 stuivers, te betalen als men over de peilbalk wilde varen. Om de beurt zouden de hoofdvaarten worden verdiept. De volgorde werd door loting bepaald. De doorvaart zou zo min mogelijk belemmerd worden, want men wilde doorgravingen maken tussen het Hollandse- en het Bentincks Hoofddiep, en tussen dat van de Bentincks en het Noordse Hoofddiep. En dat *'op de bekwaamste en minst kostbaarste plaatsen, opdat de scheepvaart boven bij het opschonen en diepen niet behoeven stil te staan als het werk aan de gang is'*.

Als je dit leest zou je zeggen dat er in of kort na 1778 al een Doorsnijding was aangelegd. En een doorgang van Noord naar het Hollandscheveld, via het Krakeel. Maar dan zouden deze dwarsgaten en doorsnijdingen nadien weer dicht zijn gegoooid, want hun bestaan is historisch gezien volkomen onbekend. Dichtgooien zou onlogisch zijn en extra kosten opleveren. Een dam in een dwarsgat zou doorgang ook al belemmeren. Maar waarom? De bewoners van de velden zouden juist blij zijn met een doorsnijding. Voor de hand ligt te veronderstellen dat de hoofdvaarten wel zijn verdiept, maar dat men dat zodanig heeft gedaan, dat men ze 'gewoon' enige tijd heeft droog gelegd. De doorsnijdingen zijn er nooit geweest, hoe mooi ze ook in de notulen staan. Notulen zijn dan ook geen verslagen van wat is geweest, maar beschrijven wat nog zou kunnen komen.

HOE KRIJGEN WE EEN GROTE DOORSNIJDING VAN HET GEBIED?

Twee eeuwen nadat de laatste lijmpoging van de familie Bentinck onvruchtbaar was gebleken, bracht mr. Hendrik Jan Carsten een bijzonder plan naar voren. Het was tijdens de voorbereidingen van de Verlengde Hoogeveense Vaart. Er werden diverse trajecten onderzocht. Zou de vaart uitgaan van het Rechthuis, van de wijk achter het Noordse Schut, of..... langs Veenlust? In correspondentie met de directie van

de Compagnie van 5000 Morgen was Carsten heel specifiek in zijn plannen. Een ongedateerde brief ligt tussen stukken uit 1845 en 1846. Daarin lezen we over verlenging van de vaart, uitgaande van het Krakeelse of Bentincks Schut, en: *“Van den beginne af aan had ik dit gaarne bijgevoegd gezien, omdat ik voor mij van gevoelen ben, dat het Krakeelse Opgaande beter en met minder kosten tot de opleg van het hoofdkanaal kon gebezigd worden”*. Beter dan het Hollandscheveldse Opgaande – dat weer uitliep op het Rechduit – en beter dan het Noordse Opgaande. Aanvankelijk had Carsten er niet veel over gesproken, want de grote hoeveelheid veen binnen Bentincks Compagnie de plannen zou kunnen vertragen. “Gisteren” had hij er met andere veeneigenaren over gesproken. Dat bracht hem tot andere inzichten. Het bleek hem vervolgens uit eigen onderzoek, dat dit geen belemmering hoefde te zijn, en met het kanaal ongeveer op het zelfde punt uit zou komen als via een kanaal achter het Noordse Schut. Voor de veeneigenaren zou werken vanuit het Krakeel echter voordelen bieden. Hoofddirecteur van Holthe tot Echten schreef onder Carstens voorstel: “Ik heb niets tegen de voorgestelde bijvoeging, waardoor gevolgmachtigden meerder vrijheid erlangen, ik durf echter niet aannemen, dat er geen tegen zijn, vooral van de zijde van Westerbork”. Oftewel: de eigenaren van het huidige Nieuweroord zouden voor een kanaal langs het Noordse Schut zijn.

Het ‘bijvoegen’ geeft aan dat de Compagnie in overleg Balkema en compagnons, projectontwikkelaars, aan het nadenken was over de eventueel te volgen trajecten. Uitgaan van het Krakeel en Veenlust, werd daarin niet meegenomen. De brief van mr. H.J.Carsten aan de directie van de Compagnie van 5000 Morgen verdween in het archief van de Compagnie, in een stapel nooit goed geïnventariseerde stukken, over alle mogelijke zaken rondom het beheer van de vaart (no 889a). Hij werkte daarin niet uit welke voordelen de veeneigenaren nog meer zouden hebben bij een hoofdkanaal via het Krakeel. Carsten bleef echter bij zijn plan en stuurde het vervolgens naar de Raad van Hoogeveen. Vrijdag 28 november 1845 ging de Raad voor de zoveelste maal in gesprek over de nieuwe vaart. De Raad had ook een brief gekregen van mr.H.J.Carsten, zo lezen we. De brief handelde over het Krakeel. Zou de gemeente zich ervoor kunnen inzetten dat het Krakeelse Opgaande zou worden gebruikt als kanaal om te verlengen in oostelijke richting? En als dat niet zo zou zijn, zou de gemeente zich er dan voor in willen zetten dat het Krakeelse Schut van voldoende watertoevoer zou worden verzekerd? Men besloot deze brief aan te houden. De zaak werd onderzocht. Per slot van rekening was Mr. H.J.Carsten als eigenaar van Veenlust en veel achterliggende gronden belanghebbende, en wat was het algemene belang? Vrijdag 12 december 1845 ging men erop verder. De veeneigenaren van het Krakeelse Schut vreesden watergebrek in hun wijken, als de verlenging van de vaart via het Noordse Opgaande zou gaan. Wanneer het Krakeelse Opgaande de nieuwe vaart zou worden, zou dat opgelost zijn, en anders zou de gemeente zich in kunnen zetten voor de garantie van voldoende water in de wijken. Jazeker, maar.....

“Overwegende dat het vaarwater langs de Streek Krakeel zowel bij haar begin in de kom der gemeente als langs haar gehele uitgestrektheid veel minder breed en minder capaciteit bezit, dan dat langs het Noord, dat en dat kanaal op onderscheidene plaatsen bochten worden gevonden, die hetzelfde ongeschikt maken om tot

een hoofdkanaal te worden gebruikt, zonder dat er belangrijke afsnijdingen moeten plaats hebben;

Dat ten einde van dat kanaal een hoofdkanaal te maken er meerdere gronden zouden moeten worden onteigend, dan langs het kanaal door de streek het Noord;

Dat tot dat einde vooral bij het begin van dat kanaal huizen zouden moeten worden weggeruimd, welke onteigening aanmerkelijke kosten zouden veroorzaken;

Dat deze bezwaren in het Noordse vaarwater niet of althans in een veel geringer mate worden aangetroffen;

Dat het mede niet in het belang is van de veeneigenaren boven het Krakeelse Schut dat daarlangs het nieuwe kanaal zou worden gelegd, daar dat schut thans het water in de wijken der veeneigenaren vijf á zes voeten opstouwt, en bij het geprojecteerde nieuwe kanaal er een schut of sluis zoude geplaatst worden, dat het water niet meer dan drie voeten zal opschutten, waardoor de wijken van die veeneigenaren een aanmerkelijke verdieping zouden vereisen, ten einde voor de afvoer der turf geschikt te blijven;

Dat de door de adressant bedoelde afsnijdingen der waterlopen, waardoor het vaarwater boven het Krakeelse Schut wordt gevoed, zal plaats hebben niet in deze gemeente, maar door het nieuwe kanaal, dat in de gemeente Oosterhesselen zal worden daargesteld;

Dat deze afsnijdingen, indien van het Krakeelse vaarwater werd gebruik gemaakt, toch eveneens zouden plaats hebben en zelfs door derzelve meer zuidelijke richting in nog grotere mate dan voordien tot de verlenging van het Noordse vaarwater wordt gebruik gemaakt;

Dat aan het gemeentebestuur niet bekend is welke rechten de veeneigenaren boven het Krakeelse Schut hebben aan de wateren die door de verlenging boven het Noordse zouden worden afgesneden;

Hebben besloten aan de adressant te kennen te geven:

- 1. Dat de Raad om aangevoerde redenen niet kan medewerken om de verlenging der Hoogeveense vaart naar de Emmer venen uit het Krakeelse vaarwater te doen uitgaan.*
- 2. Dat een afschrift van het adres van de adressant zal worden gezonden aan de heer staatsraad Gouverneur dezer provincie ten einde Zijne Excellentie daarvan zodanig gebruik kan maken bij de bepaling der richting aan de verlenging van de Hoogeveense vaart in de gemeente Oosterhesselen, en het nemen van zodanige maatregelen in het belang van de veeneigenaren boven het Krakeelse Schut als zal nodig oordelen”.*

Het komt er dus eigenlijk op neer dat de gemeente Hoogeveen de Gouverneur van Drenthe adviseerde om NIET gebruik te maken van het Krakeelse Opgaande, maar de nieuwe vaart via het Noordse Opgaande aan te leggen, gezien alle nadelen die men bij het Krakeel opsomde. Maar dat de Krakeelse wijken water moesten houden, ook achter het schut, dat stond vast. De besluitvorming rondom het te volgen traject, was op dat moment zover, dat alles nog mogelijk leek. Door zich op 28 november 1845 uit te spreken voor een kanaal achter het Noordse Schut, en niet achter het Krakeelse Schut, heeft de gemeenteraad van Hoogeveen indirect het lot

van beide schutten bepaald. Beide waren ze op dat moment nog niet veel meer dan een schut, een schuthuis, een tapperij en wat woningen er omheen. Wanneer gekozen was voor verlenging vanuit het Krakeelse Schut, had het huidige dorp Noordscheschut waarschijnlijk nooit bestaan, en was er mogelijk een dorp geweest bij Veenlust. Gelet op de naam van het landgoed er omheen, zou een dorpsnaam 'Veenlust' niet onwaarschijnlijk zijn geweest. Pluspunt van de actie van mr. H.J.Carsten is dat we door deze discussie weten hoe hoog het Krakeelse Schut het water erachter op wist te stuwen: 5 á 6 voet, bijna 1,5 tot 1,8 meter. Wanneer verlenging van de vaart via Veenlust had gelopen, dan had ook het kanalenplan er omheen anders kunnen worden opgepakt. Nieuweroord zou belang hebben gesteld in een zo snel mogelijke verbinding met de hoofdvaart. Het Krakeel was geen doodlopend eind geweest, maar lag aan de hoofdroute. We kunnen wel doorgaan, maar het kanaal is er niet gekomen. Hoe dan ook, juist omdat het er niet is gekomen, is een ander probleem op de agenda gekomen. Het gebrek aan die verbindingen werd als een groot probleem ervaren.

HET KANAAL VAN NOORD TOT IN HET HOEKJE

Enkele jaren later kwam mr. H.J.Carsten opnieuw in actie over water en vaarwater. Het was voor het oog een brede groep veldelingen, die zich achter een grote Doorsnijding van het buitengebied stelde. Voor de leden van de Raad van Hoogeveen ging het om H.J.Carsten en consorten. Zo werd de groep daar aangeduid. Wat men voorstond, was een kanaal van Noord naar het Hollandscheveldse Opgaande, in wat we nu kennen als het Hoekje. Dat voorkwam veel en ver omvaren. Van de Hervormde kerk op de kop van het Zuideropgaande naar het Noordse Schut, was bijna 10 kilometer duwen met een bok, schuit of praam. Dit kon door deze Doorsnijding worden teruggebracht tot 2,6 kilometer. In de brief werd vooral het belang benadrukt van een verbinding tussen Noord en Hollandscheveld. Het Krakeel werd daarin vanzelf meegenomen, maar dat belang lag minder op de voorgrond. Men wilde een directe lijn tussen de grote venen, zoals die toen nog functioneerden als turfgraverijen, en de vaart naar Oost-Drenthe. De namen onder het verzoekschrift dat 3 maart 1857 binnenkwam:

H.J.Carsten	B.B.Boer	F. Lenten
K.Hensems	P.H.Schonewille	R.H.Post
L.G.Zwiggelaar	Derk Bosman	W. ten Oever
J.G.Zwiggelaar	J.Berkenbosch	J.H.Klinkien
J.Salomons	P.J.Strijker	J.A.Metselaar
Albert Metselaar	P.J.Veld	F.B.Kleine
W.Sempel	J.Alberts Metselaar	H.P.ter Steege
G.Bloemholt	A.P.Kattouw	Roelof Troost
J.Booij Jr.	F. de Groot	H.Bloeming
E.Dekker	H. Boer	G.R.Raak
D.J.van der Haar	H.Fernhout	A.J.Schonewille
J.J. van der Haar	J.Boer	R.L.Mol
R. Verhaar	P.Strijker	H.D.Pol
S.G.de Vries	J.Strijker	J.H.E.Prigge

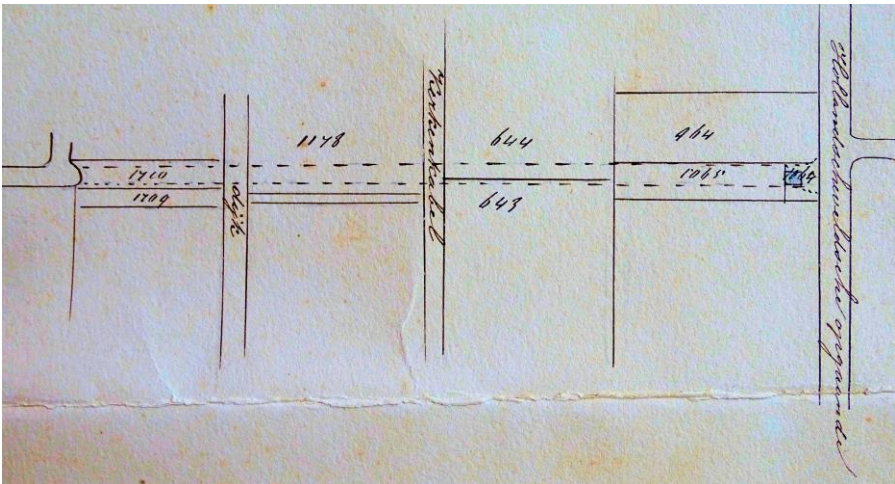
G.Zwiers	E.E.Veldman	J.J.Veldman
W. Zwiers	A.E.Veldman	Klaas Troost Jacz.
J.H.E.Prigge Jr.	K.E.Veldman	H.van Raalte
R.H.Klinkien	H.Smit	Jan Zwiers Jr.
J.Slaa	A.Warmels	H.B.Bakker
H.R.Klinkien	J.Brinks Paalman	W.Bomers
D.Koopman	Jan Jans hartman	K.K.Strijker
J.Booij	M.Fernhout	D.P.Kleine
Arend A.Metselaar	Jan Bakker	H.Bruins Slot
A.J.Strijker	K.J.Troost	R.Berkenbosch Jr.

De brief kwam even ter tafel op de vergadering van de Raad van 3 maart 1857. Twee van de ondertekenaars hadden ook zitting in die Raad: Sieger Gaukes de Vries en Jan Zwiers Junior. Dat was weinig, maar het was een stem aan tafel. Er werd een commissie gevormd. Daarin hadden zitting de heren van B & W, mr. Cornelis Steenberg en De Jonge. De commissie bracht de bevindingen in op de vergadering van 23 december 1857. Vreemd genoeg heeft de commissie de vraag van Carsten en zijn brede aanhang teruggebracht van een vraag om een kanaal Noord-Hollandscheveld tot een kanaal Krakeel-Hollandscheveld. De burgemeester deed het woord, als lid van de commissie van onderzoek. De commissie was van mening dat zowel de adressanten als anderen bijzonder gebaat zouden zijn bij een dergelijk kanaal. Echter, de onderneming zou veel kosten met zich meebrengen. De gemeente kon deze kosten moeilijk dragen, gelet op de andere ondernemingen waar ze al mee bezig waren, of die nog opgestart zouden worden. Gelet op zoveel mensen die er belang bij hadden, stelde deze dan ook aan de Raad voor om op kosten van de gemeente een ontwerp te laten maken. Dan kon men later verder overleggen over vragen als: 1. Hoeverre het plan uitvoerbaar is. 2. Wat de belanghebbenden persoonlijk zouden kunnen bijdragen. 3. Voor wiens kosten het onderhoud zou komen. Vervolgens kreeg het dagelijks bestuur van de gemeente, B & W, volmacht om de kwestie met deskundigen helemaal uit te zoeken en in een plan onder te brengen. Het onderzoek bleef liggen. We zien het later terugkomen.

Hoe zag men de vaart van Noord naar het Hoekje voor zich? Er zit tussen de kaartenverzameling van de gemeente een ongedateerde kaart, waarop we het traject beschreven zien. Het is wat schetsmatig, maar laat weinig te raden over. Kaart no. 80 is een deel van het onderzoek naar dat grote Dwarsgat, de Doorsnijding. Men is daarbij uit gegaan van de 28^e Wijk van Noord. Een doorlopend stuk wijk, zoals zoveel doodlopende wijken. Op het eind ervan wilde men een stukje zuidoost uitgraven, tot op een scheiding van enkele kadastrale percelen op de noordkant van het Krakeel. Langs die scheiding zou het dan naar het zuiden moeten gaan. Een stuk vaart van 300 meter. Een doorvarende praam of schuit zou vervolgens pakweg 230 meter het Krakeelse Opgaande moeten volgen. Dat lag er al. Dan rechtsaf, via de 31^e Krakeelse Wijk. Deze vaart heette nog wijk, maar was een opgaande, een vaart voor algemene doorvaart. Vervolgens was het vanaf het eindpunt van de 31^e Wijk, bij de 9^e Krakeelse Wijk, tot in het water van Het Hoekje, 315 meter. Met het verdiepen en verbreden van de 28^e Wijk, $300 + 160 = 460$ meter nieuwe vaart en twee

nieuwe bruggen (in wat we nu kennen als Coevorderstraatweg en de Otto Zomerweg) was er een kanaal van Noord tot in het Hoekje.

We hebben het dan over de goedkoopste oplossing, tussen water dat op gelijk niveau stond, dat tussen de Veenesluis en het Noordse Schut. We hebben het dan over een kanaal dat de verbinding tussen het grootste deel van de bevolking van de gemeente Hoogeveen uit die tijd, de bevolking van de buitengebieden, op een optimale wijze tot stand zou brengen. En we hebben het daarmee ook over een directe bedreiging van de positie van het hoofddorp Hoogeveen. Dat was in één klap tot een 'Rome' waartoe alle wegen leidden, veranderd in een decentrale plaats, nog wel op de route van de turf maar buiten het werkgebied zelf. De inschatting is dan ook dat dit kanaal er nooit is gekomen, omdat het WEL in het belang was van de bevolking van de velden, maar NIET in dat van de grootgrondbezitters, en de bovenlaag van Hoogeveen, die op een volkomen democratische wijze werd gekozen in de toen regerende gemeenteraad. Alles wat hun belangen tegen kon werken, werd afgeschoven. Het hoorde bij die tijd, maar het gebeurde wel.

De Doorsnijding, zoals die er uiteindelijk gekomen is, al uitgetekend op een kaart uit de 19^e eeuw. Er stond aan het Hoekje, rechts, nog een pandje in de weg, dat afgebroken zou moeten worden. Aldus gebeurde, begin 20^e eeuw.

Als verzachtende omstandigheid kunnen we echter naar voren brengen dat de Raad van Hoogeveen jarenlang in haar beleid gehandicapt was door een schuldenlast van f 25.000,- gulden, doorgesluisd naar de Compagnie van 5000 Morgen, opdat die afstand zou doen van de Hoogeveense Vaart. Aldus gebeurde De Compagnie had het geld weer doorgesluisd naar de Drentsche Kanaal Maatschappij, en er zelf aandelen voor terug gekregen. Maar de Raad van Hoogeveen zat met de torenhoge lening. En blijkbaar ook met een gewetensprobleem, want de Raad is er keer op keer weer mee bezig geweest.

In de zomer van 1864 was de Raad in gesprek aan de hand van twee uitgewerkte plannen, beiden voor een kanaal tussen Noord en het Hollandscheveld, langs twee lijnen, beiden met volledige kostenopgaaf. Lijn A liep vanaf het huidige Hoekje naar

de 31^e Wijk – zo is de Doorsnijding in het klein uiteindelijk ook gelegd – om dan via de 31^e Wijk noordwaarts te gaan, oversteken over de Modderwijk, aansluiten bij het kleine dwarsgat ten zuiden van het Noordse Schut – nu onder andere Veenlandweg – en dan via de huidige Rahderweg aansluiten op de 28^e Wijk. Die wijk is in het onderzoek aangeduid als Geesje Warmelswijk. Die woonde voorop, bij het schut. Lijn B werd voorgesteld als een kanaal dat gegraven werd naast het traject van de huidige Riegshoogtendijk, uitgaande van de 12e Wijk van het Vierkante Blok, oftewel de Kerkenkavelswijk, net ten westen van de Riegshoogtendijk. Dit kanaal zou in één vloeiende lijn rechtstreeks aansluiten op de Geesje Warmelswijk, en vandaar op Noord. In beide gevallen ging men uit van een kanaal met een bodembreedte van 5 meter en een glooiing van één op één aan beide kanten. Lijn A was 2360 meter vaart en zou f 4633,50 gaan kosten. Een variatie erop was op het eind bij het Noordse Schut net iets anders, 2402 meter vaart, en zou f 4343,- moeten gaan kosten. Lijn B was 2183 meter vaart, de kortste weg, maar moest wel f 5247,- gaan kosten. Dat zat hem erop vast dat bij lijn A een heel eind kant en klare 31^e Wijk was meegenomen. Die hoefde alleen nog maar worden aangepast. In beide berekeningen moesten nog enkele bruggen nieuw worden geplaatst, of verlegd. Per slot van rekening werden in beide plannen dijken doorgraven. De verbeterde weg over water moest de weg over land niet doen verslechteren. Ook de kosten van de te onttegenen grond waren niet doorberekend. De cijfers waren er, er lagen weer eens schetstekeningen van hoe een en ander zou kunnen lopen. En men kwam zo opnieuw niet tot een Doorsnijding. Veel details, en misschien niet allemaal interessant om te lezen. Maar wel noodzakelijk om te vermelden, willen we het vervolg ook nog begrijpen. De berekening zit trouwens in latere dossiers, maar de datum '20 juni 1864' staat op de stukken bijgeschreven.

De Raad van Hoogeveen was die zomer aan het werk gegaan, naar aanleiding van een brief van Jannes Booij en consorten, waarin ze de Raad vroegen om uitvoering te geven aan hun in 1858 ingediende plan. De brief waarin ze om helderheid vroegen was ook al van 15 december 1862, achteraf bleek alle informatie al voor handen te zijn, dus we kunnen helaas niet spreken van een snel werkende gemeente. De ondertekenaars van de brief van de 15^e december 1862 waren Jannes Booij, W.G. van der Wolde, L.Zwiggelaar en moleneigenaar Willem Bomert. Deze commissie had 6 jaar op antwoord moeten wachten. Een nieuwe commissie uit de Raad had voorgesteld het verzoek van de hand te wijzen. Wat zei B&W en hoe motiveerden ze de afwijzing? We lezen in de bijlagen van de raadsvergadering: *“Dat in den jare 1857 aan de Raad dezer gemeente is ingediend een adres voorzien van 76 handtekeningen, waarin werd verzocht dat het de Raad mocht behagen te onderzoeken op welke wijze en door welke middelen het Bentincks hoofddeep in verbinding kon worden gebracht met het Zuider- en Noordse Opgaande. Dat dit adres op de 3^e maart 1857 in de Raad dezer gemeente is ter geweest en besloten hetzelfde te stellen in handen van een commissie, bestaande uit het college van het dagelijks bestuur en de leden mr. C.Steenbergen en De Jonge. Dat deze commissie in de vergadering van 23 december 1857 als haar gevoelen heeft te kennen gegeven .....*” Vervolgens kwam een herhaling van de notulen van 1857. Maar de Raad had meer gedaan. Een commissie van de heren J.P.Smit, H.Bruins Slot en Klaas J.Troost had op verzoek van B&W de beide lijnen A en B uitgezet en de kosten beraamd.

Al dit onderzoek was al gebeurd in 1857, zo bleek de nieuwe commissie, en er bleek ook dat daarvan nooit verslag was gedaan in de Raad van Hoogeveen. Het

zo mooi uitgewerkte plan is dus al een uitwerking uit 1857 geweest, ondanks de datum van juni 1864 op de papieren. Was het in de belang van de gemeente dat voor deze kosten een dergelijk kanaal zou worden gegraven? Nee, was het antwoord, ook dat van 1864. Want: *“Afvoer van turf die anders niet zou kunnen worden verkregen, wordt door dit kanaal niet bekomen. Een verbinding tussen de drie hoofdkanalen bestaat, en wat de afvoer van turf betreft, beschouwt zij dit te graven kanaal met het oog op een verbinding meer als gemak dan wel als voordeel aanbrenghend. Zij stemt toe dat dit kanaal voor hen die landerijen hebben, gelegen aan twee of drie dezer kanalen, wenselijk is, hetzij voor aanvoer van mestspecie of binnenbrenging van hooi of veldvruchten, doch dit voordeel is meer uitsluitend voor hen, die daar landerijen bezitten, dan wel dat het algemeen daarbij profiteert. In alle gevalle vermeent uw commissie dat het voordeel niet opweegt tegen de kosten.”* Terwijl een flink deel van de bevolking van de gemeente in de buitengebieden woonde, en droomde van een eigen boerenbedrijfje, was hun belang ondergeschikt aan de vraag of de verveners – de groep die de raadsleden leverde - meer turf zouden kunnen laten afgraven.

Omdat de Raad op 28 juni 1864 weer niet tot de gewenste Doorsnijding kon besluiten, namen enkele veldelingen het initiatief tot een eigen plan. Ze hadden tot hun leedwezen vernomen wat er in de Raad was besproken, zo schreven ze. Ze hadden een voorstel. Een concreet plan, waarbij ze zelf wel zouden zorgen voor de uitvoer. Wanneer de Raad kon zorgen voor een subsidie van f 1000,- en geld voor het aankopen van de benodigde grond, zouden ze samen zorgen voor het graven en onderhouden van een kleine Doorsnijding in het verlengde van de 31^e Wijk, tot in het Hoekje. Ze vroegen wel het recht om doorvaartgeld te mogen heffen. Daarmee zouden dan de kosten gedragen worden voor de doorgraving, een brug in het dijkje dat de afscheiding vormde tussen de 9^e Krakeelse Wijk en de Kerkenkavel (nu Otto Zomerweg), voor de vonders en voor het onderhoud van die Doorsnijding. Het zou gaan om een Doorsnijding ter diepte van de 31^e Wijk. De heren tekenden hun brief van 7 september 1864 met: J.P. Smit, Arend A. Metselaar, A.J.Strijker, P.J.Strijker, A.E. Veldman en Egbert E. Veldman. Waarom deze Doorsnijding van belang was, dat was:

“..... om goederen, vruchten, hooi, mest, turf, enz. langs een korte weg van de ene streek tot de andere te vervoeren, 't welk thans voor sommigen bijkans onontbeerlijk is, om langs zulk een lange omweg Hoogeveen rond te moeten doen, en daardoor ook zware kosten worden veroorzaakt”. Het lijkt een doorlopende herhaling van dezelfde motieven. Het ging echter steeds om de vraag hoe economisch te kunnen overleven, in tijden dat de turfgraverijen van minder belang werden.

Omdat de Raad de laatste tijd zoveel had gedaan om het onderlinge verkeer te bevorderen – hierbij werd verwezen naar de diverse aangelegde straatwegen – gaf dit de moed aan de compagnons dat de Raad ook zou meewerken aan hun plan. De Raad zou ook zorgen voor het door doortrekken van de Riegshoogtenweg (nu Riegshoogtendijk). De Doorsnijding had dan als voordeel dat er geen brug over de Kerkenkavelswijk hoefde te worden gelegd. Daar kon gerust een dam in worden gelegd. De doden konden met open water rechtstreeks van het Krakeel en Hollandse Veld tot aan het kerkhof varen, schreven ze op 7 september 1864. Een tweede brief van dezelfde datum en vrijwel dezelfde groep heren, ging in op de verbindingen over land. De Raad had net afwijzend gereageerd op een voorstel om de Riegshoogtendijk door te trekken tot het Krakeel en Noord. Met blijdschap hadden

de heren vernomen dat de Raad wel had besloten om die dijk tot aan de grens met Overijssel in orde te maken. Vervolgens kwam een serie voorstellen voor verbeteringen in het wegnnet. Daarbij was ook het voorstel om de dijk alsnog door te trekken tot aan de Coevorderstraatweg.

Opmerkelijk was wat ze aangaven over Veenlust. Daar lag een brug over de 2^e Krakeelse Wijk, eigendom van de heer Carsten. Het bestuur zou met Carsten kunnen overleggen dat die brug werd verplaatst naar het Krakeelse Opgaande. Als je dan ook nog de brug bij de W. van de Wolde zou vervangen door een koebrugje, waarin W. van de Wolde wel zou toestemmen, en je zou bij de weduwe Zwiggelaar een boom over het pad langs de middelsloot leggen, dan kwam een eind aan al het ontduiken van tolgeden. Blijkbaar had men sluiproutes gevonden, en was de brug bij Veenlust daar een onderdeel van. De brief zei veel meer, en had behalve de compagnons van de beoogde Doorsnijding als extra ondertekenaar: Albert Metselaar. We hebben het bij de hier genoemde Metselaars over de familie van Arend Metselaar, later beurtschipper, en Fake Metselaar, van de DGO-Express.

Even terug naar de f 1000,- subsidie. Dit was geen bedrag dat zomaar uit de lucht kwam vallen. In het gedetailleerde rapport van de gemeente Hoogeveen over de diverse mogelijke trajecten voor de grote Doorsnijding naar Noord, was opgetekend dat het stukje van de 31^e Wijk naar het Hoekje 315 meter lang was. Daar moest 8600 kubieke meter aarde en zand worden verzet. Dat kostte 15 cent per kuub. De totale kosten van dat werk bedroegen f 1290,-. De commissie van veldelingen uit 1864 was van mening dat ze het voor f 1000,- konden doen.

VERENIGING HOLLANDSCHEVELD NEEMT DE FAKKEL OVER

Binnen de gemeente Hoogeveen is er nog heel wat gesproken over deze grote Doorsnijding van het buitengebied. Dat kon ook niet anders, want de bevolking had voor goede verbindingen die vaart echt nodig. Als in 1865 er een Vereniging Hollandscheveld is opgericht, Plaatselijk Belang, dan is die grote Doorsnijding een van de eerste punten om aan te werken. Op de vergadering van 2 maart 1866 is er een commissie ingesteld om tot een concreet voorstel te komen. Daarin kregen zitting de leden J.Booij Sr., W. ten Oever, L. Zwiggelaar, J. Zwiggelaar en B. Boer. Hun namen stonden al op de lijst van 3 maart 1857. Het was een deel van de groep van toen, die in 1866 doorging, net zoals het ook al een deel was van de groep van 1857 die de brieven uit 1864 had geschreven. Tijdens de vergadering van 23 november 1866 werd binnen de Vereniging Hollandscheveld door de commissie verslag gedaan: *“De commissie is van oordeel, dat de doorsnijding vooreerst niet tot stand zal komen en stelt voor die tot geschikter tijd ter zijde te stellen”*. Aldus werd besloten. Op 30 maart 1868 werd opnieuw een brief aan de Raad gestuurd. De motivatie voor een grote Doorsnijding van Noord tot het Hollandscheveld is veelal dezelfde geweest, bij alle verzoekschriften, maar werd in deze brief mooi helder weergegeven:

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen de Vereniging Hollandscheveld, dat zij tot bevordering van bloei en welvaart in deze streken 't van groot belang zou achten, dat de streken Hollandscheveld, Krakeel en Noord op de hoogte van de 31^e Wijk op Krakeel door een vaarwater werden verbonden.

De eigenaren van veen- en landerijen zouden daardoor in staat gesteld worden gemakkelijker en spoediger turf, mest, hooi en vruchten ter bestemder plaats te

brengen, 't geen nu voor velen, inzonderheid voor de bewoners van Krakeel, niet dan langs een grote omweg kan geschieden.

De waarde der gronden zou daardoor aanmerkelijk verhoogd worden, niet alleen der aangrenzende, die daardoor meer in de nabijheid van een verdiept vaarwater kwamen, maar ook der verder afgelegene.

De schippers zouden daardoor spoediger hun lading van turf en hout kunnen bekomen en beter kunnen slagen in de keuze der voor hen geschikte soort.

't Verkeer zou er in deze streken, doods en afgelegen als ze nu zijn, aanmerkelijk door bevorderd worden en grote invloed uitoefenen op de bevolking, niet alleen wat beschaving aangaat, maar ook wat middelen van bestaan aanbetreft.

Is 't waar, dat genoemd vaarwater niet ten voordele der gehele gemeente verstrekt, 't zal dan toch de bloei en de welvaart bevorderen van een groot deel der gemeente en dat gedeelte zeker meer productief maken, ook wat de gemeentelijke inkomsten aanbelangt.

't Zal de belangen bevorderen van zovelen, die ook 't hunne bijdragen tot zoveel, dat in 't belang van andere delen der gemeente is tot stand gebracht.

Hoe wenselijk 't ook ware, dat zulk een vaarwater op de diepte der hoofdkanalen in deze gemeente werd gegraven, zou de vereniging, ook om de grote kosten daaraan verbonden, 't voldoende achten, indien bedoeld vaarwater op de breedte en diepte van Krakeel werd gegraven, 't geen naar haar bescheiden mening voor een betrekkelijk geringe som kan geschieden.

Volgens nauwkeurig onderzoek zou de verbinding van 't Hollandscheveldse- met het Krakeelse Opgaande door verlenging en verdieping van de 31^e Wijk van Krakeel kunnen geschieden voor f 963,- wat arbeidsloon en onteigening van de benodigde grond aanbetreft. 't Zelfde zou van Krakeel tot Noord door verlenging en verwijding van de wijk van wijlen G. Warmolds f 1246,- bedragen. Alzo de hele doorsnijding f 2209,- behalve 't leggen van twee bruggen en twee vonders.

Mocht dit vaarwater gegraven worden, dan zou de gemeente bij een verbinding van de Krakeelse- met de Riegshoogtendijk in plaats van een brug **over**, een dam kunnen leggen **in** de Kerkenkabel.

En opdat het mocht blijken, dat men in de uitvoering werkelijk belang stelt, heeft de vereniging aan de onmiddellijk belanghebbenden lijsten ter intekening aangeboden, waarop is ingetekend voor een som van f 800,- ten behoeve van genoemde doorgraving, zodat bovengenoemde kosten na aftrek van deze som slechts f 1609,- zou belopen.

Volgaarne zal de vereniging, zo 't nodig is een meer uitvoerige berekening en begroting der kosten van bedoeld werk overleggen, terwijl zij om bovengenoemde reden de Raad eerbiedig verzoekt de belangen van deze streken te bevorderen door:

Het doen graven van een verbindingskanaal tussen Hollandscheveld en Noord voor rekening der gemeente onder voorwaarde dat de vereniging Hollandscheveld daartoe bijdrage een som van ten minste f 800,-.

't Welk doende
Hollandscheveld, 30 maart 1868

Namens de vereniging

L. van Coevorden, president
B. Veldkamp, secretaris

De overleden G.Warmolds was Geesje Warmels. De namen werden vaker door elkaar gehaald. 'Kerkenkabel' of nog Drentser 'Karkenkabel' is al vele generaties de wijze waarop gesproken wordt over de Kerkenkavel.

VAN HET KASTJE NAAR DE MUUR, EN TERUG

Het bestuur van de Vereniging Hollandscheveld deed vervolgens nog voordelige aanbiedingen aan het dagelijks bestuur van Hoogeveen wat betreft de uitvoering van de graafwerkzaamheden. Een commissie – J.Brinks Paalman, J.P.Smit, J.E. Boertien en J.G.Zwiggelaar – had alles beschreven en doorgerekend. Na zoveel enthousiasme zou je toch zeggen: dit pakken we op. Het belang was onbetwistbaar groot, voor de veldeling, en zowel de medewerking, zelfwerkzaamheid, participatie en co-financiering – welke moderne termen moeten we er nog meer bij halen – rees de pan uit. De gemeente zweeg in alle talen. Op 12 augustus 1870 werd maar weer eens een brief opgesteld. Zou de gemeente willen beslissen over het verzoek van 30 maart 1868 over de grote Doorsnijding? En zou de gemeente uitvoer willen geven aan het besluit van 1865 over het doortrekken van de Riegshoogtendijk? De Raad nam pas een besluit op 12 november 1872. De Raad was van mening dat de vereniging zich eerst tot de Drentsche Kanaal Maatschappij had moeten wenden (eigenaar en beheerder van het Hollandscheveldse Opgaande), met een verzoek om subsidie, uitvoering en onder houd van de Doorsnijding.

De Raad was tevens van mening dat de DKM na het graven van de Doorsnijding geen rechten mocht heffen, over het gebruik ervan. Om tot deze uitspraak te kunnen komen, was de Raad enige maanden in gesprek geweest. Mr. H.J.Carsten zat namelijk ook in de Raad, de voorman van de actie van 1857. Hij kwam met een eigen voorstel in de Raad. Hij zag het zo voor zich, dat er een nieuwe maatschappij zou moeten worden gevormd, die concrete plannen voor het graven van de Doorsnijding van Noord naar het Hoekje aan de Raad zou voorleggen. Na goedkeuring kon die nieuwe Maatschappij aan het graven. Vaart en de bijbehorende kunstwerken (bruggen) zouden moeten voldoen aan de afmetingen, gesteld door de gemeente. Die nieuwe maatschappij zou dan 30% subsidie van de gemeente kunnen krijgen. De maatschappij zou 1 1/2^e cent afvaartgeld kunnen vragen per schepston, voor het hele kanaal, en 1 cent voor wie alleen het noordelijke of het zuidelijke deel zou hoeven te gebruiken. Hij en zoveel anderen verbonden het plan ook aan het aanleggen van een nieuw stuk weg, tussen de Krakeelse Dijk en wat we nu kennen als het Hoekje, het noordelijke stuk van de Riegshoogtendijk. Het raadslid J.P.Smit kwam met een eigen plan. B&W konden vervolgens niet veel anders dan zelf alles door laten rekenen. Zo hield men elkaar flink bezig, maar kwam tot niets. Ga eerst maar naar de DKM.....

De secretaris van de Vereniging Hollandscheveld maakte slechts een kort verslag van het hoe er over werd gesproken, op de vergadering van 6 januari 1873. Het antwoord van de gemeente was medegedeeld, wat het was werd niet eens vermeld, er was enige discussie en er was opnieuw een commissie ingesteld. Jan Gerrits Zwiggelaar van de 31^e Wijk en Johan Philip Brinks Paalman van Noord zou-

Meester Berend Veldkamp (1834-1903). Bestuurslid gedurende het grootste gedeelte van de tijd dat de Vereniging Hollandscheveld met de Doorsnijding worstelde. Hij heeft het graven ervan net niet meer meegemaakt.

zouden samen met het bestuur van de vereniging een verzoek aan de DKM voorbereiden. Secretaris meester Berend Veldkamp en heel wat leden zullen zo hun gedachten hebben gehad, en die kunnen we wel raden: Had je als gemeente dat nou niet eerder kunnen bedenken? Moet je ons daar nu mee afschepen? Hebben we daar nu al dat werk voor gedaan? En wie had er ook maar enige verwachting dat de DKM hierop positief zou reageren? Ze konden daar bij de DKM hun oorspronkelijke kanaalplannen niet nakomen, en dan zouden ze wel geld steken in iets wat niet hun opdracht was, zonder daarvoor vaargeld of iets dergelijks te kunnen vragen? We begrijpen de korte verslaglegging. Niet alles hoefde op papier. Het antwoord van de DKM was zoals we zouden kunnen verwachten. De secretaris van de vereniging vatte het als volgt samen: *“Hoezeer de Maatschappij een verbinding van de Hollandscheveldse en de Noordse opgaanden in het publiek belang zeer wenselijk acht, rekent zij deze echter niet van genoegzaam gewicht voor de Maatschappij om de aanleg daarvan harentwege door het verlenen van subsidie te bevorderen of het onderhoud na voltooiing voor haar rekening te nemen”*.

De samenvatting werd voorgelezen in een jaarverslag, op 6 november 1873. Hoe verder? Voor het Krakeel werd de druk steeds groter. Daar hadden ze enige jaren wat meer speling gehad, want achter het Krakeelse Schut was een doorgraving gekomen, zodat je achter het Noordse Schut uit kon komen, rechtstreeks in de Verlengde Hoogeveense Vaart. Maar in 1873 was het Krakeelse Schut weggeruimd. Het Krakeel was weer een doodlopend vaarwater. Die 6^e november gingen alle stukken naar een nieuwe commissie, van Brinks Paalman, J.P.Smit en J.Zwiggelaar. In de vergadering van de 4^e december van dat jaar had de commissie het werk volbracht. Ze hadden hun best gedaan, maar de impasse was op dat moment niet te doorbreken. Op de jaarvergadering van 18 november 1875 kon de secretaris in zijn jaarverslag melden dat de gemeente Hoogeveen besloten had een subsidie te verlenen aan een maatschappij van belanghebbenden, tot de waterverbinding tussen Noord en Hollandscheveld. De mededeling hangt een beetje in de lucht, als je dit zo leest. De Vereniging Hollandscheveld had die maatschappij niet opgericht, zou die toen ook niet oprichten, maar waar kwam die dan wel vandaan?

De Raad van Hoogeveen bestond op 10 mei 1875 uit de heren H.C.Scheltens, A.Kok, Joh.Wessels Boer, H.L. van er Lelij, J.A. van Oosten, mr. J.L. Tonckens, J.P.Smit, J. van der Wolde Bzn, J.Pet, K.Robaard, J.Bruins Slot Wzn. J.Zwiers Jr., Mr. H.J.Carsten, H.J.Flothuis (secretaris) en voorzitter burgemeester Jhr. J.A.G. van der Wijck. Hun dossier was dik, die dag. Wie een en ander wil nalezen, kan de notulen van alle genoemde vergaderingen zo opvragen. Bij al die notulen horen bijlagen, eveneens zo op te vragen als je de datum van de notulen erbij neemt. In het pak bijlagen van deze vergadering, zitten brieven en berekeningen van de Doorsnijding van de voorgaande jaren. Wat viel er nog meer te wensen, voor een groep mensen die tot een beslissing moest komen? B&W stelden direct voor de ideeën van H.J.Carsten en de heer Smit uit 1872 – eveneens weer ter tafel – links te laten liggen, en afwijzend te reageren op een brief van J.G.Zwiggelaar en consorten van 6 maart 1873. Er zou wel geantwoord worden op een brief van W. ten Oever en consorten. Het voorstel, om hen toe te sturen, laten we even voor wat het was, want er kwam zo'n uitgebreid gesprek op gang, op basis van het dikke dossier en hoe blijkbaar diverse raadsleden zich op welke manier dan ook bij de zaak betrokken voelden, dat het een kwestie werd van voorstel op voorstel en wijziging op wijziging.

De Raad van de gemeente Hoogeveen besloot op die 10^e mei 1875: De gemeente zou een weg aanleggen tussen de Krakeelse Dijk naar waar toen de Riegshoogten-dijk eindigde, bij het Hoekje. W. ten Oever en consorten te kennen te geven dat de gemeente mee wilde werken aan een kanaalmaatschappij voor de Doorsnijding. Die kon f 4500,- subsidie krijgen voor aanleg en exploitatie. Het ging om een kanaal van het Hoekje naar de 31^e Wijk, en vanuit het Bentincks Hoofddiep tot in de 28^e, 27^e of 26^e Wijk van Noord. Breedte van kanaal en paden ernaast werden beschreven. Vooraf moesten alle plannen aan de gemeente worden voorgelegd. Er mocht niet meer scheepvaartrecht worden geheven dan 1 cent per scheepston. Bruggeld werd ook al bepaald. Alles moest opgeleverd zijn op uiterlijk 1 januari 1878. Als de maatschappij een brug niet goed zou onderhouden, zou de gemeente het recht hebben om het kanaal ter plaatse te dempen. Aldus zou de commissie van Warner ten Oever als antwoord krijgen, op hun brief van 25 augustus 1874. Warner ten Oever was lid van de Vereniging Hollandscheveld. We zien hem staan tussen de aanwezigen. Ook het raadslid J.P.Smit was lid van de vereniging. We krijgen dan ook de indruk dat er heel wat meer is gedaan en gesproken dan we kennis van kunnen krijgen, want heel wat zaken was de Vereniging Hollandscheveld wel bij betrokken, hoe kon het ook anders, maar waren geen formele verenigingsactiviteit, dus bleven buiten de notulen. Maar gelukkig is er dan altijd nog de krant. In de Hoogeveensche Courant van zaterdag 22 augustus 1874 lezen we een volledig verslag:

DE COMMISSIE VAN WARNER TEN OEVER

“Jongstleden woensdagavond (= 19 augustus 1874) had ten huize van de Wed. Raak te Hollandsche Veld een bijeenkomst plaats van belangstellenden in een verbinding van het Hollandscheveldsche-, Krakeelsche- en Noordsche Opgaande. Na een geanimeerde discussie waaruit het wenselijke en nut, niet alleen voor de veldstrecken, maar ook voor de gehele gemeente, van het tot stand komen van bedoelde zaak, voldoende bleek, werd door de aanwezigen ten getale van 23, met eenparige stemmen besloten: een naamloze Maatschappij op te richten, tot aanleg en exploitatie van een verbindingskanaal tussen Hollandsche Veld, Krakeel en Noord, in de gemeente Hoogeveen, in de richting van de 31^e Wijke, van voldoende capaciteit, met de nodige bruggen en vondrs, en een maatschappelijk kapitaal van f 7500,- verdeeld in 150 aandelen, ieder groot f 50,- en zulks onder voorwaarde: dat de gemeente voor dat werk daarenboven een subsidie verlene van f 4500,- en der Maatschappij vergunning worde verleend, tot het heffen van een billijk scheepvaartsrecht en bruggeld. Zodra het benodigd kapitaal zal zijn voltekend en aan de voorwaarden voldaan, zal een vergadering van deelhebbers worden belegd om de statuten vast te stellen en een bestuur overeenkomstig die statuten te benoemen.

Vervolgens werd overgegaan tot het nemen van aandelen, waarvan de uitslag was dat door 16 der aanwezigen werd ingeschreven voor 88 aandelen, voorwaar wel een sterk sprekend bewijs, hoezeer de zaak in kwestie door de veldbewoners gewenst wordt, daar gemelde aandelen, op een enkele uitzondering na, alle door hen zijn genomen, en het vrij zeker is dat dat getal zal worden vermeerderd, daar er nog velen zijn die de vergadering niet konden bijwonen, en reeds toezegging van medewerking hebben gegeven. Tenslotte werd een voorlopige commissie benoemd bestaande uit zes personen, voor ieder der hoofdstreken twee, als: voor Hollandsche Veld de HH. W. ten Oever en Joh. Booij Jr.; voor Krakeel A.A.Metselaar en J.G. Zwigelaar en voor Noord J.P. Brinks Paalman en P.B.Janse, aan weke de voorbereidende werkzaamheden zijn opgedragen tot tijd en wijle de Maatschappij zich zal kunnen vestigen en continueren, hetwelk wij hopen dat spoedig het geval

moge zijn, te meer daar het ons voorkomt dat bij de vele plannen die reeds zo dikwijls ten opzichte van de voorgestelde verbinding zijn gemaakt, er gene zijn geweest, op zulke goede grondslagen gevestigd als thans ontworpen en ook het te vragen subsidie van de gemeente met betrekking tot de uit te voeren werkzaamheden en het grote belang van zo vele ingezetenen, gering mag genoemd worden.

(Over dezelfde vergadering werd ons nog een bericht gezonden, dat echter minder uitvoerig was en daarom nu achterwege blijft.)

Kortom, de bevolking was zo enthousiast dat er twee verslagen naar de krant zijn gestuurd. We hoeven ons niet te vragen hoe enthousiast Claas Pet van de Hoogeveensche Courant was over de op te richten Maatschappij, want hij nam de uitgebreidste versie volledig over. We weten niet waar, wanneer en welke activiteiten Warner ten Oever en zijn commissie verder nog ontplooiden. We weten wel dat het doel niet werd bereikt. Er kwam geen zelfstandige maatschappij, die uiterlijk op 1 januari 1878 zijn werk op kon leveren. Mogelijk was dat ook wel een van de grootste problemen. De Raad nam 6 jaar de tijd om te reageren op een brief, en een commissie die een groot plan uit wilde werken, moest binnen 2 ½ jaar klaar zijn met een vaart, die gewoonlijk langer tijd nodig had. Alleen al het feit dat alles moest worden voorgelegd aan de gemeente Hoogeveen, en we lezen hoe snel die werkte. Los daarvan: was het plan Ten Oever zoveel anders dan het plan Carsten? Gunden elkaar niet het succes van inbreng?

DE STEEDS TERUGKERENDE DOORSNIJDING

De Doorsnijding was een komeet, die na zoveel jaar iedere keer weer terug leek te komen, en heel wat tongen losmaakte. Zo werd op door de vereniging op 26 februari 1880 na een breedvoerige discussie besloten dat *'op dinsdag eerstkomend'* een vergadering van belanghebbenden zou worden belegd, te Hoogeveen, ten huize van K. Visser. We kennen een vooraankondiging in de Hoogeveensche Courant, in de vorm van een advertentie. Daarin lezen we: *"Belanghebbenden bij een verbinding van Krakeel en Hollandscheveld door verlenging der 31^e Wijk, worden uitgenodigd bijeen te komen in het oude gemeentehuis op dinsdag 2 maart, 's avonds 6 uur precies"*. Resultaat? In het jaarverslag dat 18 november dat jaar werd uitgebracht, werd aangegeven dat een poging om opnieuw belangstelling in een waterverbinding tussen Hollandscheveld en Krakeel op te wekken, niet tot het doel had geleid. Helaas, geen verslag van de vergadering in Hoogeveen, maar het had dus nog steeds niets opgeleverd.

De 16^e december opperde een der leden het denkbeeld of het niet mogelijk zou zijn de Doorsnijding op een eenvoudiger en minder kostbare manier tot stand te brengen. Men had het al niet meer over een groot kanaal, tot Noord, maar eigenlijk alleen nog over de verbinding tussen de 31^e Wijk en het Hoekje. J.A.Strijker, J.Zwiggelaar, L.Blomsma, K.Smit en B.Veldkamp zouden het in commissie uitwerken. De bedoeling was dat de commissie met intekenlijsten langs de deuren zou gaan. Dat was de 10^e februari 1881 nog steeds niet gebeurd. De toen aanwezige commissieleden beloofden er zo spoedig mogelijk mee te beginnen. Ter plekke werden door aanwezigen 215 gulden toegezegd. Op 12 mei 1881 kon meester Berend Veldkamp meedelen dat de commissie al f 700,- op de intekenlijsten had staan. Dat was f 500,- minder dan ze nodig hadden. Sommige intekenaren stelden voorwaarden, die extra kosten noodzakelijk zouden maken. Men hakte een knoop

door, op die vergadering. *“In aanmerking genomen dat de vereniging over geen andere middelen, dan vrijwillige bijdragen kan beschikken, wordt met algemene stemmen besloten het plan te laten varen”*. Men moest simpelweg constateren dat alles wat men bedacht afstuitte op het gebrek aan offervaardigheid.

K.Smit bracht de Doorsnijding in november 1883 weer op de vergadering. Er was op dat moment een commissie actief, buiten de vereniging om. Men besloot eerst eens af te wachten wat daar uit zou komen. Dit maakt in ieder geval nog eens duidelijk dat de Doorsnijding niet alleen een plan en een zaak was van de Vereniging Hollandscheveld. Het was een dringende behoefte van de bevolking en anderen, eigenaren van gronden in de velden. K.Smit begon de 19^e december 1884 weer over de Doorsnijding van Hollandscheveld naar Krakeel. Er zou op maandag de 5^e januari 1885 een speciale vergadering voor worden belegd. Helaas, we kennen hier geen notulen van. Wel een verslag van de uitkomsten. De 26^e januari konden de heren J.Zwiggelaar en K. Smit meedelen dat er 41 aandelen van f 25,- waren geplaatst. Er werd besloten om in overleg met *‘de heer Carsten’* een vergadering van aandeelhouders en belangstellenden in het verbindingskanaal te houden. Die zou men houden in Hoozeveen, in Hotel Thomas. We hebben het hier over mr. Hendrik Jan Carsten, die al vanaf 1857 met een Doorsnijding van Noord naar het Hoekje bezig was. Als er dan, zoals hiervoor al gezegd, een commissie bezig was, buiten de vereniging om, en hier komt Carsten weer in zicht, dan ligt het voor de hand te veronderstellen dat die andere commissie ook mede het werk van H.J.Carsten was.

Na die vergadering liet de vereniging het ook min of meer aan die externe commissie over. Maar ook Carsten kreeg het niet voor elkaar. In het 20^e jaarverslag van 23 november 1885 schreef de secretaris: *“Belangstellenden namen het voorstel der Vereniging over, sloegen de handen aan den arbeid, en het mocht hen met vereende krachten zover gelukken, dat ze het benodigde geld bij elkaar kregen. Wel is dit nu niet het werk der vereniging maar ik mag er toch op wijzen dat de Vereniging er de eerste stoot aan gaf”*. Tja, historische kennis is geen luxe. De zaak lag omgekeerd. De Vereniging Hollandscheveld had een zaak opgepakt, waar Carsten al langer mee bezig was. Secretaris E.Bakker en voorzitter meester Veldkamp konden ook niet alles weten. De zaak liep nu al zolang, dat er bijna een hele generatie overheen was gegaan.

Het archief van de Compagnie van 5000 Morgen is wel geïnventariseerd, maar er zijn diverse mappen, waarin dikke stapels niet-beschreven verrassingen te vinden zijn. Zo is nummer 889a een allegaartje van brieven, beleidsstukken, aantekeningen, wat al niet. Daar tussen ligt een brief van de directeuren van de *“Maatschappij ten doel hebbende de aanleg van een verbindingskanaal, uitgaande van de 31^e Wijk en uitlopende in het Hollandscheveldse Opgaande”*. Een waardevol stuk. De heren directeuren heetten Jan Zwijs Jr., Jacob Veldman Boer, Lute Blomsma, Jan G. Zwiggelaar en Hilbert Krikken. Deels raadsleden van de gemeente Hoozeveen, deels ook leden van de Vereniging Hollandscheveld. Hun brief van 23 februari 1885 maakt de link nog eens helder tussen mr.H.J.Carsten en zowel deze directeuren als de Vereniging Hollandscheveld. Een afzonderlijke maatschappij was door Carsten in 1872 al voorgesteld aan de Raad. De brief geeft aan dat Carsten al in 1872 er voor had gezorgd dat in de erfpachtsbrieven van de eigenaren van de Kerkenkavel was opgenomen, dat de erfpachters/kopers verplicht zouden zijn om de grond geheel of gedeeltelijk over te dragen, als het tot een doorgraving van het gebied zou komen, ten behoeve van de Doorsnijding. Aldus was het opgenomen in een acte

van 3 februari 1872. Daarmee waren heel wat potentiële problemen met eigenaren bij voorbaat al uit de wereld geholpen. Stel dat de Doorsnijding er ooit zou komen. Het ging om overdracht aan de oorspronkelijke eigenaren of door hen aan te wijzen personen. Er hoefde enkel een half jaar van te voren kennis worden gegeven aan de erfpachters. Vandaar dat de brief ook werd geschreven. Het college van directeuren van de maatschappij vroeg de directie van de Compagnie van 5000 Morgen om de eigenaren in kennis te stellen en de grond aan hen over te dragen. Dat is in 1885 nog niet gebeurd. De directie van de Compagnie van 5000 Morgen was een geplukte kip, die ooit veren had gehad, maar al lang niet meer kon vliegen. Ze was geen eigenaar meer van de grond van Hoogeveen, ze was geen eigenaar meer van welke vaart dan ook, ze beheerde nog wat fondsen, en de grond van de Kerkenkavel, dat was alles. Zelfs de vraag of ze nog wel volmondig als directeuren bevoegd waren, was niet goed te beantwoorden. In die situatie droeg men niets over, tenzij de andere partij al zijn zaken geregeld had. In dat geval was de directie gewillig. Maar de *“Maatschappij ten doel hebbende de aanleg van een verbindingskanaal, uitgaande van de 31e Wijk en uitlopende in het Hollandscheveldse Opgaande”*, of hoe hij ook mag hebben geheten, was nog niet zover.

Hoe dan ook, en of Carsten nu wel of niet zelf in een commissie of comité zat, hij werkte er binnen dit model nauw mee samen, en er kwam nog niets van de grond. Het was niet de afzonderlijke maatschappij, het was de Vereniging Hollandscheveld zelf, die als privé-water van de vereniging de Doorsnijding zou gaan graven, maar niet rustend op het gespreide bedje van welke organisatie dan ook. De veldelingen en hun ondersteuners in de kom van de gemeente hadden toen alle kastjes en alle muren gezien. Dat ze volhielden, dat was omdat er steeds noodzaak bleef. Deze Doorsnijding was geen luxe.....

HOE DE KLEINE DOORSNIJDING DAN TOCH TOT STAND KWAM

14 februari 1900. Er is nog steeds een commissie binnen de Vereniging Hollandscheveld, die zich bezig houdt met de 'kanaalverbinding Hollandscheveld-Krakeel'. Door ziekte en andere omstandigheden was het voorbereidende werk nog niet afgerond. De belangstelling ervoor was er nog steeds. Er zou opnieuw een begroting worden gemaakt. Het commissielid Martinus Botter vroeg mede namens zijn collega Gerrit Jan Zwiggelaar om aanvulling. Maak er een nieuwe commissie van, van vier personen. Wat was dan het belang van de zaak, vroeg Jacob Kikkert. De voorzitter, meester Veldkamp, en Martinus Botter wezen hem op de last die bewoners van het Krakeel, de 31^e Wijk en achterliggende wijken ondervonden bij het halen van turf of vervoeren van andere artikelen. Ze wezen hem op het belang van de 'grote eigenaren', waarschijnlijk bedoelde men de grootgrondbezitters, en vooral ook op de neringdoenden in Hollandscheveld. Ook zouden de Krakeelse gronden meer waard worden voor de bewoners van Hollandscheveld. Het voorstel van Botter werd aangenomen. De nieuwe commissie werd door de voorzitter aangewezen. Dat waren Martinus Botter, Gerrit Jan Zwiggelaar, Hendrik Zwiggelaar en Hendrik Haveman. De commissie kreeg de vrijheid om de noodzakelijke onkosten voor de vereniging te maken. Oftewel, als reizen nodig is, als brieven nodig zijn, doe wat je moet doen. Het was de laatste vergadering van meester Berend Veldkamp. Deze voorzitter ging als onderwijzer met pensioen, trok naar Hoogeveen en stopte als bestuurslid. Vanaf de vergadering van 5 november 1900 was hij vervangen door Hendrik Raak.

Die 5^e november was er nog weinig gebeurd rondom de commissie voor de Doorsnijding. Men besloot ook nog twee leden van het Krakeel toe te voegen: Jacob van

der Haar Bzn en Jannes Blomsma. Er ging weer een intekenlijst rond, waarop mensen konden aangeven hoeveel ze wilden bijdragen. Die lijst bleek op 5 december 1900 in de velden afgewerkt. Hij ging toen rond te Hoogeveen. Hoe dan ook, de commissie had haar werk op 25 februari 1901 nog niet afgerond. Waar data worden genoemd, hebben we het over ledenvergaderingen van de vereniging. Tussentijds waren zoveel andere verbindingen ook van belang. Bruggetjes, vonders, paden langs de wijken, dijken, tot en met de komende tram. De tram werd van harte toegejuicht. Maar zou de tramlijn worden aangelegd door de Eerste Drentsche Stoomtramweg Maatschappij (EDS) of door de Dedemsvaartsche Stroomtramweg Maatschappij (DSM)? De vereniging zette zich in voor de laatste, want dan kwam de lijn over Hollandscheveld. De telefoon, hoe kreeg je die verbinding tot stand? Hoe kreeg je overheden zover dat ze snapten dat een telefoonlijn ook voor Hollandscheveld van belang was? De dokterswoning, hoe hield je die bewoond, oftewel: hoe hield je een dokter, en hoe onderhield je die, wat verbouwde je wel of niet en hoe kwam je met de kosten en de schulden daarvoor rond? Bijna sluipend kwamen enkele onderwerpen bij elkaar.....

Op 20 januari 1902, tijdens een vergadering bij Martinus Botter, spraken de leden af dat ze zouden wachten tot er bericht van de DSM bij de Raad van Hoogeveen was aangekomen, en ze daarna een brief aan de Raad zouden schrijven om nog eens te wijzen op het belang van Hollandscheveld. Tussentijds zouden ze alvast met een delegatie naar de directeuren van de DSM gaan. Robaard of Zwiers zou mee, een van de leden van de Raad dus, en van de leden van de Vereniging Hollandscheveld zouden Jannes Blomsma en Gerrit Jan Zwiiggelaar mee. De bedoeling was om daar te praten over een dam in de Kerkenkavel. Die dam zou de Kerkenkavel afsluiten van de rest van de vaarwegen. Of ze nu wilden bepleiten dat die dam er niet zou komen, maar een brug, of dat ze al wat anders in gedachten hadden? Dat lezen we niet.

Wat in die dagen ook speelde, was verontwaardiging over de wijze waarop met de oude graven op het kerkhof werd omgegaan. De gemeente liet lijken begraven, op gedeelten waar al eerder mensen ter aarde waren besteld, zonder dat de graven geruimd werden, of zonder dat graven eerst 'geschud' werden. Daarmee wordt bedoeld dat gebeente netjes wordt verzameld en onderin het graf in een verdieping wordt bijgezet. Deze zaak was aanhangig gemaakt door het lid G.Maatjes, lezen we, op de vergadering van 9 december 1901. Geert Maatjes was grafdelver. Tijdens het maken van graven kwamen geraamten en gebeente boven van eerdere begravenen. Daar moest anders mee om worden gegaan. Er werd over gedacht om de begraafplaats uit te gaan breiden. Door een voorstel van het raadslid Zwiers, waar het bestuur overleg mee had, werden alle zaken aan elkaar verbonden. B&W van Hoogeveen hadden een voorstel tot verbeteren van het kerkhof. Het raadslid Zwiers had ook een plan voor de begraafplaats. Met het plan Zwiers kon men ongeveer f1000,- tot 1200,- bezuinigen op het plan van B&W tot verbetering van de situatie op het kerkhof. Als dat werd geschonken aan de Vereniging Hollandscheveld, dan zou die de Doorsnijding kunnen laten graven. Terug naar de notulen daarvoor, kunnen we er ook aan verbinden dat in die situatie de dam in de Kerkenkavelswijk gewoon door kon gaan. De DSM hoefde geen dure trambrug te leggen, want de Doorsnijding maakte de Kerkenkavel ook met een dam erdoor gewoon bereikbaar. Nu ging het maar om een beperkt aantal mensen, dat aan die Kerkenkavel woonde. Het was de begraafplaats op de Kerkenkavel, die de wijk van belang maakte. Wel een dam, en geen Doorsnijding, zou maken dat men nooit meer met

een bok of een schuit bij de begraafplaats kon komen. Het was nu juist het streven om dat wel te kunnen, en dan ook vanuit het Krakeel.

De Vereniging Hollandscheveld bepaalde haar standpunt op de 9^e september 1902. Het bestuur was van mening dat het Plan Zwiers gesteund moest worden. Gerrit Jan Zwiggelaar merkte op dat bij het huis van Jan Gerrits Zwiggelaar geen opslagplaats was. Het Krakeel had baat bij het plan Zwiers, voor het begraven van de doden, want als Jan Gerrits Zwiggelaar niet langer zo goedgunstig was als tot dan toe, dan konden ze hun doden niet naar de Hollandscheveldse begraafplaats brengen. De doden van het Krakeel werden namelijk per schuit naar de punt van de 31^e Wijk gevaren, daar bij Jan Gerrits Zwiggelaar aan wal gebracht, en vervolgens over land naar het kerkhof gereden. Als het plan Zwiers niet door zou gaan, dan zou het Krakeel in verlegenheid komen, als Jan Gerrits Zwiggelaar dit niet meer bij zijn huis wilde. Die man was ook al oud, dat werd niet gezegd, maar men kon dus simpel bedenken dat het maar de vraag was of een nieuwe eigenaar van dat pand, na Jans overlijden, dat nog langer toe zou staan. Bekend is tevens dat Jan Gerrits Zwiggelaar zelf al had bedreigd dat hij weigerde om nog langer aan begrafenissen uit het Krakeel medewerking te verlenen, als de gemeente de Doorsnijding zou dwarsbomen. Zo deed iedereen zijn zegje. Toen moest er gestemd worden. 7 leden kozen voor vergroting van de begraafplaats aan de zuidzijde van de Kerkenkavel (waar die uiteindelijk ook werd aangelegd) en slechts 2 voor uitbreiding aan de oostzijde van de oude begraafplaats. Daarmee had de vereniging zich uitgesproken voor ondersteuning van het Plan Zwiers. Voorzitter Hendrik Raak en secretaris meester F. Brands tekenden de notulen. Het beleid was uitgezet, nu zien of met al deze koppelingen de Doorsnijding tot stand kon worden gebracht. De brief van 18 september 1902 aan de Raad zag er als volgt uit:

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen de Vereniging Hollandscheveld, Dat zij reeds lang pogingen in 't werk heeft gesteld om een doortrekking te verkrijgen van de 31^e Wijk van Krakeel tot in het Hollandscheveldse Opgaande, dat de totstandkoming hiervan groter gemak en voordeel zal opleveren voor vele bewoners van Hollandscheveld en Krakeel, dat alsdan het begraven van lijken bij open water geheel kan geschieden per boot, dat dan ook bij het huis van de heer J.Zwiggelaar de lijken niet meer op de wal behoeven gezet te worden, en bij de kerk te Hollandscheveld niet over de keistenen zullen hotsen en stoten, dat de Vereniging ten zeerste het plan van de heer Zwiers toejuicht om de zogenaamde doorsnijding te helpen bevorderen, dat de kosten volgens bijgaande begroting ongeveer f 1700,- zullen bedragen, dat door belanghebbenden en belangstellenden ongeveer f 850,- is toegezegd. Redenen waarom de Vereniging U beleefd doch met aandrang verzoekt haar voor de totstandkoming van dit werk een subsidie te willen verlenen van f 850,-, de brug over de Kerkenkavel te willen verleggen naar de Kerkhofdijk, waar zij ook minder aan onderhoud zal kosten, een brugje te leggen over de Doorsnijding bij 't Hollandscheveldse Opgaande, en 't onderhoud van twee vonders over de Kerkenkavel op U te nemen. Mocht de gemeente liever het werk zelf laten uitvoeren, dan zou de Vereniging gaarne de toegezegde f 850,- aan haar overdragen.

In deze brief ging men dus nog uit van een brug in de Kerkhofdijk (nu Otto Zomerweg). Hoe stonden de zaken met de tram? De leden J.Kikkert, J.Blomsma en G.J.

Zwiggelaar zouden weer eens naar de directie van de DSM om te horen hoever ze waren, besloot de vereniging 12 november 1902. Lid Hendrik Zwiggelaar was van mening dat er ook nog een afzonderlijke brief moest komen van de leden van de landbouwvereniging, die bij het Krakeel woonden, waarin ze aangaven dat ze belang hadden bij de Doorsnijding. De vereniging stelde 13 februari 1903 een brief op voor de directie van de DSM, waarin werd uitgelegd dat het plan van de Doorsnijding financieel nog niet rond was. Blijkbaar was eerder in de gesprekken daarover al uitleg gegeven. Er kwam in deze brief een kleine omwenteling in de plannen: *“Mocht het evenwel slagen, dan zou een dam in de Kerkenkavel kunnen gelegd worden, wat Uw maatschappij bij 't leggen der tramlijn naar Hoogeveen een brug zou kunnen besparen. Om hierover nader van gedachten te wisselen, heeft de Vereniging een paar leden aangewezen u te bezoeken na 't aanvaarden der concessie, waarom ik U beleefd verzoek bij dan te willen berichten, wanneer U ze ontvangen kunt”*. De brief was van meester F.Brands, de secretaris. Dit was een handige verandering in de plannen. Met dit voorstel, zou de Vereniging Hollandscheveld bij voorbaat kunnen rekenen op steun van de EDS, want die had al kosten genoeg. Een dam hoefde amper wat te kosten: als er een Doorsnijding werd gegraven, was er zand te over. De 11^e februari 1903 was als gesprekscommissie namens de vereniging ingesteld: Kikkert, Blomsma en Botter.

“Bij deze ben ik zo vrij U te herinneren aan mijn schrijven van 13 februari jl. Zou het U soms niet wenselijk voorkomen om er over te spreken over 't leggen van een dam in de Kerkenkavel alhier, dan zou ik toch gaarne enig bericht ontvangen”. De brief was van 14 maart 1903, van meester Brands, aan de directie van de EDS. Die had blijkbaar nog niet gereageerd. Ook de Raad van Hoogeveen had nog niet besloten. Die kreeg een brief van 23 maart 1903 met aangevulde plannen. De Vereniging Hollandscheveld wilde zelf de Doorsnijding laten graven, maar breide het voorstel uit met het zelf zullen zorgen voor het verdiepen van de Kerkenkavel tot aan het Kerkhof (in verband met begrafenissen over water) en het aanleggen van een geschikt pad langs dat water, zo de eigenaren van de gronden daar geen bezwaar tegen zouden hebben. In dat geval verzocht ze wel ophoging van de subsidie, tot een bedrag van f 1300,-. Daar kon dan later de vergoeding, te geven door de DSM, voor het leggen van een brede dam in de Kerkenkavel, van af worden getrokken. Het verbeteren van de Kerkenkavel en het pad ernaast was naar voren gebracht door J.Kikkert, op 11 februari 1903, waarop de vereniging het plan overnam. De kosten waren begroot op f 250,-. Even rekenen. Als je bij een vorig plan 850,- vraagt en bij uitbreiding f 250,- meer nodig hebt, hoe kun je dan komen op een bedrag van f 1300,-? Je zou zeggen dat f 1100,- genoeg zou zijn. Verwachtte men dat de gemeente toch wel af zou dingen.....?

Raadsvergadering, 17 september 1903. Diverse plannen leken met elkaar verbonden, met gevolg dat we een bijzondere berekening vinden. De Vereniging Hollandscheveld vroeg f 850,- en van de DSM zou de gemeente f 500,- terug ontvangen, zodat de Doorsnijding de gemeente niet meer dan f 350,- zou kosten. De aanvullende brief van de Vereniging Hollandscheveld, waardoor het totaal gevraagde geld op f 1100,- zou komen, is blijkbaar genegeerd. De begraafplaats kon goedkoper worden uitgevoerd dan verwacht. De Raad ging blijkbaar akkoord met het plan van J.J.Zwiers, maar benoemde dit niet zo. Het was een inbreng van de voorzitter, de burgemeester, die wees op het goedkoper maken van de begraafplaats. B&W hadden het Plan Zwiers blijkbaar al overgenomen en streken met de eer. Werd besloten:

“Aan de Vereniging Hollandscheveld voor de te graven Doorsnijding of kanaal van de 31^e Wijk tot in het Hollandscheveldse Opgaande een subsidie van f 850,- te verlenen, onder voorwaarde dat bedoelde Doorsnijding of kanaal dezelfde afmetingen moet hebben wat breedte en diepte betreft als de 31^e Wijk, een en ander onder goedkeuring van Burgemeester en Wethouders, en dat het werk moet zijn uitgevoerd voor 1 januari 1905; dat de gemeente zich verbindt, zodra deze daartoe aanzegging ontvangt van genoemde vereniging in overleg met burgemeester en wethouders de volgende werken zal uitvoeren. A. De brug liggende in de verharde weg achter het huis van de heer J.Blomsma te verplaatsen naar de Kerkhofdijk en het ter plaatste aanbrengen van een dam. B. Een brugje te plaatsen over de Doorsnijding bij het Hollandscheveldse Opgaande. C. Zo nodig, twee vonders over de Kerkenkavel te leggen”.

Op 13 oktober 1903 kon de voorzitter (Hendrik Raak) de vereniging meedelen dat de Raad akkoord was gegaan met de Doorsnijding. Eindelijk leek het rond te zijn. De brief van B & W werd voorgelezen. Er ging als reactie een brief met dank naar de gemeente, en de mededeling dat men akkoord ging met de voorwaarden. Hoe kon het ook anders, het was hun eigen plan. Onder de aanwezigen waren als gasten ook de heren H.A .Robaard en J.J. Zwiers, de hen ondersteunende raadsleden. Samen werden de plannen uitgewerkt. Een brief aan de Compagnie van 5000 Morgen zou vrijdom van erfpacht op moeten gaan leveren. Robaard was een van die directeuren, dus dat leek gunstig. Uiteindelijk werd de Doorsnijding gemeenschappelijk eigendom van zowel de Vereniging Hollandscheveld als het fonds voor kerk, school en armen van de Compagnie van 5000 Morgen. We vinden het terug in het kadaster. De Vereniging Hollandscheveld had een hoofdaandeel in dit bezit, omdat die de meeste grond op naam had gekregen, het fonds bleef eigendom van het doorgraven stuk.

Het toegezegde geld voor de Doorsnijding moest worden opgehaald. L.H.van der Sleen en G.J.Zwiggelaar zouden geld ophalen in Hoogeveen, Hendrik Raak en Jannes Blomsma in Hollandscheveld en het Krakeel. Steun dus door de hele gemeente! Grond uitbakenen en uitmeten, hoe pakken we dat aan? J.G.Zwiggelaar en J. Kikkert zouden namens de vereniging erbij zijn, J.J.Zwiers en H.A.Robaard kwamen er bij, en de eigenaren van de gronden zouden ook direct worden uitgenodigd. Zo wist iedereen waar hij aan toe was. Zwiers en Robaard zouden met grondeigenaar J.Bruins Slot in gesprek over het leggen van een dam, in plaats van een brug, in de Kerkenkavelswijk. Raak, Blomsma, J.Zwiggelaar en Botter zouden zorgen dat het wegvoeren van de bovengrond goed geregeld zou worden. Daarna kon men wel verder zien. Van der Sleen wilde zich ook nog wel inzetten om een brug, in plaats van een brugje, in het pad naast de Doorsnijding te krijgen, over de Kerkenkavelswijk, maar daar besloot men nog even mee te wachten.

Op 21 oktober 1903 was het bestuur van de Vereniging Hollandscheveld in het veld aanwezig, om 12.00 uur, om de grond van de Doorsnijding op te meten. Om daarbij aanwezig te zijn, waren uitgenodigd F.Steenbergen en Jacob Berkenbosch uit Hoogeveen, scheepsbouwmeester M.Fernhout uit Smilde, en F. van Dijk, Nieuwe Brug te Zuidwolde. Samen met deze mensen zouden de berekeningen van de verplaatsten grond en de kosten kunnen worden gemaakt. De 26^e oktober werd door de vereniging een brief opgesteld aan de directeuren van de Compagnie van 5000 Morgen. Het bestuur wilde graag van de directeuren weten op welke voorwaarden de eigenaren of erfpachters van grond aan de Kerkenkavel, die grond dienden af te

Tweemaal het noordelijkste stukje van de Doorsnijding, vanaf de brug in de Kerkhofdijk (= Otto Zomerweg) tot het punt waar hij overging in de 31^e Wijk. Dit laatste stukje, tot aan de woningen, heeft er nog het langst gelegen.

31 ste Wijk. Hollandscheveld.

staan, voor zover dat nodig was. Zouden de directeuren die erfpachters ook op de hoogte willen brengen? Antwoord kennen we niet. Zo er problemen waren, werden die opgelost, want de grond kwam beschikbaar. In een brief van 16 oktober was die zelfde directeuren gevraagd vergunning te geven tot het graven van een kanaal, de Doorsnijding, en de Vereniging Hollandscheveld vrij te stellen van het betalen van erfpacht voor de daarvoor benodigde grond. Al met al was er nauwe samenwerking met wie we maar zouden kunnen bedenken. En overal kwam terzijde ook Jan Ger-tits Zwiggelaar langs, want van die Compagnie van 5000 Morgen was hij al vele ja-ren opzichter.

15 juni 1904. De vereniging verwachtte nog tekorten, ondanks subsidie van de ge-meente en ondanks bijdragen van belangstellenden. Daarom werd op deze die da-tum een brief gestuurd aan H.L. van der Sleen te Alteveer. Hij beheerde een kas van een commissie, die na overstromingen op de zuidelijke delen van het Zuiderop-gaande, stuwkaden had opgezet, en daarvan mogelijk nog wat geld over had ge-houden. Die stuwkaden zijn wellicht niet meer aan de orde. Zou hij de vereniging willen steunen met een bijdrage?

De eerste uitbesteding had plaats op 4 juli 1904. Het gebeurde in twee gedeelten: vanaf het Hollandscheveldse Opgaande (Hoekje) tot de scheidssloot, waar het land van de Kerkenkavel begon (totaal 78 meter), en vandaar het tweede gedeelte tot aan de noordkant van de Kerkenkavel (121 meter). Dit werk moest uiterlijk 15 augustus 1904 opgeleverd worden. Er waren duidelijke instructies over breedte, diepte, helling, hoogte van het waterpeil, en wat al niet meer. Om te kunnen contro-leren dat dit ook echt doorgevoerd was, mocht er bij het opleveren niet meer dan 3 palm water staan. Het eerste stuk werd aangenomen door A.Dekker, het tweede door H.Pol. Toen dit klaar was, zou het laatste stuk worden aanbesteed, van de Kerkhofdijk tot in de 31^e Wijk. De eerste keer waren de biedingen zodanig, dat het werk niet werd gegund. Op 26 november 1904 werd het alsnog gegund, voor f 195,- en dan weer aan H.Pol. Er werd die dag door Pol en het bestuur een contract on-dertekend, op de bladzijden van het notulenboek. Het werk moest klaar zijn tegen 1 januari 1905. Wie de notulen doorleest, en geïnteresseerd is in de bestekken, heeft genoeg informatie om het vaarwater opnieuw te graven..... Want hoe blij men er toen ook mee was, net zo blij was men 60 jaar later dat het weer gedempt kon wor-den.....

22 augustus 1904. Een brief aan de gemeente Hoogeveen met de vraag of de toe-gezegde subsidie al vast uitbetaald kon worden, want de vereniging had de aange-kochte grond al moeten betalen. Daarvoor moest geld geleend worden, op rente. Het leggen van een brug in de Kerkhofdijk was uitgesteld, om meerkosten te bespa-ren. 22 oktober 1904 kwam het graven van het laatste gedeelte in zicht. Er kwam een brief over de brug in de Kerkhofdijk. Als de brug gelegd werd, gelijk met het graven van dat laatste stuk Doorsnijding, zouden er geen onnodige meerkosten zijn. Door de Raad van Hoogeveen was zodanig gesproken over de Doorsnijding, dat het bestuur van de Vereniging de moed opvatte om te vragen of er een losse brug over de Kerkhofdijk gelegd kon worden, in plaats van de geplande vaste brug. Dat zou veel handiger zijn, als er met hout, turf of hooi werd gevaren.

Als op 31 oktober 1904 het jaarverslag wordt opgesteld, noteert secretaris meester F. Brands: *“Een paar adressen zijn naar de Raad der gemeente Hoogeveen gezon-den. Een over de onbewoonbaarheid van de hut van Hendrik Geerts, een over een lantaarn bij de 31^e Wijk en de anderen over de Doorsnijding. Deze laatste is nu zo*

ver gevorderd, dat een klein gedeelte deze weel nog zal uitbesteed worden, en dan hangt het van de gemeente af, wanneer het gat in de dijk gemaakt zal worden en de brug gelegd. En dan zal na een lang tijdsverloop eindelijk de 31^e Wijk met Hollandscheveld verbonden zijn door een goed kanaal, en alzo de eerste helft gereed van de weg naar Noord. Wel heeft de commissie en 't bestuur hier en daar met moeite te kampen gehad, zijn sommige intekenaars weigerachtig geweest de getekende gelden bij te dragen, is de f 100,- van Krakeel weggebleven, doch van de andere kant werd zij ook verblijd met een bijdrage, waarop niet was gerekend en een voordeel met het weghalen van zand, wat ook niet was voorzien. Nog is 't werk niet gereed, maar staat al vast. Nu past een woord van dank, niet alleen aan de commissie en de heren uit Hoogeveen, die ons zo gesteund hebben, maar vooral aan de heer J.G.Zwiggelaar, die steeds zijn zorgen aanbesteed heeft de Doorsnijding flink tot stand te helpen brengen, en 't is te hopen, dat de bejaarde maar nog krasse man nog menigmaal mag zien dat er druk gebruik van wordt gemaakt, evenals de tram, die nu weldra hier zal gelegd worden. Mogen beide verbindingswegen tot een bloei van Hollandscheveld meewerken en moge de Vereniging nog menigmaal de stoot geven tot een grotere of kleinere verbetering in de toestand van onze plaats”.

Wonderlijk. Is een vereniging zoveel jaar bezig met het tot stand brengen van een Doorsnijding, een plan dat aanvankelijk zelfs nog naar voren werd geschoven door een aparte commissie met daarin mensen van het Krakeel, die in 1864 aanboden om zelf die Doorsnijding te graven, en dan haakt uiteindelijk de bevolking van het Krakeel af? Wat speelde daar eigenlijk? De mensen van 1864 waren inmiddels overleden. De nieuwe generatie had andere belangen? Of speelde hier al een ander conflict door? De Vereniging Hollandscheveld was langzamerhand draagkracht binnen de bevolking aan het verliezen, onder meer door een conflict rondom de aanstelling van meester Brands als hoofdmeester, als opvolger van meester Veldkamp. Daarbij kwam naar voren dat Brands niet goed lag bij de bevolking. Maar wie meewerkte met de Vereniging, moest ook meewerken met Brands.

Onder de laatste aantekeningen van 1904 is ook het laatste contract:

Voorwaarden van de uitbesteding op 26 november 1904.

Bodembreedte van het te graven kanaal tot aan de Kerkhofdijk 4 ½ meter, diepte 16 palm beneden peil van 't 6^e pand der Hoogeveense Vaart, lengte 42 meter, glooiing 1 op 1, banket 5 palm, bovenpeil ter weerszijden 2 meter met oploop tot de dijk, terwijl 3 palm ter diepte van 7 palm moet worden weggenomen. Het zand moet vertrokken worden ter genoegen van de opzichter, 't banket moet schoon blijven. De uitbesteder zal benodigde damschotten en palen leveren, de aannemer moet dam zetten en uitbrengen, dam 16 meter van 't einde af. De gebruikte planken moeten schoongemaakt en in spreij gezet worden. Wekelijks zal de uitbetaling plaats hebben, doch zodat ¼ gedeelte wordt ingehouden voor de richtige oplevering tegen 1 januari 05. De aannemer heeft alle reçu van water of anderszins, waarvan hij niets in rekening mag brengen. Bij verschil, 't welk ook, beslist het bestuur der Vereniging Hollandscheveld.

Dit contract is ondertekend door de aannemer, H.Pol, en de bestuursleden van de vereniging, Hendrik Raak (voorzitter) en meester F.Brands (secretaris).

Hoe hou je de Doorsnijding veilig? Op 23 november 1904 besloot de vereniging Hollandscheveld dat er een slot op het draaibrugje over de Doorsnijding gelegd zou worden, zodat het niet kon afwaaien bij slecht weer. Het ging over het brugje bij het

Hoekje. Op 22 februari 1905, slechts anderhalve maand na de oplevering van de Doorsnijding wees Wolter van Veen de vereniging al op de slechte toestand van het vonder over de doorsnijding. Het bestuur zou de gemeenteopzichter in kennis stellen. De vaart was gegraven, maar was daarmee het werk afgerond? In het jaarverslag over 1905 merkte de secretaris van de vereniging op dat het werk pas gereed was met het leggen van een helaas vaste brug in de Kerkhofdijk, in augustus 1905. En: *“Heel wat moeite en zorg heeft het bestuur met de verschillende commissies gehad om de zaak tot stand te brengen, moge 't nu blijken, dat er werkelijk veel behoefte aan die verbinding was, en moge het een spoorslag zijn om verder te gaan om de verbinding met Noord tot stand te brengen”.*

In een brief van 9 november 1905 aan de Raad van Hoogeveen werd gevraagd om een lantaarn, bij het brugje over de Doorsnijding. Er was al eerder om een lantaarn gevraagd, die het brugje zou beschijnen. Toen werd er gedacht aan een lantaarn bij het huis van Jan Gerrits Zwiggelaar, aan het eind van de 31^e Wijk, die dan deze nog te leggen brug mee zou nemen. Voor de Raad leek het alsof ‘men’ daar in de velden maar bezig was met onbenullige dingen als een lantaarn. Voor de veldeling was het noodzaak. In de vele brieven over lantaarns vinden we aangegeven dat ze werden gevraagd voor punten waar meermalen mensen te water waren geraakt. Het slot van het brugje over de doorsnijding bleef wel lang weg, merkte Wolter van Veen op, op de jaarvergadering van 15 november 1905. Het brugje draait ook zo moeilijk. Dat laatste was gemakkelijk te verhelpen. Van gemeentewege zou een slot worden aangeschaft. Wolter van Veen merkte de 20^e november 1905 op dat het pad langs de Doorsnijding bij de brug in de Kerkhofdijk te steil was, en er kuilen naast waren. Anderen beweerden dat de vereniging over die kuilen niks te zeggen had, allen over het pad. Dat zou wel aan de orde komen, daar was het nog niet de tijd voor, er moest eerst nog veel zand worden weggehaald. Ook het nawerk van het graven van de Doorsnijding was dus nog niet achter de rug. Die dag werd aan de hand van een vraag van H. Ridderinkhof doorgepraat over een vonder op de oostzijde van de Doorsnijding. Die was er niet, maar moest die er toch niet liggen? Meester Brands legde uit dat B&W daar wel een vonder wilde leggen, maar anderen in de Raad waren er tegen. Dat vonder zou er eigenlijk wel moeten komen. Een meevaller was f 100,- die de Raad van Hoogeveen ter beschikking stelde, in 1906, opgenomen in aanpassingen over de begroting van 1906 *‘tot dekking van een tekort ontstaan bij de gegraven doorsnijding van de 31^e Wijk in het Hollandsche Veld’*

22 december 1905 besluit de vereniging dat het goed is dat de voorzitter (meester F.Brands) en de secretaris (R.Koopmans) in overleg gaan met de vereniging van Noord, om de zaak van de verbinding tussen de 31e Wijk en Noord verder te bespreken. Aldus gebeurde, maar ze troffen maar één bestuurslid thuis. Die zou de zaak daar verder in hun vereniging bespreken. Die dacht ook dat zijn vereniging wel zou willen meewerken, maar vond eigenlijk ook dat ze daar eigenlijk een paar jaren te laat waren. Aldus werd 9 januari 1906 in Hollandscheveld terug gerapporteerd. Er kwam een hele discussie op gang, over water, diepte, bruggen, wat wel en wat niet. De oude Jan Gerrits Zwiggelaar werd tot erelid benoemd, evenals de heren Zwijs en Robaard, drie mensen die een flinke rol speelden bij de totstandkoming van de Doorsnijding.

De actie van H.J.Carsten. Aan sluitend de graven van enkele dragende krachten en een portret van H.A.Robaard (links) en mr. H.J.Carsten (rechts). Alleen Jan Gerrits Zwiggelaar ligt in Hollandscheveld begraven.

3 maart 1804

3 besluiten den 22sten 1804
nr. 132.

Van

het Ho. Schte. Bestuur der Gemeente Hoogeveen

Zien met verschuldigde eerbied te kennen
De ondergeteckende allen inwoners en eigenaren van
gronden in die Gemeente

(Dat, nu voor het verkeer der ingezetene der Gemeente ver-
dering ald voor het verkeer van goederen van- of met
specieel naar hunne landerijen, het van hoog belang zou
zijn dat een gemeenschap tusschen de verschillende hoofd-
wateren ontworpen werde doorgeteld behalve de thans
bestaande en de hem der Gemeente

(Dat zedartige gemeenschap grote invloed heeft uit-
oefenen op het debiet en den afvoer van turf, daar het de
schipper in de gelegenheid zou stellen, met minder spoor-
wis dan thans het geval is zijn vaarting van niet het een
hoofddiep naar het ander over te brengen)

(Dat die gemeenschap vooral wenschelijk is tusschen de
hoofddiepen genaamd het Zuider- en het Noorderdiep om
vermeer tevens het bestinckts hoofddiep thans in ongen-
stige toestand verkeerende en meer directe verbinding met de
Witte beveringeneerde kanalen, tussche werde gebragt)

(Dat ten de bevestiging van en andere redenen het hun
voorkomt dat de doorstelling van die gemeenschap is
gemeentelyk belang)

Redenen waarom:

overzichten de vrijheid nemen zich tot W. Schte. te
wenden met aandrif verzoek dat het W. Schte. mee-
belangen te overzichten op wat wijze en voor welke mid-
delen

stellen in de levensaangelegenheid Cheeft. Ten hem-
men worden verzocht, verbluend op het land, inigt even.
nied door het kerk, aan zevanige verbinding uitbreiding
worden gegeven, daartoe naar Vermogen Trade te werken

Welk deenen in

L. C. Triggelaar	F. Bode	M. Maaten
J. C. Triggelaar	P. Stryker	K. G. Hendrickse
J. S. Louw	J. Stryker	Broedof Metselaar
Albert Metselaar	J. Lintels	A. J. Stryker
W. Tempel	R. H. Post	E. E. Veldman
G. Bloemholt	A. M. B. van	A. J. Gerdman
H. B. van	M. M. van	J. E. Veldman
E. D. van	J. A. Metselaar	H. M. Stoter
D. van de Haar	T. B. van	M. M. van
Van den Haar	J. van	M. M. van
R. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
B. B. van	J. van	M. M. van
H. van	J. van	M. M. van
Deon. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
H. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
J. van	J. van	M. M. van
H. van	J. van	M. M. van
H. van	J. van	M. M. van
H. van	J. van	M. M. van

TER GEDACHTENIS AAN
**JAN GERRITS
 ZWIGGELAAR,**
 GEBOREN 14 NOVEMBER 1828,
 OVERLEDEN 11 FEBRUARI 1919.
 GEDURENDE RUIM 50 JAREN
 OPZICHTER DER ALGEMEENE
 COMPAGNIE VAN 5000 MORGEN
 TE HOOGVEEEN.

JHR H. G. VAN HOLTHE TOT ECHTEN
 HOOFDDIRECTEUR.

HS. BREMER
S. VELDMAN BOER
J. BRUINS SLOT JZM JR
H. A. ROBAARD

MEDE,
 DIRECTEUREN.

B.VELDKAMP.

IN LEVEN H. D. SCH.

GEB. 19 APRIL 1834

OVERL. 6 MEI 1903.

EN

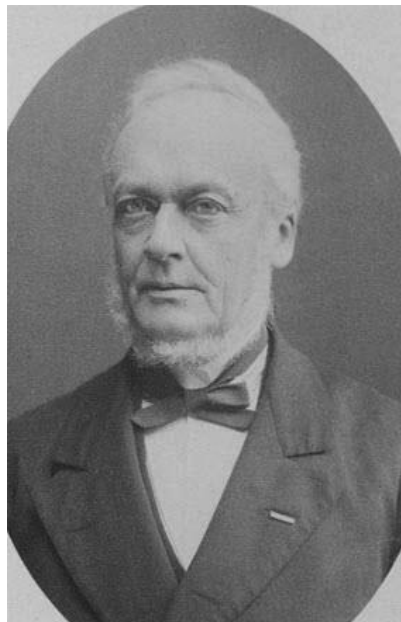
J.VELDKAMP—

HALFMOUW.

GEB. 24 FEBR. 1841

OVERL. 19 DEC. 1931.

TOT SLOT, OVER DE DOORSNIJDING

We laten het er bij. Zeker is dat er rapportages zijn, in de notulen, van commissies die de zaak goed zouden voorbereiden. Commissies die wisten hoeveel geld een Doorsnijding naar Noord zou gaan kosten (f 5000,-). Zeker is ook dat het ophalen van geld onder de bevolking niet hard liep. De noodzaak werd blijkbaar niet breed ervaren. En dat eerste geld, dat was nu juist iets wat men voor elkaar wilde zien te krijgen, voordat er een brief naar de gemeente zou gaan. Zeker is ook dat de zaak doodbloedde in de periode..... waarvan nu juist de notulenboeken ontbreken. We laten het er bij. Die ene Doorsnijding, die van de 31^e Wijk naar het Hoekje, die was er gekomen. En was de bevolking er blij mee? Jazeker. We lezen in het jaarverslag van de Vereniging Hollandscheveld dat werd voorgelegd op 2 november 1906, dat er van de Doorsnijding vrij druk gebruik werd gemaakt. Het was niet voor niets geweest, al die moeite. Een zeer geslaagde en noodzakelijke verbinding, niet alleen in de mooie woorden vooraf, maar ook gelet op het feitelijke gebruik nadien.

En zo werd Plaatselijk Belang Hollandscheveld eigenaar van een kanaal, de Doorsnijding. Een gedeeld eigendom met het fonds van kerk, school en armen van de Compagnie van 5000 Morgen. Later gedeeld eigendom met de Stichting Rudolf van Echten-fonds, de voortzetter van het fonds van de Compagnie. Dit vanwege het feit dat de Doorsnijding deels door hun gebied liep, de grond rond de Kerkenkavel. Bij kadaster was dit fonds zelfs hoofdeigenaar, en Plaatselijk Belang mede-eigenaar en erfpachter. Tot 1955, toen de gemeente Hoogeveen alles in eigendom overnam.

VLAG HOLLANDSCHEVELD

ACHTERGROND VAN SYMBOLEN: VLAG EN WAPENS

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Het was op 25 april 1995 om half 4 's middags dat Bert Duinkerken de vlag van 't Hoekie en heel 't Hollandscheveld aan wethouder Herman Leicht, op het schoolplein van de OBS Oostenbrink. Bij de presentatie bleken er al 250 vlaggen vooraf verkocht te zijn, zodat er direct al een nabestelling geplaatst kon worden. In 2020 lag dit allemaal al weer 25 jaar achter ons. Daar stonden de bedenker en ontwerper toen dan ook weer eens gezellig bij stil, en haalden herinneringen op over het hoe en waarom. Want wat hangt daar nu eigenlijk, aan de vlaggenstokken van Hollandscheveld en waarom hangt het er?

Bert Duinkerken: *"Ik zag bij iemand aan de Middenraai een Amerikaanse vlag hangen. Ik weet niet bij wie en ik weet niet waarom, maar dat maakte indruk op mij. De vlag hing altijd buiten in top. 1994 was een jaar van wereldkampioenschappen voetbal. Daarbij was veel vlagvertoon. Ook dat maakte indruk op mij. Toen kreeg ik het*

idee: ik wil een vlag maken voor 't Hoekie, voor 't Hollandscheveld. Ik kreeg direct al positieve reacties van mensen. In een paar dagen tijd had ik al 30-40 bestellingen. Maar ik moest het wel zelf doen, zelf erachteraan venten, reclame maken, noem maar op. Het idee was geweldig, vond men, maar zoek het dan zelf maar uit. Ik heb dat dus ook gedaan, ik wist hoe ik een vlag zou moeten laten drukken, ik wist wat de kosten waren, en dat zou ik zelf allemaal moeten voorschieten, maar ik wist nog niet wat ik erop zou zetten. Je moest zelf alles maar bedenken.”

In het najaar van 1994 werd contact gezocht met Albert Metselaar. Deze was vanaf 1977 bezig met gericht bronnenonderzoek naar de geschiedenis van Hollandscheveld en omstreken. Daarbij had hij ook nagedacht over een mogelijk familiewapen. Als je daarvoor zou kiezen, wat zou daar dan op moeten komen te staan? Dat wapen kwam er niet, want bedenkensels uit het hier en nu kun je niet met goed fatsoen terugplaatsen in de geschiedenis, dus waarom zou je? Maar het leverde wel een paar goeie ideeën op, waar tot dan toe niets mee was gedaan. Tot hij met Bert Duinkerken om tafel ging. Eén van de ontwerpen van wat ooit bedoeld was als familiewapen, kwam als eindresultaat op de vlag. Het eerste voorstel van Albert was voor Bert Duinkerken direct al raak. Albert over de vlag in 1995:

“Een vlag geeft een dorp als Hollandscheveld de mogelijkheid zich te onderscheiden en zich naar buiten toe te promoten. Een vlag is dan ook zo iets als de logo van een bedrijf. Een vlag kan onderlinge verbondenheid uitbeelden.” Een vlag is dan ook een symbool van een gemeenschap. Een symbool is meer dan wat het van zichzelf is. Het verwijst naar iets, het roept iets op bij mensen, wat op zich niet direct aan de tekening zelf te herkennen is. Maar dan alleen als er iets zo herkenbaars op staat, dat iedereen direct weet: daar hoor ik bij. Wat is dat geworden?

Centraal op de vlag zien we een veenschop. Het is een zogenaamde schoffel. Deze schop werd gebruikt om de bovenste laag van het veen weg te spitten, zodat men uitkwam op de bolsterturf. De bolsterturf was de eerste laag bruikbare turf. De losse turf was goed geschikt als aanmaakturf en werd later wel verpulverd om gebruikt te worden in de tuinbouw, isolatiemateriaal en turfstrooisel. De schoffel stond daarbij voor het begin maken met arbeid in het veen. Het eerste begin van Hollandscheveld. Daarmee verwijst de schoffel ook naar de doeners. Niet afwachten wat anderen doen, maar gewoon beginnen en zien waar je uitkomt. De schoffel is tevens al sinds 1851 symbool van Hollandscheveld omdat het instrument als windwijzer op de toen gebouwde kerktoeren is gezet. Geen zoveelste haan, maar een stuk gereedschap, dat direct verwees naar het veenland waar hoog bovenuit de windvaan de richting aanwees.

De schoffel rust op een bed van geel, dat symbool staat voor de zandbodem die achterbleef toen het veen was afgegraven. Slechts door flink werken en investeren was er vruchtbare bodem van te maken. Het blauw staat voor het vele water van Hollandscheveld. Wijken, opgaanden, oude namen voor de kanalen van toen, die in zulke grote hoeveelheid aanwezig waren, dat je overal door water omsloten leek. Dat zie je ook op het beeld van de vlag terug. Het blauw en het geel zijn geen banen, maar het geel van het zand lijkt door het blauw van het water omsloten. Er waren ook gedachten om eventueel nog groen in de vlag terug te laten komen, voor de heide, de plantengroei, de bomen en bossen. Maar daar werd toch van afgezien, om het beeld niet te druk te maken. De schop zou zo op de vlag geplaatst moeten worden, dat het scherpe deel bij weinig wind naar beneden kwam te hangen. Een schop zet je recht op in de grond als er niet wordt gewerkt, die zet je niet op de ach-

terkant, de hilt. Uiteindelijk is er door de vlaggenfabriek slechts één kleinigheidje veranderd. De hilt werd ietsje scheef gezet. Vond ie mooier. Ach. De vlag is officieel geregistreerd. Geen 'hobbydingetje', nee, een echte vlag!

Los van een vlag is in de jaren daarna door Albert ook een wapen voor Hollandscheveld ontworpen, net als dat van Nieuw-Moskou. De laatste is opgepakt en ter plaatse op een vlag gezet, terwijl een schilderij van het wapen, gemaakt door Koosje Zomer, in het buurthuis hangt. Ook andere buitendorpen van de gemeente Hoogeveen volgden met een eigen vlag. Inmiddels kan bij het Raadhuis van Hoogeveen een hele serie masten vol worden gehangen. In het wapen van Hollandscheveld steekt de veenschap fier omhoog, als een soort waarschuwing, we laten niet met ons sullen. Er zijn tevens twee gekruiste sleutels in verwerkt. Deze verwijzen naar de sleutels in het wapen van Leiden. Het waren vooral de Leidse heren van de Hollandse Compagnie die het gebied aan haar naam hielpen en de eerste veenderijen in hun veld op gang brachten. Ze gaven in 1636 ook de stoot tot het stichten van de kolonie Hoogeveen. De bijenkorven komen niet alleen voor in het wapen van Hoogeveen, ze verwijzen ook naar de bijenteelt, die nodig was om de boekweitteelt in stand te kunnen houden. De eerste boekweitteelt was .... In het Hollandsche Veld. Dat deel dat nu Wolfsbos heet, inclusief het zuidelijkste stukje, nu Langedijk. Rood is het vuur, nodig voor de boekweit, om de ondergrond te branden. Blauw staat voor het vele water in het gebied. Wijken, jazeker, maar aanvankelijk ook diverse meren en meertjes.

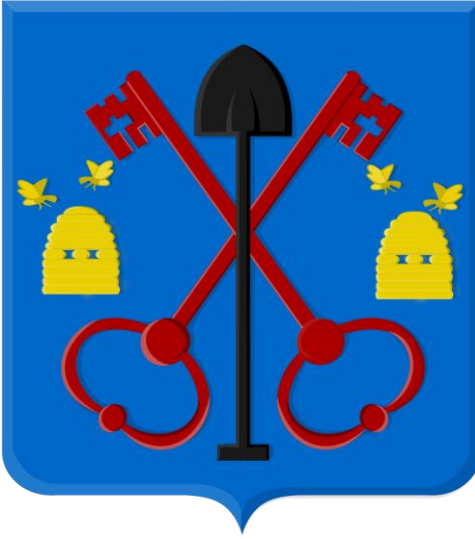
De basis, de sleutels uit het wapen van Leiden, komt terug in alle wapens van delen van het Hollandsche Veld, het veld van de Hollanders, voornamelijk uit Leiden. Bij Nieuw-Moskou, linksboven, zien we daarin de schop van de arbeiders terug, geel voor de zandgrond en groen voor het weidelandschap. Elim, rechts, staat voor een oase, vandaar de groene ondergrond. De schop is vervangen door ene palm. De bijenkorven herinneren aan de bijen in het wapen van Hoogeveen en Hollandscheveld.

Als Nieuw-Moscou de erkenning krijgt als buitendorp, wordt ook het wapen geïntroduceerd, in de vorm van een schilderij van Koosje Zomer. Men dacht dat het ging om een middeleeuws wapen. Het wapen komt uit de serie wapens voor diverse gebiedsdelen van het oude Hoogeveen, die werden gepubliceerd op de eerste website van Albert Metselaar, in mei 2000.

De vlag van Hollandscheveld werd een groot succes. Bert Duinkerken heeft tot op de dag van vandaag ervoor gezorgd dat hij in het dorp te koop bleef. Het werd wat ervan verwacht werd: symbool van het dorp. Overall werd hij mee naar toe genomen en van Amerika tot Moskou (het échte Russische Moskou) verscheen de vlag op foto's. Vervolgens werden de foto's weer geplaatst in de lokale pers. Zo gauw we allemaal weer op pad gaan, sturen we elkaar dan weer foto's met de vlag? En maak het gerust ook wat spannender, gebruik de vlag als kledingstuk, hang hem op of spreid hem uit op een feest, galadiner, inhuldiging, laat zien dat je er bent en dat Hollandscheveld er is..... Dat is de vraag aan de bevolking voor de komende jaren. Gebruik voor algemene doeleinden: graag. Commercieel gebruik: graag even contact opnemen met de ontwerper en de uitgever. Het doel van de vlag is een mooi algemeen symbool van verbinding brengen. Dat willen we graag hoog houden. Met de vlag erbij. Hoe hoger hoe mooier.

Het wapen van het dorp Hollandscheveld, eveneens uit mei 2000. Spade van de kerktoren, Leidse sleutels en korven van de eerste activiteiten van mensen in het gebied, ook voorkomend in het wapen van Hoogeveen. Rood staat voor vuur, het boekweitbranden. Blauw staat voor water, van wijken en meertjes.

Bij het wapen van het Krakeel is uitgegaan van het wapen van de familie Bentinck, de vroegere eigenaren. Daaraan zijn de bijen van Hoogeveen toegevoegd. Zo zoek je bij de heraldiek naar oude thema's in nieuwe verbanden.

